

ДЕЯНА МАРЧЕВА
ЕВЕЛИНА СТАЙКОВА

БЕЗПРАВИЕТО И ДЕХУМАНИЗИРАНЕТО НА ЛГБТИК+ ХОРАТА В БЪЛГАРИЯ

Деяна Марчева
Евелина Стайкова

**БЕЗПРАВИЕТО И
ДЕХУМАНИЗИРАНЕТО
НА ЛГБТИК+ ХОРАТА В
БЪЛГАРИЯ**

© **Деяна Марчева** – предговор, въведение, част I
част II – 1, част II – 3, част III, заключение
© **Евелина Стайкова** – предговор, част II – 1,
част II – 2, заключение

Рецензент: доц. д-р Велина Тодорова
Коректор: Дарина Бабулкова

© **Росица Каламова** – корица, дизайн и предпечатна подготовка

Издава и разпространява:

© **Младежка ЛГБТ организация Действие**

www.deystvie.org

София, 2024 г.

Всички права са запазени. Не е разрешено публикуването на части от книгата под каквато и да е форма – електронна, механична, фотокопирна, презапис или по друг начин – без писменото разрешение на носителя на авторските права.

ISBN: 978-619-7605-06-8

**Съфинансирано от
Европейския съюз**

ИНСТИТУТ
ОТВОРЕНО
ОБЩЕСТВО
СОФИЯ

„Инициатива „ЛГБТИ права в Действие“ се изпълнява в рамките на проект „Права и ценности“ и е финансирана от Европейския съюз и фондация „Институт Отворено общество – София“ (ИООС)“

Този доклад е създаден в рамките на инициатива „ЛГБТИ права в Действие“, финансирана от Европейския съюз и фондация „Институт Отворено общество – София“ (ИООС). Изразените възгледи и мнения са единствено на автора(ите) и не отразяват непременно тези на Европейския съюз или на Европейската изпълнителна агенция за образование и култура (ЕАСЕА) или на ИООС. Нито Европейският съюз, нито ЕАСЕА, нито ИООС могат да бъдат държани отговорни за тях.

Деяна Марчева
Евелина Стайкова

**БЕЗПРАВИЕТО И
ДЕХУМАНИЗИРАНЕТО
НА ЛГБТИК+ ХОРАТА
В БЪЛГАРИЯ**

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор.....	9
Въведение.....	13
Част I. Обезправяване на ЛГБТИК+ хората през призмата на българските закони.....	33
1. Понятиен хаос в българското законодателство при обозначаване на семейните отношения.....	36
1.1 Липса на общ стандарт за семейна връзка в българското право.....	36
1.2 Многобройните понятия в българските закони, предполагащи наличие на семеен живот, но изключващи еднополовите семейства.....	39
2. Субективни права, произтичащи от наличието на брачна връзка или фактическо съжителство в България, от които са лишени еднополовите партньори.....	42
2.1 Субективни материални права с частноправен характер.....	43
2.2 Субективни права в системата на социално осигуряване.....	48
2.3 Субективни материални права с публичен характер...52	
2.4 Субективни процесуални права и забрани, обвързани с качеството „съпруг“ или „лице във фактическо съжителство“.....	54
2.5 Субективни права по Наказателния кодекс.....	57
2.6 Субективни права по Закона за защита от домашно насилие.....	58
2.7 Субективни права в здравеопазването.....	59
Част II. Практики на дехуманизиране на ЛГБТИК+ хората в България.....	63
1. Дехуманизация и права на човека.....	63

2. Политически наративи за дехуманизиране на ЛГБТИК+ хората в България.....	66
2.1 Антиджендъризъм – Истанбулската конвенция.....	69
2.2. Традиционните ценности под заплаха – София Прайд..	72
3. Дехуманизиране на ЛГБТИК+ хората в българския юридически дискурс.....	75
3.1. Концептуалната рамка на Конституционния съд.....	75
3.2. Дехуманизиране на транссексуалните и интерсексуалните хора с отричането на възможността за юридическа промяна на пола по съдебен ред.....	94
3.3 Дехуманизиране на еднополовите двойки в българската съдебна практика.....	102
3.4. Напрежението в съдебната практика по делата за защита от дискриминация на ЛГБТИК+ хората в България	122
Част III. Стратегии за реализиране на основните права на ЛГБТИК+ хората в България.....	137
1. Стратегията на Европейския съюз за равнопоставеност на ЛГБТИК+.....	137
2. Разобличаване на „стигмата ЛГБТИК+“ в България.....	143
2.1. Как понятието „джендър“ мобилизира всевъзможни страхове.....	143
2.2. Необходима ли е цялостна и системна антистереотипна концепция в българското правораздаване	153
2.3. Как проявленията на „ЛГБТИК+ стигмата“ изкривяват публичния дискурс за основните права.....	161
3. Към нормализиране на съдебната практика за правата на ЛГБТИК+ хората в България.....	168
Заклучение.....	171
Библиография.....	173
Summary.....	181

СЪКРАЩЕНИЯ

АПК	Административно-процесуален кодекс
АССГ	Административен съд – София-град
ВАС	Върховен административен съд
ВКС	Върховен касационен съд
ГПК	Граждански процесуален кодекс
ДВ	Държавен вестник
ДР	Допълнителни разпоредби
ДОПК	Данъчно-осигурителен процесуален кодекс
ЕКПЧ	Европейска конвенция за правата на човека
ЕС	Европейски съюз
ЕСПЧ	Европейски съд по правата на човека
ЗБГ	Закон за българското гражданство
ЗДДФЛ	Закон за данък върху доходите на физическите лица
ЗДС	Закон за държавния служител
ЗЗ	Закон за здравето
ЗЗД	Закон за задълженията и договорите
ЗЗДискр.	Закон за защита от дискриминация
ЗЗДН	Закон за защита от домашно насилие
ЗИНЗС	Закон за изпълнение на наказанията и задържането под стража
ЗМДТ	Закон за местните данъци и такси
ЗН	Закон за наследството
ЗПГРРЛ	Закон за политическата и гражданска реабилитация на репресирани лица
ЗПФКПП	Закон за подпомагане и финансова компенсация на

	пострадали от престъпления
ЗСВ	Закон за съдебната власт
ЗСПД	Закон за семейните помощи за деца
ЗТОТК	Закона за трансплантация на органи, тъкани и клетки
ЗУБ	Закон за убежището и бежанците
ЗЧРБ	Закон за чужденците в Република България
к. д.	конституционно дело
КЗД	Комисия за защита от дискриминация
КМЧП	Кодекс на международното частно право
КСО	Кодекс за социалното осигуряване
КТ	Кодекс на труда
ЛГБТИК+	Акроним за обозначение на различни сексуални ориентации и полови идентичности – лесбийки, гей, бисексуални, транссексуални, интерсексуални, куйър и други
НК	Наказателен кодекс
НПК	Наказателно-процесуален кодекс
ПЗР	Преходни и заключителни разпоредби
СЕС	Съд на Европейския съюз
СК	Семеен кодекс
тълк. д.	тълкувателно дело
ТР	тълкувателно решение
ХОПЕС	Харта на основните права и свободи в Европейския съюз

Предговор

Настоящото изследване започна като академична подкрепа на общоуниверситетския семинар „Права на човека“ на Нов български университета към усилията на „Младежка ЛГБТ организация Действие“ да изведе във фокуса на общественото внимание въпросите за правата на ЛГБТИК+ хората в България. Както често се случва в интердисциплинарните научни проучвания, след като навлязохме в проблематиката и започнахме да я структурираме от академична гледна точка, стигнахме много по-далеч от първоначалния си замисъл да систематизираме правата, от които са лишени част от ЛГБТИК+ хората заради липсата на правен статут на еднополовите семейни връзки в България. Неизбежно навлязохме в анализ и оценка на юридически и на политически практики, обхващащи различни аспекти на темата. Дадохме си сметка, че проблемът не се свежда само до липса на отделни субективни права и дискриминация, а е далеч по-дълбок и достига до практики на дехуманизиране на ЛГБТИК+ хората.

И ако концепцията за дехуманизацията не е нова за политологическите изследвания в България, които я прилагат по отношение на имигрантите, правната ни литература не я познава и много трудно ще я „прегълтне“ по две причини. Първо, в българските академични изследвания стандартно се регистрират анализите и изводите на съдебната практика и много рядко се коментира качеството на юридическата аргументация в съдебните решения, камо ли да се стигне до толкова радикална и обобщаваща оценка, каквато е тази за практики на дехуманизация. Второ, в правната наука не е повдигана и анализирана темата за предразсъдъците и стереотипите в нормотворчеството и правоприлагането и въобще за правото и емоциите. У нас липсва каквато и да е дискусия в тази насока, защото се смята, че е достатъчно да съществуват

формални гаранции за съответствието на законите с правата на човека и за обективност и безпристрастност в правоприлагането. Поради това не си задаваме въпроси дали и доколко съдебните решения са повлияни от негативните емоции, предразсъдъците и стереотипите, които съдиите имат подобно на всички останали хора. Международните конвенции в областта на правата на човека обаче изискват преодоляване на дълбоко вкоренените социални и културни модели и стереотипи, които създават неравенства. Поради това и българските публични дискусии на правата на човека, и специално на ЛГБТИК+ хората, не могат да игнорират или заобикалят въпроса доколко нормотворчеството и правоприлагането е опорочено съзнателно или несъзнателно от съществуващата в обществото „стигма ЛГБТИК+“.

Всеки от нас трябва да си зададе въпроса с какви негативни емоции, предразсъдъци и стереотипи е обременен по отношение на ЛГБТИК+ хората, когато ги оценява, и след това да си признае дали ги приема такива, каквито са и каквито определят себе си, без да им поставя изискване да се променят, крият и т.н. Появили се в поредицата отговори каквато и да е условност, свързана с ценности, разбирания, морал, религия, идентичности, обществен ред и т.н., това е лакмус тест, че въпросният индивид не е приет напълно за човек, не принадлежи към човешката общност, такава каквато я разбират в България.

Настоящото научно изследване си поставя за цел да структурира част от проблематиката за безправията на ЛГБТИК+ хората и да проблематизира политическите наративи и съдебната практика по темата през концептуалната призма на дехуманизацията и човешките права. Авторите си дават сметка, че засягат невралгични точки в българското общество и навлизат в изключително контроверсна социална и академична проблематика. Обсъждането ѝ обаче трябва да започне отнякъде, и то по един неистеричен начин, с хладните инструменти на науката, която обогатява познанието за другите и за нас самите. Дори и да не приемете всички изводи и оценки на настоящия анализ, надяваме се поне да се замислите по поставените въпроси. И това вече ще е стъп-

ка напред, защото по този начин всички ние ще сложим край на една от най-трайните практики, дехуманизиращи ЛГБТИК+ хората – тоталното им игнориране и омаловажаване на проблемите в защитата на техните основни права.

Деяна Марчева
Евелина Стайкова

Въведение

В анализа на дилемите на правата на човека в прочутата си книга „Произходът на тоталитаризма“¹ Хана Арент обобщава своя личен опит и преживявания като бежанец от хитлеристка Германия с фразата „правото да имаш права“ и със следния анализ: „Фундаменталното лишаване от човешки права се проявява първо и преди всичко в загубата на място в света... Нещо много по-фундаментално от свободата и справедливостта, които са права на гражданите, е поставено на карта, когато принадлежността към общността, в която човек е роден, вече не е нещо естествено, а непринадлежността към нея вече не е въпрос на избор... загубата на дом и политически статус може да стане равностепенна на изгонването от човечеството като цяло“. Нацистите започват унищожаването на евреите, като първоначално ги лишават от правен статут, т.е. създават условия за тяхното обезправяване далеч преди да ги изпратят в концентрационните лагери и газовите камери.

Липсата на правен статут води след себе си неизброимо безправие. Затова и отказът на българската държава да признае правен статут на еднополовите семейства и на транссексуалните лица не е просто неравно третиране с останалите от гледна точка на правото на личен и семеен живот и структурна дискриминация, а е обезправяване на ЛГБТИК+ хората. Акронимът ЛГБТИК се използва и дефинира в Стратегията за равнопоставеност на ЛГБТИК за 2020-2025 г. на Европейската комисия, „ЛГБТИК са лица: които изпитват привличане към други от своя собствен пол (лесбийки, гейове) или към всеки от половете (бисексуални); чието полово идентичност и/или чието проявление на пола не отговаря на техния пол при раждането (транс, небинарни); родени с

¹ Арент, Х. (2023) Произходът на тоталитаризма. [1948]. С.: Колибри, 387-388.

полови белези, които не отговарят на обичайното определение за мъж или жена (интерсексуални); както и чиято идентичност не се вписва в бинарна класификация на сексуалността и/или социалния пол (куиър).“²

В настоящото изследване се използва акронимът „ЛГБТИК+“ като добавеният знак „+“ в края подчертава, че широкият спектър сексуални ориентации, полови идентичности и изразявания не е затворен и следва да бъдат защитени основните права и свободи на всички, които не се вписват в традиционните класификации. С него се насърчава културата на приемане и включване и се подчертава, че преживяванията и правата на различни хора са важни и тяхното човешко достойнство следва да бъде зачетено. И тук следва да подчертаем, че този акроним в никакъв случай не означава да загърбим стабилността и предвидимостта като принципи на правото и да отворим „вратата“ за преживявания или претенции, които нямат нищо общо със защитата на човешките права.

В българската правна наука Велина Тодорова употребява термина „сексуални малцинства“³. Според Питър Канут и Сара Ганти понятието „сексуални малцинства“ е за предпочитане пред акронима ЛГБТИК, който макар да е повишил видимостта на тези лица в контекста на правото и политиките, е критикуван заради това, че насочва към отделни категории хора и не е допринесъл за тяхното социално включване⁴. Една от причините

² Съобщение на Комисията до Европейския парламент, Съвета, Европейския икономически и социален комитет и Комитета на регионите. Съюз на равенство: Стратегия за равнопоставеност на ЛГБТИК за 2020-2025 г. [Брюксел, 12.11.2020 (COM (2020) 698 final)]. Дефиницията е в бележка под линия 2.

³ **Тодорова, В.** (2023) Решенията на Конституционния съд и ВКС за пола и върховенството на правото в България. – В: Стоянов, Р., С. Петкова, Г. Чеширова, В. Тодорова. Юридическото признаване на пола в България. Настояще и перспективи. С.: Bilitis, 2023, 133-222, 135-136.

⁴ **Cannoot, P., Ganty, S.** (2022) Protecting trans, non-binary and intersex persons against discrimination in EU law. – *European Equality Law Review*, 2022 (1), 37-55, p. 38.

настоящото изследване да заобикаля понятието „сексуални малцинства“ (*sexual minorities*) е това, че в академичната литература вече съществува и друг термин – „полови малцинства“ (*gender minorities*), с който се обозначават транссексуалните и не-бинарните⁵. В научната литература се среща и комбинацията им – „сексуални и полови малцинства“⁶, включително акроним „СПМ“ (SGM), утвърден и в понятийната рамка на програмата на ООН за развитие⁷.

⁵ Терминът „транссексуален“ обозначава само индивидите, които са преминали през медицинско лечение, като хормонална терапия или операция, за физическото им преминаване към пола, с който се идентифицират. Българската съдебна практика целенасочено избягва използването на по-широкия термин „трансджендър“, който е утвърден в актовете на ООН и в регионалните актове по правата на човека за обозначаване на лица, които се идентифицират с пол, различен от този, който им е определен при раждането (например трансжена и трансмъж). Велина Тодорова обяснява: „Терминът „трансджендър“ се предхожда от термина „транссексуален“ („трансполов“), който отразява клиничното разбиране за промяната в пола, произтичащо от патологизирането на състоянието и определянето му като болестно в Международната класификация на болестите на Световната здравна организация до 2021 г. Вероятно поради това ВКС, който създава практиката си за признаване на промяната в пола отдавна, а и Конституционният съд, продължават да използват термина „транссексуален“, който не се употребява в международното право по правата на човека. Другата причина да не се използват утвърдените в международното и регионалното право термини „джендър“ и „трансджендър“, за които до момента не са приети български аналози, е негативната им конотация, създадена в общественото мнение. Поради това по-нататък в текста ще използваме термина „транссексуален“ само при цитиране на решенията – предмет на анализа“. Вж. **Тодорова, В.** (2023) Решенията на Конституционния съд и ВКС за пола и върховенството на правото в България, 144-145.

⁶ Вж. **Skinta, M., Curtin, A., Pachankis, J.** (2016) (eds.) *Mindfulness and Acceptance for Gender and Sexual Minorities: A Clinician's Guide to Fostering Compassion, Connection, and Equality Using Contextual Strategies*. Mindfulness and Acceptance Practica Series. Context Press. **Suhr, V.** (2022) *Rainbow Jurisdiction at the International Criminal Court. Protection of Sexual and Gender Minorities Under the Rome Statute*. International Criminal Justice Series, 30. Asser Press & Springer.

⁷ **O'Malley, J., Holzinger, A** (2018) *Sexual and gender minorities and the Sustainable Development Goals*. United Nations Development Programme, вж. на https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/publications/SDGs_

Правозащитниците и активистите за правата на ЛГБТИК+ хората обаче най-често използват акронима „ЛГБТИК+“. Това следва да бъде зачетено в академичните анализи по темата, защото е начин на обозначаване, избран от самите хора, подчертаващ едновременно и различията между тях, но и солидарността им в борбата за равенство и защита на основни права. По същата причина и тук се говори за „ЛГБТИК+ хора“, а не за „лица“ – за да се подчертае тяхната човешка същност и достойнство и да се предотврати безличното и дистанцирано отношение, което се асоциира с понятието „лица“. Понятието „ЛГБТИК+ хора“ насърчава емпатията и социалната връзка и помага на обществото да ги види като част от човешката общност, споделяща едни и същи ценности и житейски опит. И публичният, и академичният дискурс следва да използват инклузивен и хуманизиращ език, защото езикът не е само средство за описание на света, но и активен фактор за създаването и оформянето на нашата социална и културна реалност⁸.

Настоящото изследване бележи своето начало в сътрудничеството между организаторите на общоуниверситетския семинар „Права на човека“ на Нов български университет⁹ с „Младежка

SexualAndGenderMinorities.pdf (достъп на 25.05.2024 г.)

⁸ Това е една от централните тези в съвременната философия на езика и социалните науки, която се аргументира чрез различни методологии. Според конструктивисткия подход нашето разбиране за реалността е социално и културно конструирано чрез езика и символите, които използваме. Езикът формира начина, по който се възприема светът, и това се демонстрира с факта, че за едни и същи неща различните езици и култури могат да имат различни понятия, и това влияе върху начина, по който хората мислят и действат. Същевременно чрез езика се създават категории, които организират и подреждат човешкия опит и знания, но те не са „естествени“, а резултат от социални конвенции и културни влияния. Социолингвистите изследват как езикът обслужва специфични социални функции, включително социални йерархии и властови отношения, и как се използва за създаването на различни идентичности (индивидуални и колективни) в обществото. Вж. **Бъргър, П., Т. Лукман** (1996). Социалното конструиране на реалността. Изследване по социология на знанието. С.: Критика и хуманизъм; **Хъдсън, Р. Д.** (1995) Социолингвистика. С.: УИ „Св. Климент Охридски“; **Вацов, Д.** (2021) Силите на езика, С.: Изток-Запад.

⁹ Общоуниверситетският семинар „Права на човека“ в Нов български университет е основан през пролетта на 2016 г., като авторите на настоящото изследване са сред основателите и дългогодишните организатори на дискусии,

ЛГБТ организация Действие¹⁰ с цел да се постави в публичния и академичния фокус проблемът с безправие то на хората с хомосексуална ориентация и на транссексуалните хора в България. Индикации за наличието на такъв проблем има в юриспруденцията на СЕС и ЕСПЧ, като най-известни през последните години са решението на СЕС от декември 2021 г. по делото „бебе Сара“¹¹ и решението на ЕСПЧ от септември 2023 г. по делото *Коилова и Бабулкова срещу България*¹².

Напрежението между съдебната практика на националните и наднационалните юрисдикции става предмет на професионални

провеждани по актуални теми по време на академичната година. Първият семинар е проведен на 21 март 2016 г. на тема: „В криза ли е правото на убежище?“, като в дискусията участват проф. д-р Благой Видин от департамент „Право“, проф. д-р Анна Кръстева от департамент „Политически науки“, доц. д-р Румен Петров от департамент „Социална работа и здравеопазване“ и д-р Валерия Иларева, адвокат и основател на Фондация за достъп до права – ФАР. Авторите си дават сметка, че този въпрос, който дава първия тласък на интердисциплинарния научен форум „Права на човека“, продължава да е актуален и днес, особено в контекста на новия Пакт за миграцията и убежището на ЕС, приет от Съвета на 14 май 2024 година.

¹⁰ „Младежка ЛГБТ организация Действие“ е сдружение с нестопанска цел, чиято мисия е да допринесе за промяна в живота на ЛГБТИ хората в България чрез пълно юридическо признаване и социално включване в обществото. Организацията е известна най-вече с правозащитната си дейност и воденето на стратегически дела за утвърждаване правата на ЛГБТИК+ хората, част от които са делото „бебе Сара“ пред СЕС и делото *Коилова и Бабулкова срещу България* пред ЕСПЧ. От 2022 г. сдружението е основен организатор на „Форум права“ (Sofia Human Rights Forum), който се провежда всяка година и обединява правозащитници с различна професионална квалификация и опит по множество ключови тема за правата на човека, включително за проблемите на бежанците, бедността, насилието и т.н.

¹¹ Решение на Съда (голям състав) от 14 декември 2021 г., В. М. А./Столична община, район „Панчарево“, Дело С490/20. Делото се обозначава в рамките на съдебната процедура с наименованието „бебе Сара“, което не е истинското име, а псевдоним, с който се запазва в тайна самоличността на детето и се защитават основните му права.

¹² Решение от 5.09.2023 г. на ЕСПЧ по делото *Коилова и Бабулкова срещу България*, жалба № 40209/2020.

дискусии в началото на 2024 г.¹³, на която адвокат Михаил Екимджиев поставя въпроса за проблемите в българското правосъдие по тези дела. Но вместо професионалната дискусия между съдии и адвокати да се насочи към това какви реални стъпки са необходими, за да се преодолеят проблемите в правоприлагането, участниците се плъзгат в съвсем други посоки – да разсъждават, че става дума за проблем на „културата“ ни; че проблемът е едва ли не изкуствено създаден; че следва да се зачита националната конституционна идентичност и т.н. В тази безплодна дискусия изкрystalизира и стана видим огромният академичен дефицит в изследването и структурирането на така поставената проблематика. В този смисъл всички ние, които изследваме и преподаваме „Права на човека“, но не пишем и не правим дори опит да започнем научна дискусия по болезнената проблематика за правата или безправията на ЛГБТИК+ хората, също сме част от проблема, защото с мълчанието си поддържаме и засилваме „стигмата ЛГБТИК+“ в българското общество.

Настоящото академично изследване има амбицията да постави една от възможните концептуални рамки за разглеждане и анализиране на проблемите с правата на ЛГБТИК+ хората в България. В първата част са изведени, без претенция за изчерпа-

¹³ На 23.02.2024 г. в София, хотел „София Балкан Палас“, е проведена конференция, организирана от Центъра за обучение на адвокати „Кръстю Цончев“ с подкрепата на посолството на Кралство Нидерландия в България на тема: „Задължителната сила на решенията на Европейския съд по правата на човека и на Съда на Европейския съюз за националните съдилища“ (под патронажа на председателя на Конституционния съд на Република България Павлина Панова). Панелисти в този форум са конституционният съдия Соня Янкулова (2021-), съдиите от ЕСПЧ Йонко Грозев (2015-2024) и Здравка Калайджиева (2008-2015), съдиите от СЕС Александър Арабаджиев (2007-) и Александър Корнезов (2016-), съдия Лада Паунова от ВКС и доц. д-р Станислав Костов, адвокат от Софийската адвокатска колегия. Първият въпрос в рамките на дискусията е повдигнат от адвокат Михаил Екимджиев, който насочва вниманието към проблема, че националните съдебни юрисдикции обезправяват ЛГБТИ хората. Дискусията обаче извежда проблеми на културата и на тълкуването на различните съдебни актове, но не и какви стъпки следва да се предприемат в правото, за да се решат съществуващите проблеми.

телност, множество примери за субективни права в редица аспекти на социалния живот, от които са лишени ЛГБТИК+ хората заради непризнаването на еднополови семейни връзки. Идеята да се издирят в законодателството такива илюстрации не е оригинално хрумване на авторите, а е на адвокат Деница Любенова от „Младежка ЛГБТ организация Действие“, която се занимава с това от 2018 г.¹⁴ във връзка със своята стратегия да идентифицира казуси за водене на стратегически дела за защита на правата на ЛГБТИК+ хората в България. След систематизиране на примерни субективни права, от които са лишени само хората с хомосексуална ориентация заради юридическото непризнаване на техните семейни отношения в България, стигнах до извода за *неизброимо безправие*. Давам си сметка колко стряскащ е такъв един извод в една държава с претенция, че е демократична и правова. Това е причината и да задълбоча научното проучване и да потърся причините защо българското законодателство не съответства на концепцията в повечето европейски държави и на юриспруденцията на ЕСПЧ и СЕС, че наличието на семеен живот е фактически въпрос и зависи от реалното съществуване на тесни лични връзки между хората, а не от това каква е дефиницията за брак в националната правна система.

След осъдителното решение на ЕСПЧ по делото Коилова и Бабулкова срещу България през 2023 г. няма никакво съмнение, че липсата на правна рамка у нас, която да признава и защитава еднополовите семейни отношения, сама по себе си представлява структурна дискриминация. Същевременно в българската съдебна практика протичат ретроградни процеси, които са най-видими в решенията на Конституционния съд за противоконституционност на Конвенцията на Съвета на Европа за превенция и

¹⁴ Сдружението поръчва на адвокатско дружество „Попов, Арнаудов и партньори“ такъв анализ, който е готов към 20.04.2018 г. със заглавие „Проучване на действащото българско законодателство на ниво законови нормативни актове по отношение на правата, предоставени на брачни двойки и на двойки от различен пол, живеещи във фактическо съжителство, в сравнение с правата на двойки от еднакъв пол“. Вж: https://www.deystvie.org/_files/ugd/84be43_9f659966cd554ee597d3c32efffe6d46.pdf (достъп 15.03.2024 г.).

борба с насилието над жени и домашното насилие (Истанбулската конвенция)¹⁵ и за тълкуване на понятието „пол“ в българската Конституция „само в биологичен смисъл“¹⁶.

Една от причините за това развитие може да се търси в липсата на феминистки правни изследвания в България, което води до тотално изкривяване на юридическия дискурс за пола у нас¹⁷, а също и до безкритичното възприемане на понятието „джендър идеология“ от страна на български конституционни съдии и правни учени. Без да са наясно кога, как и защо се появява този термин, те с лекота го включват в българската юриспруденция, при това с подменено съдържание. В този контекст Конституционният съд инструментализира и понятието „българска национална конституционна идентичност“, при това без да се съобразява с постиженията на конституционноправната ни теория при нейното очертаване¹⁸. Позволява си и да причисли към нея такава аморфна категория без ясни контури като „ценностни разбирания на обществото, формирани от религията и морала“ – така, както ги „вижда“¹⁹ мнозинството от десет конституционни

¹⁵ Решение № 13/27.07.2018 г. по к. д. № 3/2018 г. (обн., ДВ, бр. 65 от 7.08.2018 г.).

¹⁶ Решение № 15/26.10.2021 г. по к. д. № 6/2021 г. (обн., ДВ, бр. 93 от 9.11.2021 г.).

¹⁷ **Марчева, Д.** (2021) „Биологичен“ срещу „социален пол“ в практиката на Конституционния съд (Как липсата на феминистки правни изследвания в България доведе до изкривяване на основната категория „пол“ в юридическия дискурс?). – Годишник 2020 на департамент „Право“ на НБУ. С.: НБУ, 2021, 264-283.

¹⁸ **Белов, М.** (2017) Българската конституционна идентичност. С.: Сиби, 143-194; **Близнашки, Г.** (2019) Общо учение за конституцията. С.: УИ „Св. Климент Охридски“, 773-817.

¹⁹ „Виждат“ вместо „установяват“, защото становищата, които цитира Решение № 15/26.10.2021 г. по к. д. № 6/2021 г., например становището на Дружеството на психолозите в Република България, не сочат никакви конкретни доказателства – например изследвания с утвърдена научна методология, на базата на които да може да се установяват социални или психологически факти. Вж. <https://www.constcourt.bg/bg/dl-4487CE04-4B86-4862-BA0E-3403FD96E7C8> (достъп на 25.05.2024 г.).

съдии²⁰:

„... Съдът намира, че подходът му при тълкуване на Основния закон в настоящото дело следва да е и ценностно-нормативен, при който правото като система от универсални правила за поведение не може да се разглежда без отчитане на утвърдените в обществото и относими към предмета на тълкуване ценности, произтичащи от останалите нормативни системи, каквито са религията, моралът и обичаите. Показателно в това отношение е представеното по делото становище от Дружеството на психолозите в Република България, според което „за народопсихологията на българина оценката за транссексуалността и съпътстващите я практики се определя от мястото ѝ по отношение на създаването на поколение, морала на традиционните семейни ценности, възпитанието на децата и тяхната безопасност. ... Съдът съобразява, че ценностните разбирания на обществото, формирани от религията и морала, се характеризират със стабилност и устойчивост като регулатор на поведението, при което налагането от страна на държавата на правни разрешения, намиращи се в колизия с установени морални и/или религиозни норми и принципи, би се характеризирало със спорна легитимност и би компрометирало регулативния им потенциал. Това следва да се има предвид и при тълкуването на Основния закон, в чийто преамбюл е посочено, че неговите създатели са били водени от стремежа да изразят „волята на българския народ“, която не може да се разглежда без отчитане на установените му ценностни разбирания, от които се е ръководил конституционният законодател. Именно в този контекст вложеното в българската Конституция разбиране за пола в неговия биологичен смисъл е проявление на българската национална конституционна идентичност, предназначена да запази „връзката между самата конституция

²⁰ Решение № 15/26.10.2021 г. по к. д. № 6/2021 г е подписано с особено мнение от съдиите Георги Ангелов и Филип Димитров, т.е. от двама от дванадесет съдии.

и хората или народа, на които тя е призвана да служи... По гореизброените причини съдът намира, че разглеждането на понятието „пол“ в контекста на историческата и духовната традиция, формирала ценностните разбирания на българското общество, които именно са вградени в действащата Конституция като основа за правовия ред в държавата, води до извода, че конституционният законодател е вложил в това понятие разбирането си единствено за неговия биологичен смисъл, при който полът се определя от генетични фактори, наследени от родителите, и обуславя репродуктивното поведение на индивидите.“²¹

Българската юрисдикция, призвана да бъде пазител на Конституцията и на човешките права, с лекота се позовава генерално и извънконтекстуално на стереотипа за традиционно семейство, който отдавна е идентифициран от ЕСПЧ като потенциално уреждащ основните права на жените и на ЛГБТИ хората²². Така в

²¹ Решение № 15/26.10.2021 г. по к. д. № 6/2021 г.

²² **Holtmaat, R.** (2016) *The Head of the Woman is the Man. The Failure to Address Gender Stereotypes in the Legal Procedures around the Dutch SGP.* – In: Bremms, E., Timmer, A. (eds.) *Stereotypes and Human Rights Law.* Intersentia, 2016, 143-174, p. 166. Рики Холтмаат извежда цитати от решението на ЕСПЧ от 22.03.2012 г. по делото *Константин Маркин срещу Русия*, жалба № 30078/06, § 73, § 143, относно стереотипите за водещата роля на мъжа и вторичната поддържаща роля на жената.

По отношение на влиянието на стереотипните традиционни семейни ценности върху правата на ЛГБТИК+ хората, например, вж. решението от 7.11.2013 г. на ЕСПЧ по делото *Vallianatos и др. срещу Гърция*, жалби № 29381/09 и № 32684/09:

„84. Съдът припомня принципите, установени в съдебната му практика. Целта на защитата на семейството в традиционния смисъл на думата е по-скоро абстрактна и за нейното изпълнение може да се използва голямо разнообразие от конкретни мерки (вж. *Karner*, § 41, и *Kozak*, § 98, и двете цитирани по-горе). Също така, като се има предвид, че Конвенцията е жив инструмент, който трябва да се тълкува в съвременните условия..., държавата, в своя избор на средства, предназначени за защита на семейството и осигуряване на зачитане на семейния живот като изисквани от чл. 8, трябва задължително да вземе предвид развитието на обществото и промените във възприемането на

българската правна система е зададена една концептуална рамка за разглеждането на правата на ЛГБТИК+ хората в България, която допълнително засилва тяхното обезправяване, произтичащо от липсата на признат правен статут в закона, и дори може да бъде оценена като дехуманизираща практика²³. Дехуманизирането се състои в това, че хората се разглеждат или третират не като човеци или като по-малко от човеци²⁴, а в контекста на правата на човека с този термин се обозначават дейност или практика, с която се „отнема“ човешкото на индивид или група от хора²⁵, и това е основната причина, за да не им се признават основни права.

Върховният касационен съд и Върховният административен съд не възприемат различен подход в своята практика. В ТР

въпросите на социалното и гражданското състояние и отношенията, включително факта, че не съществува само един начин или един избор, когато става въпрос за водене на семеен или личен живот (вж. делото *X и др. срещу Австрия*, цит. по-горе, § 139).

85. В случаите, в които свободата на преценка, предоставена на държавите, е тясна, както е в случаите, когато е налице различно третиране въз основа на пол или сексуална ориентация, принципът на пропорционалност не просто изисква избраната мярка да е подходяща по принцип за постигане на целта, която се преследва. Трябва също така да се докаже, че е било необходимо, за да се постигне тази цел, да се изключат определени категории хора – в случая лица, които не са живеещи в хомосексуална връзка – от приложното поле на мярката...“

²³ За практиките на дехуманизиране вж. **Kronfeldner, M.** (2021) (eds.) *The Routledge handbook of dehumanization*. Routledge; **Kaufmann, P., Kuch, H., Neuhäuser, C., Webster, E.** (2011) (eds.) *Humiliation, Degradation, Dehumanization: Human Dignity Violated*. Springer Netherlands.

²⁴ **Kronfeldner, M.** (2021) Introduction: Mapping dehumanization studies. – In: **Kronfeldner, M.** (eds.) *The Routledge handbook of dehumanization*. Routledge, 1-36, p. 3.

Английският термин *dehumanization* е въведен в българския език в две словоформи – „дехуманизиране“ и „дехуманизация“, които макар да имат някои нюанси при своята употреба, се използват като равнозначни в настоящото изследване.

²⁵ **Frick, M.** (2021) *Dehumanization and human rights*. – **Kronfeldner, M.** (eds.) *The Routledge handbook of dehumanization*. Routledge, 2021, 187-200, p. 188.

№ 2/20.02.2023 г. по тълк. д. № 2/2020 г. на ОСГК на ВКС на транссексуалните и интерсексуалните е отречена възможността за юридическа промяна на пола по съдебен ред, докато не бъде прието съответно законодателство. И с това е преобърнатата дългогодишната практика на гражданските съдилища, които до този момент признават и защитават правата на тези лица в съответствие със стандартите на ЕКПЧ. След като СЕС в решението си по делото „бебе Сара“²⁶ елиминира всяка възможност на българските съдилища да правят кухи позовавания на „национална и конституционна идентичност“²⁷ или на „противоречие с обществения ред“ при отказа да се издадат актове за гражданско състояние и документи за самоличност на дете, чиито родители са две майки, ВАС подменя фактологията по делото – детето не било български гражданин, поради което и неотнормирани били и правата на европейското гражданство. Този „лупинг“ при установяване на фактите по делото е осъществен от ВАС, само и само за да не приложи правото на ЕС, така както е указано от Съда на справедливостта в Люксембург, и да не позволи издаване на български паспорт на детето за свободно придвижване в рамките на ЕС, в който са посочени като родители две майки.

Учените юристи у нас рядко отправят критики към съдебната практика, а темата за дискриминацията на ЛГБТИК+ хората

²⁶ Решение на Съда (голям състав) от 14 декември 2021 г., В. М. А./Столична община, район „Панчарево“, Дело С490/20.

²⁷ В Решение на Съда (голям състав) от 14 декември 2021 г., В. М. А./Столична община, район „Панчарево“, Дело С490/20 се използва изразът „национална и конституционна идентичност“ (§ 29, 32) или само изразът „национална идентичност“ (§ 28, 53, 54, 56), така както е и изразът в чл. 4, § 2 ДЕС: „Съюзът зачита равенството на държавите-членки пред Договорите, както и националната им идентичност, присъща на техните основни политически и конституционни структури, включително по отношение на местното и регионалното самоуправление. Той зачита съществените функции на държавата, и по-специално онези, които имат за цел да осигуряват нейната териториална цялост, да поддържат обществения ред и да опазват националната сигурност. По-специално, националната сигурност остава единствено в рамките на отговорността на всяка държава-членка“.

обикновено се избягва и игнорира. Публикуваните по инициатива на правозащитниците у нас²⁸ откъслечни изследвания не намират сериозен отзвук в академичните дебати. Когато се провери какви правни научни изследвания за ЛГБТИК+ хората има в Централна и Източна Европа в онлайн библиотеката СЕЕОЛ²⁹, база данни за достъп до периодичните академични издания и книги, се откриват редица публикации по темата от Полша, Унгария, Чехия, Румъния, Словения, Хърватия и др., а също и от държави, които не са членки на ЕС, като Сърбия, Босна и Херцеговина и т.н. Няма обаче никакви видими академични изследвания от България за правата на ЛГБТИК+ хората. Решението на СЕС от 2021 г. по делото „бебе Сара“ към 2024 г. е предмет на множество научни анализи в другите държави³⁰. Единственият

²⁸ **Христов, Хр., Д. Любенова, Л. Драгоева.** (2019) Свободно движение на гражданите на Европейския съюз – права и предизвикателства пред еднополовите семейства в Република България. С.: Младежка ЛГБТ организация Действие; **Любенова, Д., Т. Стоянов.** (2019) Анализ на съдебната практика, касаеща правата на ЛГБТИ лицата в Република България. С.: Младежка ЛГБТ организация Действие; **Стоянов, Р., С. Петкова, Г. Чеширова, В. Тодорова.** (2023) Юридическото признаване на пола в България. Настояще и перспективи. С.: Bilitis.

²⁹ Central and Eastern European Online Library – в превод на български: Онлайн библиотека за Централна и Източна Европа.

³⁰ Например вж. **Wasielewicz, A.** (2021) Recent Polish Case Law on the Application of the Ordre Public Exception in Case of Transcription (Registration) of Foreign Birth Certificates into the Domestic Register of Civil Status. – *Problemy Prawa Prywatnego Międzynarodowego*, 2021, № 28, 163-195; **Kiššová, S.** (2022) Thirty years of the concept of national identity in the primary law of the European union: clearly unclear? – *Balkan Social Science Review*, 2022, № 20, 137-157; **Vujović, R.** (2022) Položaj i prava deteta u istopolnoj zajednici: evropsko pravo i praksa (The Status and Rights of the Child in the Same-Sex Union: European Law and Practice). – *Pravni zapisi*, 2022, № 2, 675-696; **Wojciechowski, B.** (2022) Refleksje na temat dynamiczności i deliberatywności wykładni trudnych przypadków na przykładzie spraw dotyczących osób LGBTQ+ (Reflections on the Dynamism and Deliberativeness in the Interpretation of Law on the Example of Cases Concerning LGBTQ+ Rights). – *Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej*, 2022, № 4, 21-38; **Jagoda, J.** (2022) Odmowa dokonania transkrypcji zagranicznego dokumentu stanu cywilnego z powodu sprzeczności z

досег до това дело в българските научни изследвания, видими в CEEOL, е на Атанас Семов, конституционен съдия и професор по право на Европейския съюз, и то не като анализ на решението, а в съвсем друг контекст – проблематиката на националната конституционна идентичност, при това преди постановяването на самото Решение на Съда (голям състав) от 14 декември 2021 г., В. М. А./Столична община, район „Панчарево“, Дело C490/20³¹.

podstawowymi zasadami polskiego porządku prawnego. (Refusal to Transcribe a Foreign Civil Status Document Due to Contradiction to the Fundamental Principles of the Polish Legal Order). – Białostockie Studia Prawnicze, 2022, № 27, 141-157; **Wojewoda, M.** (2022) Rodzicielstwo osób tej samej płci w orzecznictwie Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej – glosa do wyroku TSUE z dnia 14 grudnia 2021 r. w sprawie C-490/20 (Parentage of Same-Sex Persons in the Jurisprudence of the Court of Justice of the European Union – Commentary to the Judgment of CJEU of 14.12.2021, C-490/20). – Białostockie Studia Prawnicze, 2022, № 27, 259-275; **Zachariasiewicz, M.** (2022) Spadek po Emilii: studium przypadku z zakresu międzynarodowego prawa spadkowego i przepływu dokumentów w Unii Europejskiej (Emilia's Succession Estate: A Case Study on International Succession and the Free Movement of Documents in the European Union). – Problemy Prawa Prywatnego Międzynarodowego, 2022, № 30, 173-202; **Spirchez, G-B.** (2022) Mutual Recognition of Family Relations in the EU. European Court of Justice Case-Law regarding the Children of Rainbow Families. – Bulletin of the Transilvania University of Braşov, Series VII: Social Sciences and Law Suppl., 2022, 135-140; **Popescu, D.** (2022) Invitation to Read. Review on “A Family for Europe, A Europe of Families?”. – Jurnalul de Studii Juridice, 2022, № 3-4, 124-136.

³¹ В пет поредни статии в сп. „Общество и право“ през 2021 г. Атанас Семов развива своята концепция за съюзното понятие „национална конституционна идентичност“, за производствата на СЕС, в които се прилага това понятие, и засяга темата за делото „бебе Сара“, което нарича историческо, защото за първи път български национален съдия прави преюдициално запитване, като релелира елементи на националната конституционна идентичност. Делото не е коментирано от гледна точка на правата на ЛГБТИК+ хората. Вж. **Семов, А.** Зачитане на националната конституционна идентичност в Европейския съюз. Общество и право, 2021, № 4, 7-23; **Семов, А.** Националната конституционна идентичност в Европейския съюз. Общество и право, 2021, № 5, 4-20; **Семов, А.** Националната конституционна идентичност в Европейския съюз. Общество и право, 2021, № 6, 4-20; **Семов, А.** Зачитане на националната конституционна идентичност в Европейския съюз. Общество и право, 2021, № 7, 23-42; **Семов, А.** Зачитане на националната конституционна идентичност в

В своя анализ Атанас Семов подчертава, че „национална конституционна идентичност“ е понятие в правото на ЕС, което се свързва с инцидентно отклоняване от неговия примат по отношение на националното право. Защитата на националната конституционна идентичност е възможна само чрез СЕС и всеки случай на нейното засягане следва да бъде отнесен до СЕС. Освен това Семов акцентира върху изискването при сезиране на СЕС „ясно и аргументирано да е посочен конкретен елемент на НКИ“ [*националната конституционна идентичност* – уточн. мое, Д. М.]. Авторът подчертава, че „няма национална конституционна идентичност изобщо – и никой не би могъл да я формулира общо“, защото тя „винаги има конкретни проявления – засилена защита на човешкото достойнство, засилена защита на националния език, многоезиков режим, конституционна защита (статус) на семейството и различен пол на сключващите брак (и/или родителите)“, какъвто той предполага, че „навярно би бил случаят например с българската конституция, конституционния статус на религията – или пълната липса на такъв статус (в светската държава като Франция“) ³².

В последната от поредицата статии по темата, публикувани в сп. „Общество и право“ през 2021 г., Атанас Семов обяснява, че във всички случаи следва да се посочи не само относимата съюзна правна норма, но и относимите конституционни норми, изразяващи засегнатия елемент на националната конституционна идентичност ³³. Никъде обаче авторът не сочи релевантните разпоредби в подкрепа на твърдението, че част от българска-

Европейския съюз. Общество и право, 2021, № 8, 4-16.

³² Семов, А. Националната конституционна идентичност в Европейския съюз. Общество и право, 2021, № 5, 4-20, с. 7.

³³ Семов, А. Зачитане на националната конституционна идентичност в Европейския съюз. Общество и право, 2021, № 8, 4-16, с. 11. В същия смисъл на с. 8, 10 дори се обяснява, че това е особено важно дори в случай на пълна идентичност на релевантните конституционни норми в конституциите на двете държави, защото „общото разбиране на НКИ предполага елемент на „собствена специфика“ – при което дори текстово една и съща норма може да изразява националната конституционна идентичност на една държава, но не и на друга.“ (с. 8).

та национална конституционна идентичност е т.нар. „конституционна защита (статус) на семейството и различен пол на сключващите брак (и/или родителите)“. Дори и да се приеме, че различният пол на сключващите брак в България е част от националната ни конституционна идентичност в контекста на чл. 46, ал. 1 от Конституцията, в който бракът е определен като доброволен съюз между мъж и жена, никъде в Конституцията няма дефиниция на семейството или на родителите като такива от различен пол. С други думи, разширяването на приложното поле на конституционната дефиниция за брака в България до определяне на характеристиките на българското семейство няма нормативно основание. Изобщо твърдението, че невъзможността за еднополови семейни връзки е специфика на националната конституционна идентичност, изглежда като интуиция, а не като научно обоснована теза. Няма и никакъв коментар на понятието „семейство“ в контекста на международните стандарти за защита на правата на човека, които от десетилетия излизат далеч извън пределите на брака и обхващат много повече видове близки отношения. А това е важен въпрос, защото конституционният съдия очевидно конструира националната конституционна идентичност в опозиция на европейската юриспруденция за защита на правата на човека или най-малкото поставя във фокуса едно напрежение между тях, към което държавните органи следва да се отнасят внимателно и предпазливо.

Още през 2021 г. Атанас Семов обединява своите статии в общо изследване, което също е публикувано преди произнасянето на СЕС по делото „бебе Сара“. В „Епилог: за идентичността и българската идентичност“ той добавя, че „темата за националната идентичност има не само юридическо, но и народопсихологическо измерение, което трябва да се отчита при определянето на един или друг елемент от националната конституционна идентичност за нуждите на правото на ЕС и прилагането на принципа по чл. 4, § 2 от ДЕС“³⁴. На задната корица на своята книга Атанас

³⁴ Семов, А. (2021) Защита на националната конституционна идентичност в Европейския съюз. С.: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 219.

Семов обобщава: „Националната конституционна идентичност подлежи на защита в нейните две измерения: формално-юридическо и културно-историческо (или нормативно и ценностно)“. Самото изследване обаче не предлага методология за прилагане на този т.нар. ценностно-нормативен подход, споменат и в тълкувателното решение за пола на Конституционния съд от 2021 година. Вместо това Атанас Семов решава „да загатне“ (според собствения му избор на думи) „поне няколко основни елемента на българската национална конституционна идентичност“, сред които: „оцеляването на нацията е един от прешлените в гръбнака на българския национален дух (и един от основните елементи на нашата идентичност), и заради него – отношението към семейството в неговата родова и национална възпроизводствена функция, особено в годините на робството...“³⁵. Такъв един подход явно е свързан със субективните възгледи, убеждения и интуиции на своя автор, но е проблематичен, защото е ясно, че не се основава на никаква научна методология, но същевременно стига до изводи, на които юристи от теорията и практиката биха могли да се позовават и цитират като авторитетни.

Използването на метаюридически понятия като „национална идентичност“ понякога е неизбежно в юриспруденцията. Както обаче е видно от практиката на СЕС и ЕСПЧ, винаги е необходим контекстуален подход и анализ в контекста на баланса на принципи и ценности за постигане на справедливост. В случая е без значение кой какъв акцент в културно-историческите измерения на националната идентичност ще постави и дали ще може да го докаже, защото такива дискусии са безплодни и без практическа стойност за онова, което е основно в съдебната проблематика – контекстуалния анализ, който изисква ясно и конкретно позоваване на националната идентичност като легитимна цел в рамките на правния спор. Това е показано и в решението на СЕС по делото В. М. А./Столична община, район „Панчарево“, което категорично отсъжда, че задължението на държава членка да издаде паспорт на дете, в чийто акт за раждане, съставен от власти-

³⁵ Пак там, с. 226.

те на друга държава членка, са посочени като родители две лица от един и същи пол, а също и да признае връзката на произход между това дете и всяко от тези две лица, „не нарушава националната идентичност, нито застрашава обществения ред на тази държава членка“³⁶. Тук е мястото да припомним, че защитата на правата на човека е сред т.нар. Критерии от Копенхаген за присъединяване към ЕС – „стабилност на институциите, гарантиращи демокрацията, върховенството на закона, правата на човека, както и зачитането и закрилата на малцинствата“. Следователно никаква защита на националната конституционна идентичност не може да бъде основание за нарушаването на основните права, включително отричането на правото на личен и семеен живот на хората с хомосексуална ориентация, каквото по същество е и непризнаването на еднополовите семейни отношения.

Релевантни са опасенията на юристите, че е необходимо да има стабилност и предвидимост в правната система и в този смисъл не може защитата на основните права да се превръща в път за нейното подкопаване или разрушаване. Не може обаче стереотипи като „традиционното семейство“ или метаюридически конструкции като „национална идентичност“ да са водещи, когато се решават спорни въпроси за основни права на ЛГБТИК+ хората, които в продължение на десетилетия са били стигматизирани у нас. След посочените по-горе решения на наднационалните юрисдикции българската правна наука следва да признае, че съществува проблем с правата на ЛГБТИК+ в България, и да го изследва в общата аналитична рамка на стандартите за защита на основните права, очертана от ЕКПЧ и ХОПЕС, прилагани от ЕСПЧ и СЕС. Когато се касае за правата на човека, различните режими за тяхната защита – национален, на равнище ЕС, на равнище Съвет на Европа, на равнище ООН, следва да се разглеждат като взаимосвързани и съгласувани. Това, че режимите имат различни по интензивност механизми за защита, не оправдава изкуственото издигане на стени между тях в научните изследвания. Независимо къде и как точно са формулирани, правата

³⁶ Решение на Съда (голям състав) от 14 декември 2021 г., В. М. А./Столична община, район „Панчарево“, Дело С490/20, § 56.

на човека са едни и същи, при това са *естествени* (вродени или присъщи на хората), *равни* (еднакви за всички) и *универсални* (приложими навсякъде)³⁷. Нещо повече, правата на човека като научна област все повече се утвърждава с интердисциплинарен характер във водещите академични институции по света³⁸.

По един отдавна наложен маниер у нас юристите чакат политиците да решат проблемите с ефективните правни средства за защита на основните права. А политиците, от своя страна, чакат да завърши – неясно кога – един „процес на естествено възприемане на тези въпроси, което води до общо съгласие за истинска фундаментална промяна в обществото“³⁹. Всъщност това не би могло да стане без активната правозащитна позиция на юрисдикциите, решаващи правни спорове, в рамките на които проблемите на ЛГБТИК+ хората стават видими, а основните им права и свободи могат да бъдат признати и защитени ефективно. Правната наука също е длъжник в това отношение, защото избягва да коментира и анализира тези въпроси⁴⁰. Темата изглежда също толкова стигматизирана, колкото са и самите ЛГБТИК+ хора, макар че именно от научните изследвания се очаква да структурират проблематиката, да разобличат дефицитите в българската правна защита на основните права и да очертаят пътища за нормализиране на юридическия дискурс за правата на ЛГБТИК+ хората.

³⁷ **Марчева, Д.** (2018) Към изобретяването на човешките права. – Годишник 2017 на департамент „Право“ на НБУ. С: НБУ, 2018, 310-331, с. 316.

³⁸ Образователните програми по права на човека в цял свят могат да завършват с магистърски или докторски степени както по право, така и по политически науки. Най-авторитетните изследователски центрове, например Норвежкият център по правата на човека, са интердисциплинарни и обединяват юристи, политолози, антрополози, историци, психолози и др.

³⁹ Решение от 5.09.2023 г. на ЕСПЧ по делото *Кошлова и Бабулкова срещу България*, жалба № 40209/2020, § 56.

⁴⁰ Отделни въпроси са разглеждани от Велина Тодорова и Христо Христов, чиито съчинения са цитирани в това изследване.

Част I. Обезправяване на ЛГБТИК+ хората през призмата на българските закони

През годините са правени опити да бъдат обхванати максимален брой субективни права и задължения в българските закони, които се свързват с наличие на семейна връзка, и да се провери дали от тях могат да се ползват лицата в еднополови семейни връзки⁴¹. Липсата на правен статут и признаване на правна връзка между еднополовите двойки води, от една страна, до неправомерно третиране на лицата с хомосексуална ориентация и лишаването им от редица субективни права, произтичащи от признати семейни връзки на лицата в българските закони. От друга страна, при това положение към еднополови семейства са неприложими институтите на несъвместимост и конфликт на интереси⁴², а това очевидно е „врата“, отворена за корупция.

⁴¹ По-горе има препратка към проучването от 20.04.2018 г., поръчано от „Младежка ЛГБТ организация Действие“.

⁴² Огромен брой български закони въвеждат ограничения за заемане на длъжност или създават допълнителни задължения, когато е налице брак между две лица, включително приложното поле на този принцип се разширява и до роднините по сватовство. Без претенция за изчерпателност тук посочвам Закона за съдебната власт, Закона за финансовото управление и контрол в публичния сектор, Закона за вътрешния одит в публичния сектор, Закона за Сметната палата, Закона за държавния служител, Закона за изпълнение на наказанията и задържането под стража, Закона за Държавна агенция „Национална сигурност“, Закона за комисията за финансов надзор, Закона за митниците, Закона за Министерството на вътрешните работи, Закона за Държавна агенция „Разузнаване“, Закона за Българската народна банка, Закона за Държавния фонд за гарантиране устойчивост на държавната пенсионна система, Закона за Държавната финансова инспекция, Закона за туризма, Закона за занаятите, Закона за кооперациите, Закона за сдружения за напояване, Закона за туризма, Закона за жилищностроителните кооперации, Закона за управление на етажната собственост, Закона за пазарите на финансови инструменти, Закона за дейността на колективните инвестиционни схеми и на други предприятия за колективно инвестиране, Закона за дружествата със специална инвестиционна цел, Закона за особените залози, Търговския закон, Закона за банкова-

Тази част от анализа цели да покаже до какво обезпавяване води непризнаването на правен статут на семейната връзка, която произтича от еднополовите партньорства, защото без целенасочено проучване в тази насока не можем да си дадем сметка за мащабите на структурната дискриминация по признак хомосексуална ориентация. Структурната дискриминация се отнася до условия, при които правата и възможностите, достъпни за една група хора, са постоянно недостъпни или по-малко достъпни за друга група хора поради действащите закони, политики, поведение на институции, социални норми, нагласи и др.⁴³ По думите на един от най-уважаваните професори по международно право в областта на правата на човека – Оливие де Шутер: „Структурната дискриминация следва да се разбира като ситуация, при

та несъстоятелност, Закона за кредитните институции, Закона за публичното предлагане на ценни книжа, Кодекса за социалното осигуряване, Закона за здравното осигуряване, Закона за енергетиката, Закона за енергийната ефективност, Закона за безопасното използване на ядрената енергия, Закона за националната стандартизация, Закона за горите, Закона за храните, Закона за гражданското въздухоплаване, Закона за железопътния транспорт, Закона за морските пространства, вътрешните водни пътища и пристанищата на Република България, Закона за дейността на колективните инвестиционни схеми и на други предприятия за колективно инвестиране, Закона за защита на личните данни, Закона за Комисията за финансов надзор, Изборния кодекс, Закона за противодействие на корупцията и за отнемане на незаконно придобитото имущество, Закона за националната акредитация на органи за оценяване на съответствието, Закона за предучилищното и училищното образование и т.н.

⁴³ В българския Закон за защита от дискриминация се използва понятието „непряка дискриминация“, което обаче в академичната литература се разглежда като по-ясно от концепцията за структурна дискриминация. Altman, A. (2011) *Discrimination*. – In: Zalta, E. N. (eds.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Вж <http://plato.stanford.edu/archives/spr2011/entries/discrimination/> (достъп на 25.05.2024 г.). Вж още: Henn, E. V. (2019) *International Human Rights Law and Structural Discrimination. The Example of Violence against Women*. Springer, p. 37. Елизабет Вероника Хен обяснява, че за разлика от непряката дискриминация концепцията за структурна дискриминация разглежда както по-широк обществен контекст на дискриминация, така и по-голямо множество хора, които споделят съответна защитена характеристика. Несъмнено повечето случаи, които представляват структурна дискриминация, вече са обхванати от понятието за непряка дискриминация. И все пак, обяснява Хен, концепцията за структурна дискриминация има потенциал да задълбочи разбирането за причините и преплитането на различните форми на социална несправедливост.

която, поради степента на дискриминация, с която се сблъсква определена част от обществото, за постигане на ефективно равенство е необходимо повече от забрана на пряката и непряката дискриминация⁴⁴. Няма съмнение, че за анализа на структурната дискриминация е необходим контекстуален подход, който се прилага от международните юрисдикции за защита на правата на човека⁴⁵ и неизбежно изследва въпроса дали са премахнати предразсъдъци, обичаи, стереотипи и други практики и др.⁴⁶

Липсата на правен статут на хомосексуалните двойки в България е едновременно причина и проявление на структурна дискриминация. Законната празнина не само създава системна неравнопоставеност за тях в сравнение с хетеросексуалните двойки, но и утвърждава и засилва социалните стереотипи и предразсъдъци спрямо лицата с хомосексуална ориентация. Непризнаването от закона ограничава множество възможности на еднополовите партньори да защитават своите права и интереси в контекста на фактичката семейна връзка, която съществува между тях.

Същевременно прегледът на българското законодателство разкрива натрупването на напрежение около регулирането на фактическите семейни отношения въобще. Мултиплицират се правни понятия и легални дефиниции, които ги обозначават в

⁴⁴ **De Schutter, O.** (2010) *International Human Rights Law. Cases, Materials, Commentary*. Cambridge University Press, p. 655.

⁴⁵ Пак там: „Задълбочаването на дебата относно понятието „структурна дискриминация“ може да послужи за изясняване на условията, при които съгласно международното право по правата на човека една държава може да бъде задължена да приеме мерки за положително действие... В смисъла, който се придава на това понятие тук, структурната дискриминация не е просто особено сериозна форма на дискриминация. Напротив, нейната определяща характеристика е, че тя обхваща различни сфери (образование, трудова заетост, жилищно настаняване, достъп до здравеопазване), което води до ситуация, в която забраната за дискриминация във всяка една от тези сфери или във всички тези сфери не е достатъчна, за да се осигури ефективно равенство“.

⁴⁶ **Henn, E. V.** (2019) *International Human Rights Law and Structural Discrimination. The Example of Violence against Women*, p. 38.

отделните закони. Повечето отграничения са без ясна и легитимна законова цел и смисъл и това води до двусмислия и неясноти в правната уредба, които подронват конституционния принцип на правовата държава.

1. Понятиен хаос в българското законодателство при обозначаване на семейните отношения

1.1. Липса на общ стандарт за семейна връзка в българското право

Българската правна рамка за семейни отношения се характеризира с множество несъгласувани помежду си понятия, които не са съобразени с общия стандарт по чл. 8 ЕКПЧ (правото на личен и семеен живот), а се дефинират *ad hoc*, според целите на конкретния закон и политика. От една страна, Семейният кодекс не дефинира общо понятие за „семейство“ или „семейна връзка“, като ограничава своя предмет до отношенията, основани на брак, родство и осиновяване, настойничество и попечителство. Вън от обхвата на този закон остава фактическото (съпружеско) съжителство. От друга страна, различни закони въвеждат в своите Допълнителни разпоредби дефиниции на понятието „семейство“, приложими за целите на съответния закон. Според повечето закони „семейство“ са съпрузите, както и ненавършилите пълнолетие техни деца, които не са в брак (Закон за местните данъци и такси, ДР, § 1, т. 3; Закон за Държавната агенция „Национална сигурност“, ДР, § 1, т. 8 и т.н.). Като се има предвид конституционната дефиниция на брака като доброволен съюз на мъж и жена, а оттам – и на качеството „съпрузи“, от обхвата на понятието „семейство“ остават изключени връзките на еднополовите двойки.

В Закона за семейните помощи за деца „семейството“ е дефинирано с по-широк обхват, така че да включва не само съпрузите и децата, но и „съвместно живеещи родители без сключен граждански брак, които съжителстват на един настоящ адрес“ и техните деца (ЗСПД, § 1, т. 1). В този контекст, а и като се има

предвид, че в Закона за закрила на детето е въведен и институтът на „приемно семейство“ (чл. 31), с което се институционализира и признава правна връзка между приемен родител и дете, става ясно, че за целите на едни или други политики българският законодател признава семеен статут независимо от наличието на брак или родство.

По аналогичен начин, за да се впише в политиките на ЕС по отношение на бежанците, а и с оглед на свободното движение на граждани на ЕС, българският законодател също е склонен да излезе извън рамката, която СК очертава на „семейните връзки“. Така например Законът за убежището и бежанците признава като членове на семейството не само съпруг/а, но и „лицето, с което се намира в доказано стабилна и дълготрайна връзка“ (§ 1, т. 3, б. „а“).

Стига се дотам, че в един и същ български закон – Закон за чужденците в Република България, „членовете на семейство“ се дефинират в различен обхват в зависимост от това дали става дума за:

- „членове на семейство на чужденец“ (чл. 2, ал. 3, т. 1 ЗЧРБ) – признава се само съпруг/а, с когото живее в едно домакинство;
- „членове на семейство на български гражданин“ (чл. 2, ал. 6, т. 1 и т. 5 ЗЧРБ) – освен съпруг се признават и „други членове на неговото домакинство, които са били изцяло на негова издръжка в държавата по произхода им или в държавата на обичайното им пребиваване, или сериозни здравословни причини налагат българският гражданин да полага лично грижи за тях“;
- членове на семействата на чужденци, които са членове на персонала на дипломатическо или консулско представителство или на представителство на международна организация, акредитирана в Република България (чл. 23а, ал. 3, т. 1 ЗЧРБ) – признава се не само съпругът/съпругата, но и „регистриран партньор, с когото лицето живее на съпругески начала“.

По аналогичен начин в Закона за влизането, пребиваването и напускането на Република България на гражданите на ЕС, които не са български граждани, и членовете на техните семейства българският законодател се е видял принуден и да признае като „член на семейство на гражданин на Европейския съюз“ не само лице, с което гражданинът на ЕС е сключил брак, но и този, с когото има „фактическо съжителство“. Въвел е обаче изискване това фактическо съжителство да е удостоверено с официален документ, издаден от друга държава членка на ЕС, или с други документи, удостоверяващи обстоятелствата относно фактическото им съжителство, с изключение на писмено изявление на лицето (ДР, § 1, т. 1, б. „а“).

Всъщност видимо е как част от дефинициите на „членове на семейството“, когато става дума за граждани на ЕС или за чужденци от персонала на дипломатическите мисии, всъщност не изключват еднopolовите семейни връзки. Логично е да си зададем въпроса защо на българските граждани, които също са граждани на Европейския съюз, не е признат същият обхват на „членовете на семейството“. Понятието „доказано стабилна и дълготрайна връзка“ по Закона за убежището и бежанците също „отваря вратата“ за включване на еднopolови двойки, но преценката изглежда е оставена на дискрецията на компетентния орган във всеки конкретен случай.

Следва също да се отбележи, че антидискриминационният закон в България изхожда от широко разбиране за понятието „семеино положение“ като дискриминационен признак, защото включва не само „брачен статус“, но и „фактическо съжителство“ (ДР, § 1, т. 13 ЗЗДискр.). Следователно, когато се касае за международни отношения, защита на бежанци или защита от дискриминация, очевидно българският законодател не си позволява да изхожда от ограничено разбиране за семейната връзка като такава, произтичаща само от брак.

1.2. Многобройните понятия в българските закони, предполагащи наличие на семеен живот, но изключващи еднополовите семейства

Освен с понятието „семейство“ и „членове на семейството“ българските закони боравят и с още няколко понятия, които следва да се анализират с оглед на това дали включват или изключват еднополовите двойки.

Най-разнообразна и непоследователна е употребата на понятието „фактическо съжителство“, което в българските закони⁴⁷ съществува във всевъзможни варианти:

- „фактическо съжителство“ (напр. Закон за държавния служител, чл. 7, ал. 2, т. 1);
- „фактическо съпружеско съжителство“ (напр. Закон за защита от домашно насилие, чл. 2, ал. 1);
- „фактическо съжителство на съпружески начала“ (напр. Закон за съдебната власт, ДР, § 1, т. 6);
- „фактическо извънбрачно съжителство“ (напр. Закон за чужденците в Република България, ДР, § 1, т. 10).

Няма основания да се смята, че става дума за различен статут, поради което не е ясно защо законодателят не се придържа към последователно обозначаване с един утвърден термин. Остава да се спекулира с въпроса дали там, където няма добавката „съпружеско“ или „съпружески начала“, не се включват и еднополовите двойки. Това е възможно при систематично тълкуване на легалните дефиниции на понятието „фактическо съжителство на съпружески начала“ в Закона за съдебната власт, в което не се подчертава, че двете пълнолетни лица следва да са от различен

⁴⁷ В българската правна литература има сравнителноправни анализи за „съжителствата без брак“ и за правата на „двойките във фактическите съюзи“ според принципите на европейското семейно право. Вж. **Тодорова, В.** (2016) Съжителствата без брак в законодателството на държавите от Северна Европа. Правна мисъл, 2016, № 2, 124-130; **Тодорова, В., Д. Топузов.** (2021) Принципи на европейското семейно право относно имуществото, издръжката и наследствените права на двойките във фактически съюзи. – Правна мисъл, 2021, № 3-4, 62-77.

пол, както това е направено в понятието за „интимна връзка“, въведено с последните промени на Закона за защита от домашно насилие, § 1, т. 6: „съвкупност от доброволни и трайни лични, интимни и сексуални отношения между две физически лица от мъжки и женски пол, независимо от това дали споделят едно домакинство и чието възникване, съдържание и прекратяване не са обект на правно регулиране от друг закон. Трайни по смисъла на предходното изречение са отношения с продължителност поне от 60 дни.“

В правото на ЕС обаче вече е приета Директива (ЕС) 2024/1385 на Европейския парламент и на Съвета от 14 май 2024 година относно борбата с насилието над жени и домашното насилие и предстои нейното имплементиране, включително от България, като срокът за това е до 14 юни 2027 година. Така „домашно насилие“ се превръща в съюзно понятие и „означава всички прояви на физическо, сексуално, психическо или икономическо насилие, които се извършват в семейството или в домакинството, независимо от биологичните или правните семейни връзки, или между бивши или настоящи съпрузи или партньори, независимо дали извършителят на престъплението живее или е живял заедно с жертвата“. С това натискът на правото на ЕС върху българското право да се реформира, за да съответства на международните стандарти за защита на основните права, се увеличава.

Промяна следва да има не само в института на домашното насилие, но и в цялата уредба на фактическото съжителство и семейните връзки. Понятиеният хаос в българските закони в тази област създава двусмислие и отваря вратата за произволно тълкуване и прилагане в противоречие с принципа на правовата държава. Българската семейноправна теория от десетилетия е категорична, че не е достатъчна „декларативната толерантност към избора на индивида – съжителство или брак“; „фактическото съпругеско съжителство не следва да се противопоставя на брака, а да се признае като основание за възникване на семейство“, „за една от формите, чрез която хората осъществяват признатите им

основни права на личен живот и семейство⁴⁸. Велина Тодорова извежда подробна аргументация в подкрепа на утвърдителния отговор на въпроса дали следва да бъдат уредени фактичкото съпружеско съжителство и регистрираните партньорства⁴⁹. Тя изтъква, че за съвременното разбиране за семейството определящо е „не как възниква – чрез брака или поради общото съгласие за съвместен живот, а доколко удовлетворява потребностите на партньорите от взаимност, близост, общност и подкрепа“; при това не формата на семейството е важна, а „функциите, които то изпълнява, и качеството на живот, което осигурява на своите членове“⁵⁰. В този контекст е несъмнено, че законът следва да уреди последиците от фактичкото съжителство като форма на семеен живот, като намери баланса между защитата на публичните и частните интереси⁵¹. Велина Тодорова стига още по-далеч, като обосновава и защо уредбата на фактичкото съжителство следва да обхване и семейства на партньори от един и същи пол.

Българският законодател обаче се оказва крайно консервативен и отказва да направи стъпка напред към изравняване на брака и регистрираното фактичкото съжителство като основания за възникване на еднотипна семейна връзка, като вместо това продължава да „рой“ понятия и дефиниции в различните закони. Така например в някои случаи законът определя „фактичкото съжителство“ чрез понятието „домакинство“⁵². И обратното, в редица закони „домакинството“ обхваща и лица във „фактиче-

⁴⁸ Цанкова, Ц. (2000) Фактичкото съпружеско съжителство и българското семейно право. С.: Феня, 145-146.

⁴⁹ **Тодорова, В.** (2022) Следва ли да бъдат уредени фактичкото съпружеско съжителство и регистрираните партньорства? – В: Ставру, Ст., Д. Топузов. (сб.) Брак и отношения между съпрузите: дискуссионник по семейно право. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2022, 304-317.

⁵⁰ Пак там, с. 304.

⁵¹ Пак там.

⁵² Вж. например дефиницията в Закона за съдебната власт, ДР, § 1, т. 6: „доброволно съвместно съжителство на съпружески начала на две пълнолетни лица, по отношение на които не съществува родство, представляващо пречка за встъпване в брак, което е продължило повече от две години и при което лицата се грижат един за друг и за общо домакинство“.

ско съжителство“ – например в ДОПК, ДР, т. 2: „Домакинство“ включва съпрузите, лицата, живеещи във фактическо съпружеско съжителство, както и техните деца и роднини, ако живеят при тях“. Някои закони не прилагат подобен кръгов подход на дефиниране, а разчитат на допълнителни критерии за очертаване на обхвата на домакинството – например „две или повече лица, които живеят заедно в един самостоятелен обект или в част от него, в който са регистрирани по постоянен или настоящ адрес и имат общ бюджет, без оглед на родствената връзка помежду им“ (Закон за горите, § 1, т. 52). Последната дефиниция на „домакинство“, която най-вярно отразява смисъла и логиката на понятието, очевидно не изключва еднополовите двойки.

За целите на редица данъчни закони и за предотвратяване на корупцията и конфликта на интереси се въвежда и понятието „свързани лица“. Употребата на това понятие също е непоследователна, а обхватът му варира от закон до закон, като обхваща или само съпрузи (напр. Закон за публично предлагане на ценни книжа, ДР, § 1, т. 13, б. „г“), или съпрузи и лица във фактическо съжителство (напр. Закон за мерките срещу изпиране на пари, чл. 36, ал. 5; Закон за развитие на академичния състав в Република България, § 1, т. 5).

В българския наказателноправен език се използва и терминът „близни“, който обаче е дефиниран анахронично в Наказателния кодекс от 1968 г. – чл. 93, т. 10. „Близни са съпрузите, възходящите, низходящите (включително осиновени, доведени и заварени), братята, сестрите и техните съпрузи, роднините по сребрена линия до IV степен“. Той очевидно изключва лицата във фактическо съжителство, както и еднополовите семейства.

2. Субективни права, произтичащи от наличието на брачна връзка или фактическо съжителство в България, от които са лишени еднополовите партньори

След като българският закон не признава никакъв правен статут на еднополовите семейства – нито под формата на брак, нито

под формата на регистрирано фактическо съжителство, партньорите в еднополовите семейства се оказват лишени от редица материални и процесуални субективни права, които принципно се свързват с наличието на семейна връзка.

2.1. Субективни материални права с частноправен характер

2.1.1. Семейни права

- *в отношенията между съпрузи:*
 - право на избор относно режима на имуществени отношения между съпрузите (законов режим на общност, законов режим на разделност, договорен режим), включително регистрация по реда на чл. 19 СК и промяна по време на брака (чл. 18, ал. 4 СК);
 - право да се приеме фамилното име на другия съпруг (чл. 12 СК);
 - право на съгласие на съпруга при разпореждане със семейно жилище, лична собственост на другия съпруг (чл. 34 във вр. с чл. 26 СК);
 - след развода възниква право на отмяна на дарения на съпруг във връзка и по време на брака, ако дареният съпруг откаже издръжка на дарителя (чл. 55 СК), а „семейното жилище“ се предоставя на един от бившите съпрузи (чл. 51, ал. 1 СК).
- *в отношения с деца* – право на осиновяване по чл. 81 СК.

2.1.2. Наследствени права

- Общо право на съпруга да наследява по закон (чл. 9 ЗН) и право на запазена част от наследството (чл. 30 ЗН);
- Права на наследниците по специалните закони:
 - по КСО (чл. 245, 289 КСО) – права на наследниците, свързани с ползването на натрупани средства по инди-

- видуалната партида на осигурено лице, което е починало;
- по Закона за политическа и гражданска реабилитация на репресирани лица възникват следните права на наследниците:
 - правопримемство по отношение на неполучено обезщетение за имуществени вреди (чл. 3, ал. 1 ЗПГРРЛ) – когато определена категория репресирани лица не са получили *обезщетение за имуществени вреди* и са починали, обезщетението се изплаща на техните наследници, включително съпруг;
 - *еднократно обезщетение за неимуществени вреди* на наследници, включително съпруг, на осъдените на смърт, чиито присъди са изпълнени, на безследно изчезналите след 9 септември 1944 г., на убитите на обществени места, в жилища или при опит за бягство, на загиналите в затвори, трудово-възпитателни общежития, арести и други подобни места, както и при обстоятелства, свързани с техния произход, политически убеждения или религиозни вярвания, на убитите при опит за бягство през границата и на загиналите във връзка с насилствената промяна на имената.

2.1.3. Облигационни и търговски права

- Давност не тече между съпрузи (чл. 115, б. „в“ ЗЗД);
- Умишлено убийство или опит за убийство на съпруг на дарителя като самостоятелно основание за отмяна на дарение (чл. 227, б. „а“ ЗЗД);
- Оборима презумпция за недобросъвестност (знание) на съпруга, страна по сделка, увреждаща кредитора, по отношение на която кредиторът може да иска обявяване на

относителна недействителност (чл. 135, ал. 2 ЗЗД)⁵³;

- Правото да получат обезщетение за неимуществени вреди от причинена смърт на техен близък⁵⁴ се определя от съда по справедливост и обхваща „най-близките роднини като низходящите, възходящите и съпруга“⁵⁵; а също и „отглежданото, но неосиновено лице, съответно отглеждания го“ и „лицето, което е съжителствало на съпружески начала с починалия при непозволено увреждане, без да е бил сключен брак, ако това съжителство не съставлява престъпление и не противоречи на правилата на морала“⁵⁶; „и по изключение всяко друго лице, което е създадо трайна и дълбока емоционална връзка с починалия и търпи от неговата смърт продължителни болки и страдания“⁵⁷;

⁵³ Вж. също и специалните отменителни искове в Закона за банковата несъстоятелност по отношение на сделка, извършена в двегодишен срок преди датата на неплатежоспособността във вреда на кредиторите, страна по която е свързано с банката лице, администратор или акционер на банката, както и негов съпруг.

⁵⁴ На тази съдебна практика ми обърна внимание съдия Нели Куцкова.

⁵⁵ Постановление № 4/25.05.1961 г. на Пленума на Върховния съд.

⁵⁶ Постановление № 5/24.11.1969 г. на Пленума на Върховния съд.

⁵⁷ ТР № 1/21.06.2018 г. по тълк. д. № 1/2016 г. на ОСНГТК на ВКС. В мотивите е обосновано следното: „Особено близка привързаност може да съществува между починалия и негови братя и сестри, баби/дядовци и внуци. В традиционните за българското общество семейни отношения братята и сестрите, съответно бабите/дядовците и внуците, са част от най-близкия родствен и семеен кръг. Връзките помежду им се характеризират с взаимна обич, морална подкрепа, духовна и емоционална близост. Когато поради конкретни житейски обстоятелства привързаността е станала толкова силна, че смъртта на единия от родствениците е причинила на другия морални болки и страдания, надхвърлящи по интензитет и времетраене нормално присъщите за съответната родствена връзка, справедливо е да се признае право на обезщетение за неимуществени вреди и на преживелия родственик. В тези случаи за получаването на обезщетение няма да е достатъчна само формалната връзка на родство, а ще е необходимо вследствие смъртта на близкия човек преживелият родственик да е понесъл морални болки и страдания, които в достатъчна степен обосновават основание да се направи изключение от разрешението, залегнало в Постановления № 4/1961 г. и № 5/1069 г. на Пленума на ВС – че в

- Права срещу *суброгацията на застрахователя* (встъпването му в правата на застрахования) по чл. 410, ал. 1 във вр. с ал. 2 от Кодекса на застраховането – срещу причинителя на вредата, ако е съпруг или лице, принадлежащо на домакинството на застрахования или живеещо във фактическо съпружеско съжителство с него само ако съответното лице е действало умишлено. Следователно съпругът или партньорът във фактическо съжителство са защитени срещу иск на застрахователя, когато не са действали умишлено, и застрахователят не може да търси плащане на съответната сума от тях;
- Право да сключва *договор за взаимно застраховане* по чл. 442 от Кодекса на застраховането имат съпрузи и лица, живеещи във фактическо съпружеско съжителство;
- Право на съпруг на спортист да го представлява при договаряне за придобиване или трансфер на състезателни пра-

случай на смърт право на обезщетение имат само най-близките на починалия.

Създаването на трайна и дълбока емоционална връзка, пораждаща предпоставки за проявление на значителни морални болки и страдания, е възможно и между лица, които не се намират в семейни, родствени и наподобяващи ги фактически отношения. При липса на нормативна уредба рестриктивното изброяване на хипотези на такава привързаност би било лишено от законово основание, а примерното изброяване крие опасност от неподвиждане на породени от житейското многообразие случаи, в които ще е справедливо получаването на обезщетение за неимуществени вреди. За да се избегне накръняване на принципа за справедливост, следва да се допусне като правна възможност обезщетяването и на други лица, извън близкия родствен и семеен кръг на починалия, но само в изключителни случаи – когато претендиращият обезщетение докаже, че е изградил с починалия особено близка и трайна житейска връзка и търпи значителни морални болки и страдания от неговата загуба с продължително проявление във времето. По този начин ще се достигне до разрешение, еднакво справедливо за всички лица, които действително търпят неимуществени вреди от смъртта на друго лице“.

Подходът на върховните съдии при постановяване на ТР № 1/2018 на ОСНГТК на ВКС не изключва изначално близките по силата на еднополова семейна връзка, но предвид аргументацията относно „традиционните за българското общество семейни отношения“ има малка вероятност предявеният от такова лице иск да бъде проведен успешно.

ва (чл. 35 от Закона за физическото възпитание и спорта);

- Право на член на жилищностроителна кооперация с негово съгласие да бъде заместен изцяло или частично от съпруг/а (чл. 16, ал. 1 от Закона за жилищностроителните кооперации);
- Право да не се прилагат ограниченията за теглене и внасяне на пари в брой от/в сметки на съпрузи (чл. 2, т. 2 от Закона за ограничаване на плащанията в брой);
- **Право на гарантирана по-голяма сума на банков влог** – 250 000 лв. вместо 196 000 лв., когато е налице влог на физическо лице, който възниква в резултат на изплатени суми по повод на сключване или прекратяване на брак (чл. 10, ал. 1, т. 2 от Закона за гарантиране на влоговете в банките).

2.1.4. Трудови права (право на отпуск)

- право на отпуск по чл. 157 КТ – за встъпване в брак и при смърт на съпруг или родител на съпруг; на същото основание и освобождаване от служебни задължения на държавния служител (чл. 62 ЗДС) или магистрат (чл. 333 ЗСВ);
- право на отпуск за гледане на болен или карантиниран член от семейството, належащо придружаване на болен член от семейство за медицински преглед, изследване и лечение (чл. 162 КТ);
 - На служителите на Националната служба за охрана се дават 7 календарни дни (чл. 79 от Закона за Националната служба за охрана) при сключване на граждански брак или при тежко заболяване или смърт на съпруг или родител на другия съпруг;
 - Съгласно чл. 201 от Закона за отбраната и въоръжените сили на Република България военнослужещите имат право на платен отпуск в размер на 7 календарни дни при сключване на граждански брак и при тежко

заболяване или смърт на съпруг (съпруга), родител на другия съпруг;

- *Право на неплатен отпуск на съпруга на дългосрочно командирован служител* по време на задграничния мандат на служителя, когато работи в държавна или общинска администрация, организации на бюджетна издръжка или в търговски дружества с над 50% държавно или общинско участие, а също и такива със златна акция на държавата – по чл. 77 от Закона за дипломатическата служба;
- Право на отпуск поради бременност и раждане (чл. 163, ал. 8 КТ) – когато майката и бащата се намират в брак или живеят в едно домакинство, бащата има право на 15-дневен отпуск при раждане на дете от датата на изписване от лечебното заведение;
- Право на отпуск поради бременност и раждане (чл. 163, ал. 10 КТ) – след навършване на 6-месечна възраст на детето бащата или един от родителите на бащата или майката има право да ползва остатъка до 410 дни от отпуска за отглеждане на малко дете.

2.2. Субективни права в системата на социално осигуряване

2.2.1. Права по Кодекса за социално осигуряване на съпруг/съпруга:

- *Специален статут на осигурено лице* с право да се осигуряват по свое желание и за своя сметка за определени осигурителни рискове на:
 - Съпруг/а на дългосрочно командирован служител в дипломатическа служба – за времето, през което е пребивавал в чужбина по време на задграничния му мандат (чл. 4, ал. 7 КСО);
 - Съпрузите на лицата, регистрирани като упражняващи свободна професия и/или занаятчийска дейност и

регистрираните земеделски стопани и тютюнопроизводители, когато с тяхно съгласие участват в упражняваната от тях трудова дейност (чл. 4, ал. 9 КСО);

- Зачитане на осигурителен стаж при пенсиониране за времето, през което съпруг полага грижи за лице с определена чужда помощ⁵⁸ (чл. 9, ал. 6 КСО);
- Право на съпруга на осигурено лице в случай на смърт да получи част от еднократна помощ и наследствена пенсия – в различни хипотези на осигуреност, включително:
 - за всички рискове (чл. 11, ал. 2 КСО);
 - за трудова злополука и професионална болест, ако смъртта е в причинна връзка с една от двете (чл. 12, ал. 2 КСО);
 - за инвалидност поради общо заболяване, за старост и за смърт (чл. 13, ал. 2 КСО);
- Право на обезщетение за гледане на болен член от семейството, признато на съпруга (чл. 45, ал. 4 КСО) – става дума за гледане или належащо придружаване за медицински преглед, изследване или лечение в страната или в чужбина до 10 календарни дни в една календарна година (парично обезщетение при условията и в размера на обезщетението за временна неработоспособност поради общо заболяване);
- Право на преживелия съпруг на наследствена пенсия (чл. 80, ал. 2 КСО);
- Право на добавка от пенсията на починал съпруг (чл. 84 КСО).

2.2.2 Право на подпомагане и обезщетения по специални закони

- Права по Закона за подпомагане и финансова компенсация

⁵⁸ Лице с трайно намалена работоспособност – увреждане над 90%. Вж. чл. 103 КСО (добавка за чужда помощ)

на пострадали от престъпления⁵⁹:

- Право на подпомагане на съпруга (като член на семейството) на пострадал, претърпял имуществени и неимуществени вреди от престъпления от общ характер (чл. 3, ал. 1 ЗПФКПП);
- Правото на подпомагане преминава върху наследниците (вкл. съпруг) или върху лицето, с което пострадалият, починал в резултат на престъпление, се е намирал във фактическо съжителство (чл. 3, ал. 2 ЗПФКПП).
- Права по Закона за съдебната власт – право на съпруг на съдия, прокурор, следовател да получи от държавата обезщетение за вредите, претърпени поради изпълнението на служебните задължения на съответните магистрати (чл. 216, ал. 3 ЗСВ).
- Право на съпруг на загинал служител при или по повод изпълнение на служебните задължения да получи част от еднократно парично обезщетение в размер на 12 брутни месечни възнаграждения:
 - по чл. 54, ал. 6 от Закона за рибарството и аквакултурите;
 - по чл. 71, ал. 4 от Закона за защитените територии;
 - чл. 111, ал. 2 от Закона за Държавна агенция „Разузнаване“;
- Право на съпруг на държавен служител да получи обезщетение по чл. 104, ал. 4 от **Закона за държавния служител** в размер на толкова основни заплати, определени към момента на смъртта, колкото прослужени години като държавен служител има той, но не повече от 20. Обезщетението се изплаща общо на преживелия съпруг, на ненавършилите пълнолетие и на навършилите пълнолетие деца

⁵⁹ Вж. § 1 ДР на ЗПФКПП. По смисъла на този закон „членове на семейството“ на пострадалия са съпругът, съпругата, лицето, с което той се намира във фактическо съжителство, възходящите, низходящите, братята, сестрите и издържаните от него лица.

на държавния служител, когато те учат редовно в средни училища и са на възраст до 20 години или учат във висши училища и са на възраст до 25 години.

2.2.3. Социално подпомагане

- Право по чл. 4, т. 8 от Закона за ветераните от войните на Република България, признато на съпрузите на ветераните от войната, да ползват столовете за обществено хранене във въоръжените сили и столовете на държавните и общинските ведомства и учреждения при условията на съответните служещи.
- Признат статут на „военнопострадали“ по чл. 4 от Закона за военноинвалидите и военнопострадалите: военнопострадали – преживелият съпруг/а на: български граждани, загинали при или по повод на изпълнение на военна служба в мирно или във военно време, в мобилизационния или постоянния резерв, доброволния резерв или запаса; на починалите военноинвалиди, на военноинвалидите, на българските граждани, загинали при или по повод отбраната на страната.
- Право на съпруг (в пенсионна възраст) на починал служител на Изпълнителна агенция по горите и нейните структури на централните управления на държавни предприятия, на държавните горски стопанства, държавните ловни стопанства, учебно-опитните горски стопанства и на общините – собственици на гори, с определен стаж, да ползва ежегодно до 10 пространствени куб. м. дърва за огрев от горските територии – държавна или общинска собственост, срещу заплащане на разходите за добив (чл. 193, ал. 4 от Закона за горите).

2.3. Субективни материални права с публичен характер

2.3.1. Данъчни облекчения и освобождаване от данъчни задължения

- Право на данъчни облекчения за млади семейства по чл. 22а ЗДДФЛ – от данъчната основа се приспадат направените през годината лихвени плащания по ипотечен кредит за закупуване на жилище при определени законови условия, свързани с качеството съпруг/а на лицето, сключило договор за ипотечен кредит. Това дава възможност на младите семейства да намалят размера на дължимите от тях данъци, но тази възможност не е достъпна за младите еднополови двойки.
- Невъзможност за освобождаване от данъчни задължения по Закона за местните данъци и такси заради непризнатата възможност на еднополовите двойки да сключват брак:
 - Не се облагат с данък имуществата, придобити по дарение между съпрузи (чл. 44, ал. 6 ЗМДТ);
 - Не се заплаща данък върху наследството от преживелия съпруг (чл. 31, ал. 2), а също и по отношение на някои категории имуществата – обикновена покъщнина, дребен земеделски инвентар, библиотеки и музикални инструменти, когато се наследява от съпруг (чл. 38, ал. 3 ЗМДТ).

2.3.2. Право на облекчен режим за придобиване на българско гражданство по натурализация

- Съгласно чл. 13 ЗБГ наличието на брак с български гражданин, продължил не по-малко от три години, дава възможност за придобиване на българско гражданство в по-кратък срок от лице, което има разрешение за дългосрочно или постоянно пребиваване в България.

2.3.3. Права на чужденци в Република България

- право на разрешение за постоянно пребиваване по чл. 25, ал. 1, т. 2 ЗЧРБ могат да получат чужденците „пет години след сключването на граждански брак с постоянно пребиваващ в страната чужденец и пребивавали законно и непрекъснато за срок 5 години на територията на страната...“;
- права на съпруга или на член на семейството на бежанец по Закона за убежището и бежанците:
 - За бежанци се смятат и членовете на семейството на чужденец с предоставен статут на бежанец, доколкото това е съвместимо с личния им статус (чл. 8, ал. 9 ЗУБ);
 - Хуманитарен статут се предоставя и на членовете на семейството на чужденец с предоставен хуманитарен статут, доколкото това е съвместимо с личния им статус (чл. 9, ал. 1 ЗУБ);
 - Членовете на семейството на чужденец с предоставено убежище или предоставена международна закрила, които са на територията на Република България, имат същите права и задължения, освен ако това противоречи на личния им статус (чл. 22 ЗУБ);
 - Чужденец, ползващ се от временна закрила, има право да се събере **със своя съпруг**, с техните ненавършили пълнолетие и невстъпили в брак деца, ако и те заявят желание за това (чл. 39а, ал. 1 ЗУБ);
 - При събиране членовете на семейството имат всички права, предоставени на чужденците, ползващи се от временна закрила (чл. 39а, ал. 4 ЗУБ);
 - Чужденците, търсещи международна закрила, настанени в центрове от затворен тип, имат право на посещения от членове на своите семейства (чл. 45д, ал. 1, т. 2 ЗУБ).

2.3.4. Право на облекчен ред за адресна регистрация

- Опростена процедура за адресна регистрация на лице, с което собственикът или ползвателят на имота живее във фактическо съпругеско съжителство (чл. 92, ал. 6 ЗГР).

2.3.5. Права по Закона за достъп и разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия

- Право на достъп до информация, събирана за лицето или за неговия съпруг (чл. 31, ал. 1, т.1);
- Право да поиска да бъде извършена проверка за него или за неговите починали съпруг/а, включително установяване на принадлежност към органите по закона (чл. 31, ал. 1, т. 2).

2.3.6. Право да се откаже изпълнение на нареждане

- Право на държавния служител да откаже изпълнение на нареждане, насочено срещу съпруг/а по чл. 24, ал. 1 от Закона за държавния служител (но не и срещу лице във фактическо съжителство или еднополов брак);
- Право на доброволец по чл. 45 от Закона за защита при бедствия да не изпълнява задълженията си в случаите, когато той или членове на неговото домакинство са непосредствено засегнати от бедствия, пожар или извънредна ситуация, като своевременно уведоми кмета.

2.4. Субективни процесуални права и забрани, обвързани с качеството „съпруг“ или „лице във фактическо съжителство“

2.4.1. Граждански процес

- Право на отказ от свидетелстване (чл. 166, ал. 1, т. 2 ГПК) –

от страна на съпруг, бивш съпруг, лице, с което страна е във фактическо съпружеско съжителство;

- Основания за отвод на съдия – забрана да бъде съдия лице, което е съпруг (чл. 22, ал. 1, т. 2 ГПК) или което живее във фактическо съпружеско съжителство със страна по делото (чл. 22, ал. 1, т. 3 ГПК);
- Основания за отвод на нотариус – забрана нотариусът да извършва нотариални действия, когато страна или участник в нотариалното производство е съпруг или лице, с което нотариусът живее във фактическо съпружеско съжителство (чл. 575, ал. 1 ГПК);
- Допустимост на свидетелски показания за установяване на договори на стойност по-голяма от 5000 лв, когато са сключени между съпрузи (чл. 164, ал. 1, т. 3 ГПК);
- Право на съпруга по пълномощие да бъде процесуален представител на страната (чл. 32, т. 2 ГПК);
- Право на съпруга да инициира производство за поставяне под запрещение (чл. 336, ал. 1 ГПК);
- В изпълнителния процес е предвиден цял институт за изпълнение върху вещи в съпружеска общност (глава 44 от ГПК), който дава допълнителна възможност на вискателя да се удовлетвори.

2.4.2 Административен и данъчен процес

- Право на съпруг да откаже даването на сведения, обяснения и пояснения в производството по издаване на индивидуален административен акт (чл. 48, ал. 1, т. 1 АПК);
- Право на съпруг да откаже даването на писмени обяснения във връзка със събирането на доказателства в производствата по ДОПК (чл. 58, ал. 1, т. 1 ДОПК);
- Забрана съпруг на възлагащия орган или субекта на ревизията да извършва експертиза (чл. 62, ал. 1, т. 1 ДОПК);
- В изпълнителния процес по ДОПК също е предвидено

изпълнение върху вещи в съпругеска общност (чл. 259 – 261 ДОПК).

2.4.3. Наказателен процес, включително изпълнение на наказанията

- Право на отказ от свидетелстване на съпруга или на лицето, с което обвиняемият се намира във фактическо съжителство (чл. 119 НПК);
- Възможност за свидетеля да не дава показания по въпроси, отговорите на които биха уличили в извършване на престъпление съпруга или лицето, с което свидетелят се намира във фактическо съжителство (чл. 121, ал. 1 НПК);
- Основания за отвод на съдия и съдебен заседател – съпруг на друг член от състава на съда (чл. 29, ал. 1, т. 8 НПК) или съпруг на друг участник в производството (чл. 29, ал. 1, т. 7 НПК), на разследващ, на прокурор, на обвиняем, негов настойник или попечител, на защитник или повереник, на частен обвинител, на частен тъжител, граждански ищец или граждански ответник, на свидетел, поемно лице, вещо лице, преводач, специалист – технически помощник по делото;
- Право на съпруга да бъде защитник на обвиняемия (чл. 91, ал. 2 НПК);
- Забрана да бъде защитник съпруг на съдия, съдебен заседател, прокурор или разследващ орган по делото (чл. 91, ал. 3 НПК);
- Право на включване на съпруг на свидетел в мерките за защита на свидетеля (чл. 123, ал. 1 НПК), включително да се осигури лична физическа охрана на съпруга на свидетеля (чл. 123, ал. 3 НПК). В случая мерките за защита обхващат и „лица, с които свидетелят се намира в особено близки отношения“ (квалификация, в която не е изключено да влязат лица от еднополова двойка). Преценката за

„особено близките отношения“ обаче е оставена на органите, които предлагат да се осигури съответната защита (прокурор или съд);

- Право на съпруг на служител под прикритие в наказателния процес да получи защита (чл. 123а НПК);
- Право на свиждания, кореспонденция или телефонна връзка със съпруг или лице, с което лишеният от свобода се намира във фактическо съжителство, дори при забрана за свиждания, кореспонденция и телефонни връзки до 6 месеца (чл. 86, ал. 2 ЗИНЗС);
- Забрана да се ограничават свиждания, телефонни разговори и кореспонденция със съпруг/а на обвиняеми и подсъдими (чл. 256, ал. 3 ЗИНЗС).

2.5. Субективни права по Наказателния кодекс

- Българският Наказателен кодекс свързва с наличието на брачно правоотношение неприложимостта на редица свои разпоредби;
- Съпрузите не носят наказателна отговорност за лично укривателство по чл. 294 НК⁶⁰;
- Съпрузите на извършители на престъпления по чл. 243 и 244 НК (фалшифициране на пари), които знаят за извършването им, но не съобщят за това на властта, не носят наказателна отговорност по чл. 248 НК;
- Съгласно чл. 161 НК някои видове престъпления не се

⁶⁰ Чл. 294. (1) Който спомогне на лице, извършило престъпление, да избегне или да бъде осуетено спрямо него наказателно преследване или да остане ненаказано, без да се е споразумял с това лице, преди да е извършило самото престъпление, се наказва за лично укривателство с лишаване от свобода до пет години, но не с по-тежко наказание от предвиденото за укривания.

(2) Ако това е извършено с цел за имотна облага, наказанието е лишаване от свобода до пет години, но не по-тежко от предвиденото за укривания.

(3) Горните разпоредби не се прилагат спрямо съпрузите, низходящите, възходящите, братята и сестрите на укриваното лице и техните съпрузи.

преследват по общия ред, а по тъжба на пострадалия, когато са извършени спрямо съпруг – някои видове средна и тежка телесна повреда, закана с престъпление и др. Аналогично и чл. 348б НК въвежда такова правило, когато имуществените вреди са причинени на съпруг, и др.;

- Наказателният кодекс не осигурява наказателноправна защита на лицата в еднополовите двойки за злепоставяне – когато нарушат свое задължение към партньор, неспособен да се грижи за себе си, и с това го постави в положение на сериозно затруднение (чл. 181 НК);
- След като на партньор в еднополово семейство не е признато право на издръжка, той е изключен и от съответната наказателноправна защита по чл. 183 НК;
- Понятието „близни“ безспорно включва съпруг, но не е ясно дали включва партньор в еднополово семейство;
- За убийството в състояние на афект по чл. 118 НК се предвижда смекчено наказание. Състоянието на силно раздразнение може да е предизвикано от пострадалия с насилие, с тежка обида или клевета или с друго противозаконно действие, от което са настъпили или е било възможно да настъпят тежки последици за виновния или негови близни;
- Заканата за извършване на престъпление по чл. 144 НК може да се отнася до личността или имота на пострадалия или на негови близни;
- Изнудването по чл. 213 НК може да е свързано със заплаха за насилие, разгласяване на позорящи обстоятелства, увреждане на имущество или друго противозаконно действие с тежки последици за пострадалия или негови близни.

2.6. Субективни права по Закона за защита от домашно насилие

Според легалната дефиниция в чл. 2 ЗЗДН „домашно наси-

лие е всеки акт на физическо, сексуално, психическо или икономическо насилие, както и опитът за такова насилие, принудителното ограничаване на личния живот, личната свобода и личните права, извършени спрямо лица, които се намират в родствена връзка, които са или са били *в семейна връзка или във фактическо съпружеско съжителство или в интимна връзка*⁴. По чл. 3 ЗЗДН защита от домашно насилие може да се търси срещу (i) съпруг или бивш съпруг; (ii) лице, с което се намира или е било във фактическо съпружеско съжителство или в интимна връзка; (iii) лице, което е роднина по права или съребрена линия до IV степен включително, на лицето, което се намира или е било във фактическо съпружеско съжителство или в интимна връзка; (iv) лице, с което родителят се намира или е бил във фактическо съпружеско съжителство или в интимна връзка; (v) лице, което е съпруг или бивш съпруг на родителя.

В ЗЗДН, ДР, § 1, т. 6 е дефинирано понятието „интимна връзка“ – „съвкупност от доброволни и трайни лични, интимни и сексуални отношения между две физически лица от мъжки и женски пол, независимо от това дали споделят едно домакинство, и чието възникване, съдържание и прекратяване не са обект на правно регулиране от друг закон. Трайни по смисъла на предходното изречение са отношения с продължителност поне от 60 дни“. В парламентарните дебати при приемането на закона тази дефиниция е изключително оспорвана. От стенограмите на Народното събрание става ясно, че целенасочено от обхвата ѝ са извадени еднополовите двойки.

2.7. Субективни права в здравеопазването

2.7.1. Права на уведомяване и съгласие на съпруг на починало лице по Закона за здравето

- Право на съпруг на лице, починало в лечебно заведение, да бъде уведомен за патологоанатомична аутопсия (чл. 98 ЗЗ);
- Право на съпруг/а или на лице, с което починалото лице

е било във фактическо съжителство, да бъде първо по поредност за даване на писмено съгласие тялото да се използва за целите на обучението и научните изследвания във висшите медицински училища (чл. 208б 33).

2.7.2. Право на безплатна медицинска и психологическа помощ на преживелия съпруг на загинал при или по повод изпълнение на службата военнослужещ (чл. 226 от Закона за отбраната и въоръжените сили на Република България)

2.7.3. Права, свързани с трансплантацията на органи, тъкани и клетки

- Съгласно чл. 26 от Закона за трансплантация на органи, тъкани и клетки донор на органи и тъкани може да бъде само пълнолетно лице, което е съпруг или роднина на реципиента по права линия или по съребрена линия до четвърта степен, включително при родство, възникнало въз основа на осиновяване, но не по-рано от три години от осиновяването, в случаите, когато реципиентът е осиновител, което се доказва с официален документ. По изключение с разрешение на Етичната комисия по трансплантация се допуска донор на органи и тъкани да бъде лице, което: 1. фактически съжителства с реципиента без сключен граждански брак в продължение на повече от две години и за това са налице безспорни доказателства.
- Вземането на органи, тъкани и клетки от починало лице по чл. 21 ЗТОТК може да се извърши при определени условия, включващи липсата на писмен отказ в разумно кратък срок от „съпруг или родител“, „дете“, „брат или сестра“, „други роднини по съребрена линия до IV степен, включително по родство, възникнало въз основа на осиновяване“. Следователно партньор в еднополово семейство няма право да откаже да бъдат взети органите на починалия му партньор.

В обобщение българският законодател заобикаля създаването на общ стандарт за признаването на фактическите семейни отношения наравно с тези, произтичащи от сключен брак в съответствие с международните стандарти за защита на личния и семейния живот. Вместо това законовото признаване на фактическата семейна връзка започва да се урежда по казуистичен път в отделни закони, които реципират, признават или адаптират съществуващи чуждестранни правни понятия или институти. Така в Закона за влизането, пребиваването и напускането на Република България на гражданите на Европейския съюз законодателят е признал за „член на семейството“ не само лице, с което гражданинът на ЕС е сключил брак, но и лице, с което е във „фактическо съжителство“, удостоверено с официален документ, без да въвежда изискване за различен пол. Аналогично и в Закона за убежището и бежанците понятието „доказано стабилна и дълготрайна връзка“ също включва еднополовите двойки. Това са закони, съобразени с политиката и правото на ЕС⁶¹, които несъмне-

⁶¹ Вж. Допълнителната разпоредба към Закона за влизането, пребиваването и напускането на Република България на гражданите на Европейския съюз и членовете на техните семейства (обн., ДВ, бр. 102/2009 г.), § 2: „Този закон въвежда изискванията на Директива 2004/38/ЕО на Европейския парламент и на Съвета от 29 април 2004 г. относно правото на граждани на Съюза и на членове на техните семейства да се движат и да пребивават свободно на територията на държавите членки, за изменение на Регламент (ЕИО) № 1612/68 и отменяща Директиви 64/221/ЕИО, 68/360/ЕИО, 72/194/ЕИО, 73/148/ЕИО, 75/34/ЕИО, 75/35/ЕИО, 90/364/ЕИО, 90/365/ЕИО и 93/96/ЕИО“.

Вж. и Закона за убежището и бежанците, Допълнителни разпоредби, § 1а: „Този закон въвежда разпоредбите на Директива 2001/55/ЕО на Съвета за минималните стандарти за предоставяне на временна закрила в случай на масово навлизане на разселени лица и за мерките за поддържане на баланса между държавите членки в полагането на усилия за прием на такива лица и понасяне на последиците от този прием, Директива 2003/9/ЕО на Съвета за определяне на минимални стандарти относно приемането на лица, търсещи убежище, глава пета на Директива 2003/86/ЕО на Съвета за правото на събиране на семейството, Директива 2004/83/ЕО на Съвета за минималните стандарти за признаването и правното положение на гражданите на трети държави или лицата без гражданство като бежанци или като лица, които по други причини се нуждаят от международна закрила, както и относно съдържанието на пре-

но налагат идеята, че еднополовите семейни връзки, независимо дали произтичат от брак или от фактическо съжителство, следва да се третират по еднакъв начин с традиционното семейство. Такава е и трайната концепция на юриспруденцията на ЕСПЧ⁶², но в България еднополовите семейства се интерпретират като заплаха за традиционните семейни ценности и „националната конституционна идентичност“. Политическите наративи и съдебната практика у нас загърбват основни ценности на демокрацията и правовата държава и достигат до неочаквано ретроградни измерения на дехуманизацията на ЛГБТИК+ хората.

доставената закрила и Директива 2005/85/ЕО на Съвета за минимални норми относно процедурата за предоставяне или отнемане на статут на бежанец в държавите членки“.

⁶² Сред най-значимите решения на ЕСПЧ са: решение от 24.06.2010 г. по делото *Schalk and Kopf v. Austria*, жалба № 30141/04; решение от 21.07.2015 г. по делото *Oliari and others v. Italy*, жалби № 18766/11, 36030/11; решение от 17.01.2023 г. по делото *Федотова и др. срещу Русия, Голяма камара*, жалби № 40792/10, 30538/14 и 43439/14. По-подробно вж.: *Guide on the case-law of the European Convention on Human Rights. Rights of LGBTI persons* (updated 29.02.2024). Council of Europe/European Court of Human Rights, 2024. Вж. https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_lgbti_rights_eng (достъп на 2.06.2024 г.).

Част II. Практики на дехуманизиране на ЛГБТИК+ хората в България

1. Дехуманизация и права на човека

Концепцията за правата на човека извървява дълъг път, преди съдържанието и границите ѝ да придобият днешните параметри. Развиваща се и градираща, тя става все по-обхватна както по отношение на своите субекти, така и във връзка с категориите права, които се включват в нея. И днес този процес на развитие не спира. Дебатите за вида и набора от човешки права следват най-актуалните въпроси, свързани с биомедицината, дигитализацията и климатичните промени. Макар и в безспорно позитивна посока, развитието на концепцията е изправено пред сериозни предизвикателства. Едно от тях е тенденцията на нарастваща дехуманизация на определени групи. Дехуманизацията е гледна точка, според която на определени хора или групи се отнемат или ограничават права на човека, така че да бъдат лишени от възможности за реализация или защита, с които повечето хора разполагат. Тя не просто води до отричане на човечността, а включва в себе си особена форма на изключване, което грубо накърнява основните човешки интереси, потребности и права. Дехуманизацията не е феномен на настоящето, а има дълга история. Особено често се среща по време на войни и конфликти, но дехуманизиращите нагласи и поведение могат да бъдат намерени и в демократични, неконфликтни условия, и в извънкризисни моменти.⁶³

Във философските академични изследвания на дехуманизацията се прави разграничение между човечество (*humankind*) и

⁶³ **Стайкова, Е.** (2024) От универсализация на правата на човека до дехуманизация на определени групи: примерът на мигрантите. – В: Стайкова, Е., А. Кръстева (съст. и ред.) Правата на човека в епоха на кризи. София: Научно-технически съюз по машиностроене „Индустрия - 4.0“.

човечност (*humanity*), като се държи сметка за това, че има припокриване между някои техни аспекти и дори взаимозаменяемост в някои контексти. Според Мария Кронфелднер дехуманизацията може да се изрази както в отричане на видовата принадлежност (човечеството), така и в отричане на принадлежността към социална или морална група като човеци (човечността)⁶⁴. В първия случай въпросът е генеалогичен, защото се отрича, че друг е реален човек (*real human*), а във втория – социален, защото се отрича, че друг е истински човек (*true human*)⁶⁵. Няма съмнение, че дехуманизацията е многостранен феномен, който трябва да бъде изследван внимателно от различни гледни точки⁶⁶ и в различни перспективи.

Мари-Луиза Фрик определя дехуманизацията като „дейност, която се състои в отричане на статута на истинско/реално човешко същество“. Тя обхваща различни възможни практики, с които се отрича принадлежността на индивид или група към общността от хора, която се счита за (напълно) „човешка“. Фрик подчертава, че често става дума за несъзнателно дехуманизиране⁶⁷:

„Такова отричане може да възникне, още когато някой поддържа мнението, че друг човек или група други хора не са (напълно) хора. Поддържането на възгледи, особено когато се съчетават антропологични/биологични и оценъчни/нормативни убеждения, почти никога не е случайно. Отричането на това, че някой е (напълно) човек, предполага сложен набор от убеждения за това какъв е или какъв трябва да бъде човекът. Ако приемем, че мисловните процеси в съзнанието ни не са изцяло пасивни, а всъщност (поне отчасти) се управляват от изборите, които правим при сортирането и комбинирането на (сетивна и несетив-

⁶⁴ **Cronfeldner, M.** (2018) What's Left of Human Nature: A post-essentialist, pluralist and interactive account of a contested concept. MIT Press, 2018, 4-6.

⁶⁵ **Frick, M.** (2021) Dehumanization and human rights, p. 188. Авторката подчертава, че не се изключва взаимозаменяемостта и взаимодействието в перспектива между тези категории и тяхното съдържание.

⁶⁶ **Corrias, L.** (2021) Dehumanization by law. Cronfeldner, M. (eds.) The Routledge handbook of dehumanization. Routledge, 201-213, p. 202.

⁶⁷ **Frick, M.** (2021) Dehumanization and human rights, p. 188.

на) информация, както и при преглеждането и повторението ѝ, можем да говорим за *латентно дехуманизиране*. То се състои в поддържането на възгледи и нагласи, според които друг човек или група не е (напълно) човек. Понякога това се обозначава и като „невиждане“ на другите като хора, като е важно да се подчертае, че тази форма на дехуманизиране не е просто грешка във възприятието (*perceptual error*)... и не е равнозначна на грешка в преценката (*error in judgment*)... Освен това то не е просто резултат от недостатъчна информация... Латентното дехуманизиране – т.е. невиждането на някого като (напълно) човек – е по-добре да се опише като неприемане на някого като (напълно) човек. Това произтича от личното мнение, че това, което се смята за човешко, е несъвместимо с това, което се вижда: дразнещи или дори отвратителни същества, които се различават от „нас“ по съответните начини... В очите на дехуманизиращия съответният човек или група не е нищо друго освен „фалшиво човешко същество“... – възглед, обусловен от предположения и усещания за това какви са уникалните, типични и подходящи характеристики на човешките същества.“⁶⁸

Един от парадоксите се състои в това, че дехуманизацията обикновено се извършва от хора, които едва ли някога биха описали своите практики като дехуманизиращи. Те не смятат, че отричат човешките качества на определени индивиди или че им отнемат нещо⁶⁹, защото изначално не си дават сметка какво означава да признаеш на другия, че е човек, напълно равен с тях независимо от различията. Обикновено това, което се „отнема“ от дехуманизиращия индивид или група, е видимо за последните или за трета страна, която не приема дехуманизиращите практики⁷⁰.

Дехуманизацията се проблематизира в контекста на защитата на правата на човека, които предполагат, че всяко човешко същество заслужава уважение, зачитане и да бъде третирано наравно

⁶⁸ Пак там, 188-189.

⁶⁹ Пак там, р. 191.

⁷⁰ Пак там.

с останалите, като това произтича от признаването на общата ни идентичност като хора. И тук е мястото да подчертаем, че ние като човешки същества не просто имаме това или онова право, но на първо място имаме „правото да имаме права“, според прочутата фраза на Хана Арент⁷¹. Да третираш някого като носител на права е принципното морално право, което стои в основата на всички останали субективни права, които законите уреждат. Оттук може да се изведе, че „човешкото достойнство е нормативната основа на всяко право на човека“⁷². Като признава това на всяко човешко същество без изключение, концепцията за правата на човека хвърля допълнителна светлина върху това, което не е наред в практиките на дехуманизиране: в тях човек е третиран така, сякаш с него може да се прави всичко без морални притеснения, и това, което се решава, е изцяло по преценка на онези, в чиито ръце е крайното решение⁷³.

Хората, принадлежащи към ЛГБТИК+ общността, не са единствена жертва на процесите и практиките на дехуманизиране, но тяхното третиране в различни политически и юридически наративи заслужава специален анализ, защото е знак за много сериозни проблеми и тенденции в българското общество. Двете основни линии, в които се реализират дехуманизиращите практики – политическата и юридическата, са неразривно свързани и в най-висока степен оказват влияние както върху общественото отношение по въпроса, така и по отношение на достъпа до права на ЛГБТИК+ хората.

2. Политически наративи за дехуманизиране на ЛГБТИК+ хората в България

След приемането на първата по рода си „Стратегия за равно-

⁷¹ Вж. по-подробно и **Марчева, Д.** (2019) Правото да имаш права. – В: Правата на гражданите и тяхната защита. Сборник доклади и статии от международната научна конференция в чест на акад. Антонио Фернандес де Бухан и Фернандес, почетен доктор на Нов български университет, проведена на 6 ноември 2018 г. С.: НБУ, 457-472.

⁷² **Frick, M.** (2021) Dehumanization and human rights, p. 192.

⁷³ Пак там.

поставеност на ЛГБТИК+ за 2020–2025 г.“ на ЕС в началото на 2024 г. в някои европейски страни вече могат да се открият позитивни промени. България не е сред тях. През февруари 2024 г. Гърция узакони еднополовите бракове, което я превърна в първата страна с преобладаващо православно население, в която хора от един и същи пол могат да сключват брак⁷⁴. Малко по-рано Естония – друга източноевропейска страна, влезе в историята като първата прибалтийска държава, предприела същите позитивни промени. Споменаваме позитивните примери, за да дадем контекст и хоризонт за сравнение спрямо българския подход, който, както ще стане ясно в анализа, изостава.

Макар да не липсват позитивни промени, българското общество все още е преобладаващо хомофобски настроено⁷⁵. Това се индуцира от съответно политическо говорене и се облича в сходна юридическа практика. Започнахме своя анализ със заявката за паралел, защото една част от обясненията, свързани с изоставането на страната спрямо други общества, се търси както в религиозното, така и в политическото наследство. Аргументи за това могат да се намерят⁷⁶, но е много важно да се отбележи, че опитът в останалите европейски държави сочи, че законодателните промени дават тласък напред за преодоляване на наследството от предразсъдъци. Както естонската министърка на социалната закрила Сигне Рийсало сполучливо отбелязва: „*Законите осигуряват яснота и влияят на нашите нагласи*“. За българския случай повлияването е много важно, тъй като голяма част от на-

⁷⁴ Енчева, С. (2024) Кога ще ги стигнем гърците, или как Гърция узакони еднополовите бракове. – Тоест, 24.02.2024, вж. <https://www.toest.bg/koga-shte-gistignem-gurtsite/> (достъп на 3.06.2024 г.).

⁷⁵ Евробарометър от 2019 г. показва, че 74% от българите не смятат, че еднополовите бракове трябва да бъдат разрешени в цяла Европа. Вж. повече на: https://commission.europa.eu/document/download/76862333-01d8-4332-9ce3-7d97b7e502f4_en?filename=ebs_493_data_fact_lgbti_eu_en-1.pdf

⁷⁶ Вж. например Груев, М. (2009) Комунизъм и хомосексуализъм в България (1944-1989 г.). – Либерален преглед, 7.12.2009, вж. https://www.librev.com/index.php/discussion-bulgaria-publisher/762-19441989#_ftn3 (достъп на 3.06.2024 г.)

селението няма категорично мнение по тези въпроси⁷⁷. С други думи, то е податливо на влияние и е много важно да получава верни послания, за да се постигне истинска равнопоставеност на ЛГБТИК+ хората в България.

В България темите, свързани с правата на човека, и особено онези, които се отнасят до правата на дискриминирани малцинства, не се възприемат като печеливша политическа стратегия. По тази причина на политическата арена въпросите, свързани с ЛГБТИК+ хората, е монополизирана изключително от националпопулистки субекти, чийто основен наратив е свързан най-вече с доминирането на хомофобски наратив. В това отношение няма изненада, тъй като популистите, независимо от тяхното географско местоположение, имат слабост да инструментализират другостта за политическа изгода. Именно затова тяхна честа жертва са етническите малцинства, чужденците, ЛГБТИК+ хората. Онова обаче, което отличава българския случай и го прави печално интересен за анализ, са свързаните процеси – от една страна, на липса на алтернативно политическо говорене, а от друга, на нормализиране на дехуманизиращия дискурс през популярни политически лица на високи властови позиции. Тези прояви на политическо говорене са и една от основните критики в последния доклад на Европейската комисия срещу расизма и нетолерантността към Съвета на Европа, който обхваща периода от юни 2014 г. до края на март 2022 година. Там е отбелязано, че ЛГБТИК+ лицата и ромите са основните жертви на публични прояви на омраза и предрасъдъци, а речта на омразата срещу тези групи през последните години се наблюдава при високопоставени политици. Вероятно именно поради описаната специфика на дългогодишна политическа (зло)употреба с темата реализиралата се в страната кампания срещу Истанбулската конвенция, както ще бъде обсъдено и в други части на анализа, успя да стигне толкова далеч.

⁷⁷ Към 2019 г. 16% от българите не могат да дадат категоричен отговор на въпроса дали гейовете, лесбийките и бисексуалните хора трябва да имат същите права като хетеросексуалните.

За българския случай е важно да се отбележи, че поради спецификата на политическата борба за власт мейнстрийм партиите все повече се приспособяват и възприемат нативистката реторика и политики за защита на националното тяло. Целта им е да запазят електората си в конкуренцията с крайнодесните партии и техните ценности, но в крайна сметка по този начин нормализират крайнодесните идеи и практики⁷⁸. В българския случай това нормализиране е особено отчетливо видимо именно през теми като тази за ЛГБТИК+ хората.

В следващите части от текста е направен опит да се представи политизацията на темата, която довежда до нарастваща поляризация в обществото, отразява се и върху правния ред и в крайна сметка води до примери за обезправяване на хората, принадлежащи към ЛГБТИК+ общността. За целите на анализа са подбрани две знакови теми, които намират ярка политизация и са примери за хомофобски политически наратив.

2.1. Антиджендъризъм – Истанбулската конвенция

Показателни за силното и „заразно“ въздействие на антиджендър реториката са политическите реакции срещу ратифицирането на Истанбулската конвенция и политическият инженеринг, който някои „патриотични формации“ (но не само) употребиха за своя изгода.

Дебатите около Истанбулската конвенция са преломни за българското общество. През последното десетилетие хомофобията в България напредваше на приливи и отливи, докато кампанията срещу Истанбулската конвенция на практика я официализира. Публичният натиск и демонизирането на погрешно разбрания „джендър“ бяха толкова силни, че не се намери политическа формация (с изключение отчасти на „Зелено движение“), която да заеме ясна позиция в подкрепа на правата на ЛГБТИК+ хо-

⁷⁸ **Wodak, R.** (2021) *The Politics of Fear: The Shameless Normalization of Far-Right Discourse*. 2nd ed., Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington: Sage.

рата, да включи темата в предизборната си програма, да я дискутира в публични дебати и в медийни участия. Дори отстояващите демократични ценности партии се опасяваха, че подобен ангажимент би се обърнал срещу тях, а техни членове ще станат обект на компроматна война поради вменена или реална хомоили бисексуална ориентация⁷⁹.

В разгара на дебатите ВМРО и БСП представиха текста като проводник за прокаране на гей бракове и „трети пол“, макар че конвенцията няма общо с въпросите на еднополовото съжителство. Техните тези не бяха оспорени от нито една парламентарно представена партия и изглеждаха сякаш мълчаливо подкрепени. Тъкмо по това време вицепремиерът Красимир Каракачанов беше първият политик, който обвърза Конвенцията с еднополовите бракове с думите: *„Истанбулската конвенция гръмко се обявяваше срещу насилието срещу жени, а всъщност практически подготвяше узаконяването на еднополовите бракове“*. Това е типичен пример за „фалшива“ новина, чиято жертва обаче стана част от българското общество.

Макар да става дума за Конвенцията на Съвета на Европа за превенция и борба с насилието над жени и домашното насилие, в България, която е страна с остър проблем именно в тази сфера, документът беше посрещнат изключително остро. Основната причина, както Светла Енчева пояснява, бе употребата на думата „джендър“ в текста. Друг израз, който смути много хора, беше „джендър идентичност“, което означава, че човек се идентифицира с определена представа за пол, която невинаги съвпада с биологичните му дадености по рождение. В България думата беше представена като синоним на „гей“ и като обидна. За политическо инструментализиране говори и Елица Станоева:

„Веднага след като думата се появи в медийното пространство, тя беше „дешифрирана“ като „трети, четвърти или пети пол“ (експлицитно хомофобски превод на „тран-

⁷⁹ Енчева, С. (2020) Как „прочистването от гейове“ стана мейнстрийм. – Тоест, 03.10.2020, вж. <https://www.toest.bg/kak-prochistvaneto-ot-geyove-stana-mejnstriym/> (достъп на 3.06.2024 г.).

сджендър“) и тъкмо така навлезе във всекидневния език. Ако първоначалният срив в разбирането би могъл отчасти да се отдаде на феномена „изгубени в превода“, то опортюнистичното му подхранване от основните политически партии утвърди думата „джендър“ като синоним на физическо или морално отклонение. Нито дескриптивната замяна със „социален пол“, нито експертните обяснения за разликите между „биологичен пол“ и „социален пол“ (sex/gender) успяха да разколебят употребата на „трети пол“ като „правилен“ превод както сред политическия елит, така и в медиите.“⁸⁰

В своята статия, озаглавена „Хипохондрични идентичности: джендър и национализъм в България“ Елица Станоева говори и за националистически консенсус:

„В България днес антиджендър и антибежанските дискурси получават широка подкрепа в целия политически спектър (и еднакво екстремни формулировки в политическия „мейнстрийм“ и сред крайно десните формации). Тези дискурси са симптоматични за националистически консенсус, който запълва породения от прехода идеологически вакуум.“⁸¹

Независимо от опитите на експерти да обяснят текстовете на Истанбулската конвенция и тяхното значение, поантата в антиджендър кампанията беше решението на Конституционния съд от юни 2018 г., което я обяви за противоконституционна.

Ехото на тези настроения отеква в политическия живот и през следващите години, дори и по теми, които не се свързани (само) с ЛГБТИК+ хората. Така например, когато след поредното брутално насилие над жена най-накрая се стигна до инициатива за промяна в законодателството, ПП „Възраждане“ и БСП бяха против внесените предложения, защото видяха в тях опити за прокарване на Истанбулската конвенция и на „джендър идеология“.

⁸⁰ Станоева, Е. (2018) Хипохондрични идентичности: джендър и национализъм в България. Социологически проблеми, 2018, № 2, 715-735.

⁸¹ Пак там.

Когато през 2023 г. Европейският парламент ратифицира конвенцията, един от първите политици, които реагираха, беше лидерката на БСП Корнелия Нинова, която не за първи път се изказва негативно и манипулативно по отношение на Истанбулската конвенция:

„Българската социалистическа партия е против Истанбулската конвенция, защото тя е обявена за противоконституционна. Защото срещу нея е българската църква, всички вероизповедания в България, и защото сме за традиционното християнско българско семейство. Защото искаме децата ни да са момче или момиче, а не нещо трето измежду четиринадесет други в един списък. Искаме да сме майка и баща, а не „родител 1“ и „родител 2“.

На фона на ниския си рейтинг и свиващата се електорална подкрепа не е изненада, макар да е парадоксално за една заявяваща се като лява партия, че БСП демонстрира поведение, което би подходило повече на някоя крайна консервативна партия. Именно с тази специфичност на БСП можем да си обясним и лансирания от нея референдум срещу прокарването на „джендър идеология“ в училищното образование. Макар да е интересно да се опише като хронология, резултатът от подобен политически наратив води до негативни обществени процеси, които в крайна сметка са сериозна заплаха за фундамента на правата на човека.

2.2. Традиционните ценности под заплаха – София Прайд

Заплахата за традиционните ценности е най-често срещаният рефрен в хомофобския политически дискурс. В началото на 2024 г. не липсват примери, но един от най-ярките е свързан с нов законопроект, който е внесен от ПП „Възраждане“. Неговият вносител – народният представител Даниел Проданов, обяснява:

„С представения законопроект предлагаме изменения и допълнения в Закона за предучилищното и училищно образование, които имат за основна цел недопускане в българската образователна система на налагащата се в

последните години публична пропаганда на модели на нетрадиционна сексуална ориентация и неприемливи алтернативи на полова идентичност, различна от биологичната. Обнародването на законопроекта ще доведе до ползи за цялото гражданско общество чрез гарантиране на безпрепятственото упражняване на възпитателните функции на образователната система, насочени към формиране на основните традиционни християнски семейни ценности, обичта и уважението в семейството, родовата принадлежност и връзките между поколенията в съответствие с българската образователна и правна традиция.“

ПП „Възраждане“ експлоатира темата далеч преди тази законодателна инициатива. Добре е да се припомни, че през 2019 г., в контекста на набираща сила предизборна агитация, партията лансира билборд акция, която изобразява т.нар. традиционно българско семейство с три деца, и включва следното послание: *„Няма страшно. Това е едно нормално семейство“*⁸². Билбордът на ПП „Възраждане“ беше своеобразен отговор на кампанията в защита на правата на гей двойките *„Няма страшно. Това е просто любов“*.

Това е красноречив пример как защитата на традиционните ценности се експлоатира като наратив през противопоставянето ѝ на правата на ЛГБТИК+ хората. Това е особено видимо по време на София Прайд, когато темата се превръща в основен мотив в публичните изяви на някои политически партии. Обичайно партии като „Атака“, ВМРО, БСП, СДС се превръщат в основни автори на хомофобските изявления, но мълчанието на други и липсата на алтернативно говорене не са по-малко вредни.

Макар да не липсват и примери за подкрепа на Прайда⁸³,

⁸² Официална фейсбук страница на ПП „Възраждане“, вж. <https://www.facebook.com/vazrazhdane.bg/posts/2225111924478797> (достъп на 3.06.2024 г.)

⁸³ За първи път през 2010 г. парламентарно представена българска политическа партия подкрепя София Прайд. Това са Демократи за силна България (ДСБ). По повод на третия София Прайд Националното ръководство на партията изпраща до организаторите подкрепящо писмо. Обичайно представители на „Зеленото движение“ демонстрират подкрепа, а през 2023 г., на Прайда

през 2024 г., в навечерието на 17-ото издание, но и в контекста на поредните извънредни парламентарни избори, политически партии не пропускат да се обявят за най-автентични и яростни негови противници. Така например СДС изтъква, че от години последователно и ежегодно излиза с декларация против целите и изискванията на „София Прайд“. Тази година СДС беше и единствената парламентарно представена партия, която официално застана зад „Шествието за семейството“⁸⁴. Провеждането на „контрашествия“ е най-новата практика. Тя се катализира през 2018 г. в контекста на дебатите около Истанбулската конвенция, но започва да става устойчива практика и да се провежда успоредно със София Прайд.

ВМРО също излезе с очаквано остра позиция срещу Прайда като основна заплаха на традиционните ценности:

„ВМРО за поредна година излиза с категорична позиция за спиране на пошлото и извратено ултралиберално събитие, наречено „София прайд“. За нас е недопустимо в „Месец на семейството“, в чиято основа стоят именно ценностите, които ние изповядваме, да се провежда подобна културна порнография като гей парада.“⁸⁵

Макар да не липсват примери за хомофобска политизация на темата, трябва да се отбележи, че с годините тя значително намалява. Вероятно една от причините е контекстът и конкретната събитийност, която се случва успоредно с организирането на София Прайд. Значение за намаляване на вниманието към темата изиграха КОВИД-19 кризата, войната в Украйна, политическата нестабилност в страната.

имаше представители от „Демократична България“ и „Продължаваме промяната“. Присъстваха и евродепутатите от БСП Цветелина Пенкова и Петър Витанов.

⁸⁴ Попов, А. (2024) СДС застана зад Шествието за семейството. Dnes.bg, 5.06.2024, вж. <https://www.dnes.bg/obshtestvo/2024/06/05/sds-zastana-zad-shestviето-za-semeistvoto.609513> (достъп на 7.06.2024 г.).

⁸⁵ Tribune.bg (2024) ВМРО: ДА на „Месец на семейството“, НЕ на „София прайд“, 2024, вж. <https://tribune.bg/bg/obshtestvo/vmro-da-na-mesets-na-semeistvo/> (достъп на 3.06.2024 г.).

Употребата на ЛГБТИК+ хората с цел политическа изгода е популярна стратегия, която подкопава социалното сближаване и стабилност на обществото. Нетолерантната реторика на политиците е сигнал, че останалите също могат да извършват безнаказани действия. В проучването на Агенцията на ЕС за основните права за 2020 г., проведено сред ЛГБТИК+ хората, негативното публично говорене от страна на политиците е определено като един от основните фактори, допринасящи за предубедените обществени нагласи към тази група от хора. Очевидно политическото говорене индуцира тормоз на ЛГБТИК+ хора и активисти и е повод за актове на насилие. Както следващата част от текста ще покаже, стигматизацията и политизацията на проблемите на ЛГБТИК+ хората рядко се изчерпват с думи – те често се отразяват неблагоприятно на начина, по който правата на тези хора биват гарантирани на законово равнище.

За българския контекст е много важно ключовите политически лица не просто да не говорят хомофобски по темата, като я оставят свободна за манипулативни интерпретации на определен кръг политически формации, а да насърчават толерантността и зачитането на човешките права на ЛГБТИК+ хората.

3. Дехуманизиране на ЛГБТИК+ хората в българския юридически дискурс

3.1. Концептуалната рамка на Конституционния съд

3.1.1. Как интерпретацията на „традиционното човешко общество“ от българския Конституционен съд дехуманизира хората, които не се вписват в него

С Решение № 13/27.07.2018 г. по к. д. № 3/2018 г. и Решение № 15/26.10.2021 г. по к. д. № 6/2021 г. конституционната юрисдикция задава една концептуална рамка за разглеждане на правата на ЛГБТИК+ хората от правоприлагащите органи, която не съответства на международните стандарти за защита на правата на човека. От тази гледна точка те са подложени на сериозна и

подробно аргументирана научна критика от Велина Тодорова, която стига до оценката, че с тези решения българският Конституционен съд се делегитимира като съд по права на човека⁸⁶ – критика и оценка, към която се присъединявам.

В настоящия анализ ще бъде заострено вниманието върху това, че българските конституционни съдии изграждат своите мотиви върху идеята за „традиционното човешко общество, изградено върху половата бинарност“ и „традиционните семейни ценности“. В Решение № 13/2018 г. са развити първоначалните постановки в тази насока, за да се стигне до извода в рамките на предварителния контрол за конституционосъобразност, че Конвенцията на Съвета на Европа за превенция и борба с насилието над жени и домашното насилие (Истанбулската конвенция) е противоконституционна и не може да бъде ратифицирана. Основният проблем е в понятието *gender* на Истанбулската конвенция, използвано наред с другото понятие за пол – *sex*, което води Конституционния съд до следния извод: „Понятието „gender“/ „genre“ („пол“) присъства в Конвенцията като самостоятелна категория, различна от пола като биологична същност. Конвенцията разделя биологичното и социалното измерение на пола и излиза извън рамките на възгледа за половата бинарност на човешкия вид“. Също така това е „първият международен договор, подписан от Република България, който изрично включва признака „идентичност, основана на пола“ като основание за недопускане на дискриминацията, като се подчертава, че в този израз „става дума не за „пол“ като биологична категория, а за „пол“ („gender“)“. ⁸⁷ Конституционният съд акцентира и върху това,

⁸⁶ Тодорова, В. (2023) Решенията на Конституционния съд и ВКС за пола и върховенството на правото в България, 169-222.

⁸⁷ Решение № 13/27.07.2018 г. по к. д. № 3/2018 г. В мотивите се споменава Обяснителният доклад към Истанбулската конвенция, който в § 53 определя следното: „Определени групи физически лица могат също да се сблъскат с дискриминация въз основа на тяхната полова идентичност, което с прости думи означава, че полът, с който те се идентифицират, не е в съответствие с пола, който им е отреден по рождение. Това включва някои категории лица, като например транссексуалните лица, трансвестити, травестити и други групи от хора, които не отговарят на това, което обществото е определило като принадлежащо към категорията на „мъжете“ или „жените“.“

че политиката на Съвета на Европа е насочена и към „защита на някои права на „трансджендър“ лицата“, наред с правата на жените. Същевременно установява, че липсва единно разбиране на понятието *gender*; илюстрирано „и от активната обществена и политическа дискусия по въпроса „за“ или „против“ джендър идеологията, която тече повече от две десетилетия в десетки държави“. Оттук стига до извода, първо, че с израза „идентичност, основана на пола“ Истанбулската конвенция изхожда от „идеята, че социалното измерение на пола е независимо от биологичното“, и, второ, че „дистанцирането от понятието „пол“ като биологичен признак – мъж/жена, отдалечава Конвенцията от декларираните в нея цели за защита на жените от всички форми на насилие“. Именно на такива цели и роля на Истанбулската конвенция се противопоставя Конституционният съд със следните аргументи:

„Традиционно човешкото общество (курсив мой – Д. М.) се изгражда върху половата бинарност, т.е. съществуването на два противоположни пола, всеки от които е натоварен със специфични биологични и социални функции и отговорности. Биологичният пол е детерминиран по рождение и е в основата на гражданския пол. Значението на гражданския пол при правното регулиране на социалните отношения (съпружество, родителство) изисква осигуряване на яснота, безспорност, стабилност и сигурност.

Конституционната дефиниция за брак, така както винаги е присъствала в българската правна традиция, се съдържа в разпоредбата на чл. 46, ал. 1, която го определя като „доброволен съюз между мъж и жена“. Конституционната уредба на брака е изградена върху разбирането за съществуването на два биологично определени пола – мъжки и женски. Определяйки брака като доброволен съюз между мъж и жена, Конституцията издига различния биологичен пол в императив към встъпващите в брак. Разбирането за брака като връзка между мъж и жена е *вкоренено дълбоко в българското правосъзнание и в този смисъл е в основа-*

*та на конституционната уредба (курсив мой – Д. М.).*⁸⁸

Този цитат едно към едно е възпроизведен и в последвалото Тълкувателно решение № 15/26.10.2021 г. по к. д. № 6/2021 г., което завършва с диспозитива: „Понятието „пол“ според Конституцията следва да се разбира само в неговия биологичен смисъл“. В него са употребени 30 пъти сродни думи на „традиция“, включително „традиционно семейство“, „традиционен свят“, „традиционно общество“, „традиционни семейни ценности“. Те са или част от приведени цитати от становища на публични органи и неправителствени организации, изразили позиция „против“ Истанбулската конвенция⁸⁹, или част от собствения анализ и аргументация на Конституционния съд.

На цели две места в тълкувателното решение е цитирана следната част от становището на Дружеството на психолозите в Република България, подписано от проф. Сава Джонев, д. н.: „За народопсихологията на българина оценката за транссексуалността и съпътстващите я практики се определя от мястото ѝ по отношение на създаването на поколение, морала на традиционните семейни ценности, възпитанието на децата и тяхната безопасност“. Конституционният съд възпроизвежда, но този път веднъж, и друга част от текста на Дружеството на психолозите, която засяга въпроса с еднополовите семейства: „Анализът на проблема следва да обхване и децата, отглеждани в семейства на еднополови родители, като се отчете различната културна среда, в която израстват, при отсъствие на родител от един от половете

⁸⁸ Пак там.

⁸⁹ Например Решение № 15/26.10.2021 г. по к. д. № 6/2021 г. цитира в детайли становището на министъра на правосъдието: „Министърът на правосъдието, като посочва, че „полът е биологичен и неизменен“, т.е. не се придобива и изменя в процеса на социалната реализация на гражданите в обществото, застъпва тезата, че „социалното измерение на понятието „пол“ в Конституцията не създава социален пол, независим от биологичния“. Заявява също така становище, че възприемането на конституционното понятие „пол“ като биологичен пол и утвърденото разбиране за традиционното семейство като съюз между мъж и жена „представляват основна ценност за българското общество и са част от националната идентичност по смисъла на чл. 4, пар. 2 от ДЕС, която подлежи на зачитане от ЕС“.

с неговите ролеви модели и влиянието им върху формирането на автентична представа за традиционния свят“. В това т.нар. „експертно“ мнение не са посочени абсолютно никакви доказателства – нито психологически, нито социологически, нито каквито и да е други изследвания с утвърдена научна методология, които да подкрепят подобни генерални изводи. Това обаче явно не прави впечатление на Конституционния съд предвид многократното и детайлно позоваване на него в тълкувателното решение. Използването на авторитет или експертно мнение като доказателство за правдивостта на определено твърдение обаче е проблематично и се счита за логическа грешка, когато липсват подкрепящи доказателства. Същото важи и когато не се отчита, че по определени въпроси има значително несъгласие между експертите и позоваването само на отделни селектирани авторитети е недостатъчно и е в нарушение на изискванията за обективност и безпристрастност.

Най-изненадващото е, че конституционните съдии възпроизвеждат няколко реда цитати и от становище на т.нар. Национален сбор за Съпротива „Свети Георги Победоносец“, подписано от Александър Долев⁹⁰. Въпросната организация е явно неформална, защото такава не се открива да е вписана в регистрите като сдружение или фондация, а разполага само с уебсайт и присъствие в социалните мрежи⁹¹. При това в тях се установяват език на омразата и цели на организацията, които са несъвместими с българската конституция и закони:

„НСС „Свети Георги Победоносец“ е във война още от 6 април 2020 година насам със сатанистите – глобалисти, с техните български слуги и античовешките им планове за Нов Световен Ред, прокаравани чрез фалшивата ПЛАНдемия... Събрахме се случайно на 14 май 2020 г. на площада по време на първия протест срещу правителството и ПЛАНдемията и оттогава сме неразделни. От 14 май 2020 г.

⁹⁰ Вж. <https://www.constcourt.bg/bg/dl-19CEE09-4E15-49E0-B502-35251D759CAF> (достъп на 25.05.2024 г.).

⁹¹ Вж. https://www.facebook.com/NSSSGP/?locale=bg_BG; blogopiszhrabur.blogspot.com/p/blog-page_6.html (достъп на 25.05.2024 г.).

досега участвахме във всички над 200 *протести срещу правителството... срещу 5G мрежата убиец, против соросидните извращения, организиращи содомитски сбороцища* (курсив мой – Д. М.), и изобщо против всички врагове на България, човечеството и нормалността.“⁹²

⁹² Това се чете на титулната страница на интернет линка, в края на Становището на Национален сбор за Съпротива „Свети Георги Победоносец“, подадено в Конституционния съд: blogpisezhbrur.blogspot.com/p/blog-page_6.html. Нещо повече, голяма част от връзките към други страници съдържат екстремистки изявления, насаждащи омраза към ЛГБТИК+ общността и призови на четящите да се присъединят към „воините на светлината“, както те наричат себе си.

Например има свързана страница, посветена на „Дегенерацията“, в която се открива следният текст: „Има слуги на сатаната и слуги на слугите на сатаната. Това са най-общо казано дегенератите – например глобалистките изроди – либерастите и техните соросидни слуги – толерастите – грубо, но точно казано. И цялата обслужваща ги пасмина от шабес-гои – мултикултурастите. Но това не са хора. Не в оня хитлеристки смисъл на унтерменши – „подчовеци“, „подхора“, или „нехора“. По-скоро са анти-хора. Рушащи Божественото творение в неговата цялост – човечеството, природата и земята. В прекия и преносния смисъл. Какво е дегенерация и дегенерат? На български – израждане – изроден. Това е упадъкът, влошаването и разрушението на човека, обществото, морала, и т.н. ... Според руския изследовател и писател Григорий Климов дегенерацията е естествен процес на израждане на рода и неговата смърт в течение на няколко поколения. Тя има три фази, проявяващи се в поколенията на даден род: 1. Полови извращения. Педерастии и педофилии, лесбийство, некрофилии, зоофилии, геронтофилии и всякакви други содомитски перверзии. Понякога импотентност и фригидност. Като странично проявление – бездетство. Климов дава десетки примери на известни хора от цял свят – главно от политиката и изкуството, чиито семейни биографии основно е проучил. 2. Психически болести. Когато пострадалите поколения в даден род въпреки първите етапи на дегенерацията, описани по-горе, не си дадат сметка какво става и продължават да правят деца в извратени или непълноценни семейства, природата, казва Климов, дава следващ по-сериозен знак. Идват поколенията с психически болести и отклонения. Шизофрени и циклофрени, психопатии и социопатии, самоубийства и убийства и изобщо всякакви бесовщини, проявявани в такива семейства. 3. Вродени физически дефекти. Ако родът продължава да упорства да се размножава, в третия етап поколенията му вече имат грозни уродства и физически аномалии – раждат се деца – джуджета или с гърбици, кривоогледи или куци, със сакати ръце

И най-беглата проверка на това какъв е този „Национален сбор за съпротива“ в посочените от тях идентификационни интернет страници в представеното пред Конституционния съд становище показва, че те наричат себе си „воини на светлината“ и заклеймяват наричаните от тях „дегенерати“ като „подчовеци“, „подхора“ или „нехора“, и дори „анти-хора“. В тази широка група са включени както ЛГБТИК+ хората, така и хората с увреждания, а също и редица други хора с вродени „физически дефекти“, та дори с „по-незабележими такива, като родилни петна, брадавици, неправилни уши и носове, рижи коси, говорни дефекти, проблеми със слуха и зрението“, или както са обобщени според „българската поговорка“ – „белязани хора“, от които трябва да се пазим.

Без значение е дали конституционните съдии са били наясно с това кой или каква неформална организация точно стои зад подробно цитираното в тълкувателното решение становище:

„От своя страна Национален сбор за Съпротива „Свети Георги Победоносец“ акцентира върху необходимостта понятието „пол“ да бъде изяснено в контекста на разбирането за семейство, принципите за създаване и целите му – „продължаване на човешкия род чрез възпроизводство на поколенията“. Във връзка с това се обръща внимание, че според Конституцията Източноправославното вероизповедание е традиционна религия в Република България и именно „върху основата на християнските ценности, морал и разбирания са построени българските национално-държавни и културно-обществените семейно-родови традиции“. Оттук е изведено, че единствено чрез „благословеният от Господ Бог свещен брак между мъж и жена“ може да се осигури възпроизводството на човешкия род

или крака, без пръсти или с повече пръсти и прочие аномалии. Да си припомним българската поговорка да се пазим от „белязани хора“. Разбира се, има и по-незабележими дефекти, като родилни петна, брадавици, неправилни уши и носове, рижи коси, говорни дефекти, проблеми със слуха и зрението и т.н. и т.н. Вж. https://blogopisezhrbur.blogspot.com/p/blog-page_3.html (достъп на 25.05.2024 г.).

и следователно „понятието „пол“ е биологично предопределено и еднозначно съвпадащо с духовното, душевното, психологическо, морално, обществено и юридическо такова“.⁹³

Не е извинителен и фактът, че в самото становище на тази организация до Конституционния съд внимателно е избегната националсоциалистическата терминология и е поставен акцент върху „християнските ценности, морал и разбирания“, върху които се твърди, че са построени „българските национално-държавни и културно-обществени семейно-родови традиции“. Тази концептуална рамка съвпада изцяло с тази на националсоциалистическите идеолози на расовото право в Хитлеристка Германия. Расовият теоретик на правото Хелмут Николай (1895-1955) твърди, че „целият правен ред е подреден около народности, расови и биологични линии“. В реч, изнесена на 18 юни 1938 г., озаглавена „Правни основи на националсоциалистическата водаческа държава“, Ханс Франк (1900-1946) обяснява, че расовото законодателство на Адолф Хитлер е „продиктувано изключително от любовта към германския народ“, а не „от омраза към еврейската или друга раса“.

Конституционният съд влиза в лексиката и логиката на юридическия дискурс на „расовото право“ и „биополитическото понятие за правова държава“ в Третия райх⁹⁴, за да изрази своето категорично ценностно отхвърляне на съществуването на транссексуалните лица и съжителството на еднополовите двойки. Красноречиви в това отношение са редица съображения на конституционните съдии:

- Понятието за „пол“ в общоупотребимия български език традиционно се свързва с биологичното⁹⁵.

⁹³ Решение № 15/26.10.2021 г. по к. д. № 6/2021 г.

⁹⁴ Подробно за това Вж. **Марчева, Д.** (2021) Конституционният принцип на правовата държава. С.: НБУ, 373-381.

⁹⁵ Решение № 15/26.10.2021 г. по к. д. № 6/2021 г.: „Според общоупотребимия български език полът е едно от основните понятия в биологията, чието съдържание се свежда до принадлежността на даден индивид, с оглед спецификата на генетично определения му хромозомен набор и външните полови белези, към една

- Държавите, които съдържат на конституционно равнище брака, е трябвало „да отстояват своята политическа и национална идентичност, което в известна степен обяснява привързаността им към традиционните семейни ценности“⁹⁶;
- „Доколкото обществото, за разлика от държавата, не притежава нарочна правосубектност и не може да се ангажира с каквито и да са задължения на плоскостта на правното регулиране, очевидно разпоредбата има значението на декларация-принцип, отразяваща ценностните разбирания на конституционния законодател за значението на семейните отношения като основа на обществения правопорядък и възпроизводството на рода и нацията, а по естеството си тези разбирания не могат да се разглеждат без отчитане на връзката им с културните и духовни традиции на българския народ.“⁹⁷

от двете групи – мъже и жени (според „Български тълковен речник“, изд. 1999 г., думата „пол“ се обяснява като „съвкупност от генетичните и физиологическите особености, по които организмите се разделят на две групи (мъжки и женски) според ролята им в размножаването“). Това разграничение между „женски“ и „мъжки“ пол, основаващо се на външно проявени биологични характеристики (първични и вторични полови белези), а с развитието на науката и на базата на хромозомен набор, се наблюдава не само при хората, но и при редица други биологични видове. Именно то е предпоставката за възпроизводство (оттук – и на съществуване) не само на човешкия вид, но и на множество други организми. Утвърденото възприемане на съдържанието на понятието „пол“ в българския език категорично го свързва с биологичното му съдържание“.

⁹⁶ Пак там: „По-конкретно такава дефиниция за брака се съдържа в конституциите на седем държави членки – България, Словакия, Хърватия, Унгария, Латвия, Полша и Литва. Съдът намира за необходимо да отбележи, че според историческия преглед без изключение народите на посочените държави са били изправени пред необходимостта през различни периоди от съществуването си да отстояват своята политическа и национална идентичност, което в известна степен обяснява привързаността им към традиционните семейни ценности, тъй като именно домът и семейството винаги са били естествената опора и убежище при всевъзможните предизвикателства, поставящи на изпитание оцеляването на общностите“.

⁹⁷ Пак там.

Конституционният съд експлицитно заявява, че ще тълкува понятието „пол“ на базата на ценностно-нормативен подход, поставя акцента върху „традиционните семейни ценности“ и отнапред изключва връзката на поставения на разглеждане конституционен проблем с необходимостта да се гарантира правото на равно третиране на транссексуалните лица и защитата им от дискриминация⁹⁸. Такава концептуална рамка очевидно изключва общочовешките ценности, които стоят в основата на защитата на правата на човека според международните стандарти и към които се присъединява и българската Конституция в самото начало на Преамбюла⁹⁹. Оттук и тълкувателното решение извлича и понятието „национална конституционна идентичност“, но извадено от контекста на правото на ЕС и инструментализирано с акцент върху идеята на конституционния съдия Атанас Семов, че тя има културно-историческо измерение, включващо „отношението към семейство (в неговата родова и национална възпроизводствена функция, особено в годините на робството)“.

Така се стига до абсурда да се защитава националната конституционна идентичност във от контекста на споровете по правото на ЕС, където това може да бъде легитимна цел предвид логиката на европейската интеграция и наднационалния характер на съюза. В Тълкувателно решение № 15/26.10.2021 г. по к. д. № 6/2021 г. обаче няма такъв контекст и логично е да поставим въпроса срещу кого и защо е необходимо да бъде защитена националната конституционна идентичност. От това, че консти-

⁹⁸ Пак там: „Поставеният на разглеждане конституционен проблем по делото не е свързан с необходимостта да се гарантира правото на равно третиране на транссексуалните лица и защитата им от дискриминация по този признак, а с изясняване на съдържанието на понятието „пол“ в контекста на релевантната конституционна уредба, т.е. свързаната с брака и семейството и тълкувана съобразно духа и принципите на Основния закон и конкретно тези, които отразяват утвърдените ценностни разбирания в българското общество“.

⁹⁹ „Ние, народните представители от Седмото Велико Народно събрание, в стремежа си да изразим волята на българския народ, като обявяваме верността си към общочовешките ценности: свобода, мир, хуманизъм, равенство, справедливост и търпимост; като издигаме във върховен принцип правата на личността, нейното достойнство и сигурност...“

туционните съдии неколkokратно заявяват, че защитават „традиционното семейство“, „традиционните семейни ценности“, „традиционния свят“ и „традиционното общество“, следва, че националната конституционна идентичност е инструментализирана срещу претенциите на хората, които са нетрадиционни или не се вписват в т.нар. традиционно общество. С други думи, Конституционният съд мобилизира метаюридическото понятие „национална конституционна идентичност“ като инструмент срещу част от българските граждани и техните претенции за ефективна защита на основни права, които се разглеждат като опасни и разрушителни за т.нар. традиционно българско общество.

Конституционните съдии подробно обосновават, че преди повече от тридесет години създателите на Конституцията, като са използвали понятието „пол“, не са имали предвид нищо по-различно от половата бинарност мъж/жена. На това не може да се възрази, най-малкото защото в началото на 90-те години в България повечето думи от акронима ЛГБТИК+ не са част от общоупотребимия език и въобще не са част от обществените дебати. Другаде обаче е въпросът – за пределите на задължителните тълкувания на Конституцията по чл. 149, ал. 1, т. 1. Дали народните представители в Седмото Велико Народно събрание са подозирали, че в хода на своите интерпретации конституционните съдии ще започнат да защитават т.нар. „национална конституционна идентичност“, при това срещу част от българските граждани? Още по-малко е можело да им хрумне, че пазителите на Конституцията ще използват т.нар. ценностно-нормативен подход, с който да добавят т.нар. културно-историческо измерение на Конституцията, да го отъждествят с „традиционното общество“, за да се противопоставят на гражданите с нетрадиционни идентичности, разглеждани като заплаха. Няма данни в архивите създателите на българската Конституция да са гласували чак толкова доверие на 12 конституционни съдии и едва ли са подозирали, че тълкувателните правомощия на Конституционния съд ще се превърнат в основа за ценностно дописване на Конституцията в противоречие със защитата на правата на човека.

С този подход българският Конституционен съд не само се делегитимира като съд по правата на човека, но и отрича принадлежността на хората, които не се вписват в т.нар. традиционно общество, в социалната и морална група, призната за част от националната конституционна идентичност. Това е операция не само по „изхвърляне“ на българските граждани – част от ЛГБТИК+ общност, от българската „нация“, но и на тяхната дехуманизация, защото е отречено човешкото им достойнство и правото на личен и семеен живот наравно с останалите хора в България. По този начин българската конституционна юрисдикция се оказва основен изразител на т.нар. „антиджендър“ политическо движение в България. И тук логично е да си зададем въпроса дали това е ролята, отредена на Конституционния съд в една демократична и правова държава.

3.1.2. Конституционният съд като пазител на общочовешките ценности и правата на човека срещу обществените нагласи – случаят в Словения

За сравнение, съвсем друга роля изиграва Конституционният съд на Словения по отношение на правата на ЛГБТИК+ хората, при това след като въпросът за разширяването на правата на хората с хомосексуална ориентация е бил предмет на два неуспешни референдума през 2012 г. и 2015 г.¹⁰⁰ Словения е сравнима с България държава предвид аналогичното комунистическо минало (като част от бивша Югославия)¹⁰¹. Същевременно обаче там

¹⁰⁰ Podolak, M. (2019) Rights of Sexual Minorities as the Subject of Referenda in the Republic of Slovenia. – Białostockie Studia Prawnicze, 2019, № 24, 45-56. Малгоржата Подолак обяснява, че инструментите на пряка демокрация в Словения са сред най-развитите в постсоциалистическите държави от Централна и Източна Европа, като в периода 1996-2016 г. са проведени 16 законодателни референдума, в които на гласуване са подложени 22 въпроса.

¹⁰¹ Подобно на България, в която хомосексуалните отношения са криминализирани по време на тоталитарната държава, Наказателният кодекс на Словения от 1959 г. забранява сексуални контакти между мъже (жените не попадат в обхвата на разпоредбата). Тази забрана обаче отпада с изменения на словенския закон още през 1977 година. От друга страна, в България На-

още в края на 90-те години на ХХ век започва подготовката на закон за регистрация на партньорства на лица от един и същи пол.

В контекста на присъединяването на Словения към ЕС през 2004 г. е въведена защита на лица с хомосексуална ориентация на работното място и на еднополовите двойки е предоставено право на наследяване, на достъп до медицинска информация в случай на болнично лечение на един от партньорите и др.¹⁰² През юли 2006 г. е приет Закон за регистрация на еднополовите граждански партньорства. Специално следва да се отбележи, че опозицията не участва в гласуването на закона, защото смята, че законът не признава достатъчно права (например право на осиновяване или репродуктивни права по *in vitro* процедури)¹⁰³. През следващите години се предлагат и по-радикални изменения, включително нов Семейен кодекс (2009 г.), който прогласява

казателният кодекс от 1951 г. предвижда наказание лишаване от свобода до три години „за полово сношение или полово удовлетворение между лица от еднакъв пол“ (чл. 176). Впоследствие приетият през 1968 г. Наказателен кодекс, който действа и до днес, първоначално диференцира криминализацията на хомосексуалните действия, като за престъпления са обявени някои от тях: когато е употребена сила или заплашване или е използвано положение на зависимост или надзор за извършването им (чл. 157, ал. 1); когато пълнолетен е извършил хомосексуални действия по отношения на малолетно или непълнолетно лице (чл. 157, ал. 2); когато хомосексуални действия се извършват „открито или по скандален начин или по начин да подтикне друго по пътя на извратяването“ (чл. 157, ал. 3); когато се извършват с цел набавяне на имотна облага или с такава цел се свожда друго към такива действия, а също и склоняването на друго към тях чрез даване или обещаване на облага (чл. 157, ал. 4). Тези наказателни разпоредби претърпяват редица изменения и допълнения последователно през 1982 г., 1986 г., 1993 г., 1997 г., 2002 г., 2004 г., 2006 г. и 2015 г., които променят или вида и размера на наказанията, или прецизират езика, включително нюансират престъпленията по признаци като възраст (например през 1986 г. се диференцира наказателната отговорност за извършването на хомосексуални действия с непълнолетни и с малолетни) и т.н. През 2002 г. се декриминализира окончателно извършването на хомосексуални действия „открито или по скандален начин или по начин да подтикне друго по пътя на извратяването“.

¹⁰² **Podolak, M.** (2019) Rights of Sexual Minorities as the Subject of Referenda in the Republic of Slovenia, p. 48.

¹⁰³ Пак там.

пълно равенство на всички граждани в областта на семейните отношения, включително осиновяването. Предлага се промяна на дефиницията на брака от „връзка между мъж и жена“ на „връзка между две лица“, но това не се приема от консервативните политически сили, които в продължение на месеци блокират приемането на новото семейно законодателство¹⁰⁴.

Основната теза в тогавашните словенски политически обсъждания е, че равенството на еднополовите двойки ще доведе до обезценяване на „традиционното семейство“. В този контекст през 2009 г. Конституционният съд на Република Словения се произнася по образувано по индивидуална конституционна жалба дело, че неравностойното третиране на регистрираните еднополови партньорства е дискриминация, забранена от конституцията¹⁰⁵. Проектът за нов Семейен кодекс е приет едва през 2011 г. и с него бракът се дефинира като „общност за цял живот на двама души от различен пол или от един и същи пол“ и се признава правото да се осиновява биологичното дете на парт-

¹⁰⁴ Пак там, р. 49.

¹⁰⁵ Пак там, 49-50.

По-подробно за делото *Blažič and Kern v. Slovenia (U-I-425/06-10)* и Решението от 02.07.2009 г. на Конституционния съд на Словения вж. резюмето на интернет страницата на Equal Trust Fund: <https://www.equalrightstrust.org/ertdocumentbank/Blazic%20and%20Kern%20v%20Slovenia.pdf> (достъп на 2.06.2024 г.). Решението е взето с единодушие от деветимата конституционни съдии и включва следните мотиви: „[P]регистрирано партньорство е връзка, която по съдържание е подобна на брака или гражданското партньорство. Стабилната връзка между две лица, които са близки помежду си, които си помагат и се подкрепят взаимно, е ключов елемент и на двете. Етичната и емоционалната същност на регистрирано партньорство, както е посочено в чл. 8 от Закона за регистрация на еднополовите партньорства, според който партньорите трябва да се уважават, да си имат доверие и да си помагат взаимно, е подобна на съюза между мъж и жена. Правното положение на такова партньорство също е подобно на брака. Законът за регистрация на еднополовите партньорства също така гарантира взаимни права и задължения на партньорите, защитава по-слабия партньор, урежда правното им положение спрямо трети лица, държавата и социалната среда“.

нър в еднополово семейство¹⁰⁶. Този радикална промяна в семейното право разпалва обществените страсти в Словения, насочени от „Гражданска инициатива за правата на семейството и децата“ и представители на католическата църква, които събират необходимите 40 000 подписа за оспорването на приетия закон с национален референдум. Референдумът се провежда на 25 март 2012 г., като гражданите трябва да отговорят дали са съгласни с горепосочените разпоредби. В допитването до народа участват около 30 % от избирателите и малко под 55 % от тях се противопоставят на новоприетия Семейен кодекс¹⁰⁷.

През декември 2014 г. в политическия дневен ред на парламента на Словения отново е представен законопроект за въвеждане на еднополовите бракове, който е приет на 3 март 2015 година. Това също предизвиква недоволството на консервативното словенско общество поради новото определение на брака, който вече не се дефинира като връзка между мъж и жена, а като връзка между двама възрастни¹⁰⁸. Още на следващия ден след приемането на тези законови изменения започва събирането на подписи на гласоподаватели, които отново искат провеждане на допитване до народа. В края на март 2015 г. парламентарното мнозинство отхвърля искането за референдум, като се позовава на измененията в Конституцията от 2013 г., които забраняват провеждането на референдуми по въпроси, отнасящи се до „противоконституционни положения“, с аргумента, че правата на човека (вкл. правото на встъпване в брак) не могат да бъдат предмет на народен вот¹⁰⁹. Това решение на Народното събрание на Република Словения обаче е обявено за противоконституционно от Конституционния съд, който през октомври 2015 г. постановява, че няма пречка за провеждане на такъв референдум. На 20 декември 2015 г. след бурна политическа кампания се провежда допитване до словенския народ по въпроса: „Съгласни ли сте За-

¹⁰⁶ Podolak, M. (2019) Rights of Sexual Minorities as the Subject of Referenda in the Republic of Slovenia, p. 50.

¹⁰⁷ Пак там.

¹⁰⁸ Пак там, p. 51.

¹⁰⁹ Пак там, 51-52.

конът за изменение на Закона за брака и семейните отношения, приет от Народното събрание на 3 март 2015 г., да влезе в сила?“. Избирателната активност е по-голяма в сравнение с референдума през 2012 г. – 36,4 %, като 63,5 % от всички гласували се противопоставят на изменената законова дефиниция на брака.

Скоро след референдума, отхвърлящ еднополовите бракове, в словенския парламент е внесен законопроект, с който се разширяват правата на лицата в еднополово партньорство, така че да се доближат до тези в брачната връзка (с изключение на правото на осиновяване и репродуктивни *in vitro* процедури)¹¹⁰. Законопроектът е обоснован като временно политическо решение, докато се постигне брачно равенство между хората с хетеросексуална и хомосексуална ориентация, и е приет през май 2016 година. В него се променя радикално институтът на „гражданското партньорство“, така че да се изравни с брака. Предвижда се да се сключва с церемония, близка до тази на сключването на граждански брак. Правата на гражданските партньори в максимална степен се доближават до правата на брачните партньори. Законът от 2016 г. предвижда съществуващите до този момент граждански партньорства да бъдат преобразувани по новия закон и да придобият новия правен статут, който им гарантира по-широк кръг права¹¹¹.

С това обаче не свършва борбата за равни права на ЛГБТИК+ хората в Словения, които упражняват правото си на конституционна жалба и атакуват като дискриминационна, респ. противоконституционна законовата уредба на брака, до която нямат достъп лицата от един и същи пол. С две решения, приети на 16 юни 2022 г., Конституционният съд на Република Словения установява, че законовата уредба, която определя, че (i) бракът може да бъде сключен само от две лица от различен пол и (ii) еднополовите партньори, живеещи във формален граждански съюз, не могат съвместно да осиновяват дете, е несъвместима с Конституцията. Конституционният съд задължава законодателя

¹¹⁰ Пак там, р. 53.

¹¹¹ Пак там.

да отстрани установената противоконституционност в срок от шест месеца. Освен това постановява, че докато установената противоконституционност не бъде отстранена, следва да се счита в правото на Словения, първо, че бракът представлява съюз между две лица независимо от техния пол, и второ, че еднополовите партньори, живеещи във формален граждански съюз, могат съвместно да осиновяват дете при същите условия както съпрузите.¹¹²

Решението е постановено в рамките на „производство за проверка на конституционността на спорните законови разпоредби по собствена инициатива въз основа на конституционни жалби на две еднополови двойки, които в административното производство и в производствата пред съдилищата не са успели с исканията си да сключат договор за брак и съответно да бъдат вписани в регистъра на потенциалните кандидати за съвместно осиновяване“¹¹³. Сърцевината на мотивите на Конституционния съд на Словения е в това, че „уредба, която не позволява на еднополовите партньори да сключват брак, е дискриминационна“ и „такава дискриминация не може да бъде оправдана с традиционното значение на брака като съюз между съпруг и съпруга, нито пък може да бъде оправдана със специалната защита на семейството“. Конституционните съдии на Словения подчертават, че с тяхното решение „не се намалява значението на традиционната институция на брака като житейски съюз между мъжа и жената, нито се променят условията или последиците от брака между лица от различен пол“, а само се дава възможност от същите права да се ползват и партньорите от един и същи пол¹¹⁴. Това произтича от конституционното изискване за равно третиране на лицата независимо от тяхната сексуална ориентация, което, от своя страна, означава и да се стигне до „изравняване на техните

¹¹² Вж. официално прессъобщение на Конституционния съд на Република Словения на английски език: <https://www.us-rs.si/documents/42/d0/press-release-u-i-486-20-up-572-18-u-i-91-21-up-675-192.pdf> (достъп на 2.06.2024 г.). В него се уточнява, че става дума за Решение № U-I-486/20, Up-572/18.

¹¹³ Пак там.

¹¹⁴ Пак там.

правни позиции и в областта на съвместното осиновяване¹¹⁵.

В този контекст следва да бъде отбелязана и аргументацията на словенския Конституционен съд, който акцентира именно върху контекстуалния подход, прилаган от всички юрисдикции, които защитават основните права:

„По преценка на Конституционния съд целта да се защитят най-добрите интереси на детето не може да оправдае преразгледаната уредба на съвместното осиновяване, тъй като абсолютната забрана за вписване на партньори от един и същи пол в регистъра на кандидатите за съвместно осиновяване не е подходяща мярка за постигането на тази цел. Най-добрите интереси на детето могат да бъдат оценени единствено в контекста на индивидуалното осиновяване, в което най-подходящите осиновители за детето се избират измежду всички потенциални кандидати за съвместно осиновяване. Общото априорно изключване на еднopolовите партньори от възможността да бъдат вписани в регистъра на кандидатите за съвместно осиновяване води единствено до намаляване на броя на възможните кандидати и следователно не може да представлява мярка, която би увеличила вероятността да бъде взето решение в съответствие с най-добрите интереси на детето. Това решение на Конституционния съд не въвежда право на осиновяване, не намалява значението на традиционното семейство, и по-специално на биологичното семейство, за най-добрите интереси на детето, нито пък засяга по някакъв начин положението на тези семейства. То обаче води до това, че когато се урежда специалната закрила на децата, за които не се грижат (или вече не се грижат) техните биологични родители и които следователно не могат да живеят с основното си семейство, законодателят трябва да вземе предвид конституционната забрана за дискриминация и да позволи на еднopolовите партньори да бъдат включени в регистъра на кандидатите за съвместно оси-

¹¹⁵ Пак там.

новяване. Във всеки случай изборът на най-подходящи осиновители за конкретно дете се извършва от центъра за социална работа, след чието предложение съдът взема решение за осиновяване, като взема предвид най-добрия интерес на детето.¹¹⁶

Тук е логично да си зададем въпроса защо словенските конституционни съдии не възприемат т.нар. ценностно-нормативен подход и не се позовават на „традиционните християнски ценности“ като „историческо-културно измерение“ на Словенската конституция, особено след два категорични референдума, изразяващи обществените нагласи в Словения срещу еднополовите бракове. Фактът, че в Конституцията на Република Словения няма дефиниция за брака, не е достатъчен да обоснове толкова радикална разлика във вижданията на словенските конституционни съдии, които пазят основните права, а не „традиционното семейство“.

Със сигурност конституционната норма на чл. 46, ал. 1 от Конституцията на Република България – „бракът е доброволен съюз между мъж и жена“, може и да е основание да се счита, че еднополови бракове у нас биха били възможни само след промяна на Конституцията. Тя обаче по никакъв начин не „развързва“ ръцете на българските конституционни съдии да дописват ценностни и „историческо-културни“ измерения на българската Конституция и да я закотвят в „традиционните ценности“ и „традиционното общество“. Единият от основните проблеми е в това, че българският Конституционен съд няма „рефлекса“ на съд по правата на човека, който изисква да се прилага контекстуален подход във всеки отделен случай. А с правомощието си да дава задължителни тълкувания на Конституцията българският Конституционен съд от десетилетия стои на границата да се превърне в нелегитимен „конституционен законодател“. Най-тревожното в случая е, че с двете решения от 2018 г. и 2021 г. Конституционният съд задава концептуалната рамка на съдебната практика за правата на ЛГБТИК+ хората, в която се оказва, че те нямат ефективни

¹¹⁶ Пак там.

правни средства за защита на своето право на личен и семеен живот и на недискриминация.

3.2. Дехуманизиране на транссексуалните и интерсексуалните хора с отричането на възможността за юридическа промяна на пола по съдебен ред

През 2020 г. е образувано тълкувателно дело на ОСГК на ВКС, което трябва да отговори на въпроса: „Допустимо ли е и при какви предпоставки съдът да допусне по реда на Закона за гражданска регистрация промяна на данните в съставените актове за гражданско състояние на молител, който твърди, че е транссексуален?“

Мнозинството от гражданските съдии¹¹⁷ постановяват следното тълкувателно решение: „Обективното материално право, действащо на територията на Република България, не предвижда възможност съдът да допусне в производството по реда на глава III, раздел VIII от Закона за гражданската регистрация промяна на данните относно пола, името и единния граждански номер в актовете за гражданско състояние на молител, който твърди, че е транссексуален“.

Това тълкувателно решение е ехо и продължение на логическата линия, развита от Конституционния съд, че полът следва да се разбира само в биологичния му смисъл, като ВКС подчертава, че става дума за „практика на Конституционния съд в изясняване на действителното съдържание на това понятие“, която при това „задължава ОСГК на ВКС да приеме, че биологичното обяснение на понятието пол е единственото включено в него“. ОСГК на ВКС обобщава: „Конституцията и цялото българско законодателство са изградени върху разбирането за бинарното съществуване на човешкия вид, полът е детерминиран по рождение *и се изгубва със смъртта*...“. Така върховните съдии стъпват върху разбирането на конституционните съдии, че полът е биологич-

¹¹⁷ Мнозинството от 28 граждански съдии надделяват над 21 съдии, които остават в малцинство и подписват решението с особено мнение.

но „детерминиран по рождение“, и го доразвиват с идеята, че същият не подлежи на промяна, а може да се изгуби само със смъртта. Така без каквато и да било правна, научна, медицинска или почиваща на факти основа върховните съдии затварят възможността полът в правото „да се изгуби“ приживе. Всъщност по този начин те отричат всеизвестния факт, че при определени предпоставки се провеждат медицински операции за промяна на пола, след които включително лицето не само притежава белези на пол, различен от рождения пол, но и става невъзможно да бъде идентифицирано като лице от рождения си пол. В този случай настъпва несъответствие между външните (биологични) белези на лицето със сменен пол и пола, отразен в юридическите актове – актовете за гражданско състояние. При такова несъответствие очевидно възниква сериозен проблем в общественото положение на транссексуалните лица, които са сменили своя пол по медицински път, защото документите им за самоличност сочат на пол, противоположен на външните им (биологични) белези. Мнозинството върховни съдии изобщо не засягат този проблем, а вместо това заявяват, че „надделяващият обществен интерес над интереса на транссексуалните молители да бъде допусната промяна на пола им в регистрите за гражданско състояние следва от мотивите към Решение № 15/26.10.2021 г. по к. д. № 6/2021 г. на Конституционния съд. В тях е посочено, че *„ценностните разбирания на обществото, формирани от религията и морала, се характеризират със стабилност и устойчивост като регулатор на поведението, при което налагането от страна на държавата на правни разрешения, намиращи се в колизия с установени морални и/или религиозни норми и принципи, би се характеризирало със спорна легитимност и би компрометирало регулативния им потенциал“*.

Дефицитите на цитираното тълкувателно решение на ОСГК на ВКС са подробно обосновани в Особеното мнение на 21 съдии¹¹⁸, според които отговорът на повдигнатия за тълкуване въ-

¹¹⁸ Съдиите Марио Първанов, Майя Русева, Илияна Папазова, Милена Даскалова, Яна Вълдобрева, Димитър Димитров, Маргарита Георгиева, Зоя Атанасова, Веска Райчева, Драгомир Драгнев, Василка Илиева, Велислав

прос трябва да бъде точно в противоположен смисъл: „Съдът може да допусне правна промяна на пола на транссексуален човек, като съобрази характерните особености на всеки конкретен случай и наличието на баланс между обществените и личните интереси“. Вместо да прояви зачитане и чувствителност към специфичните казуси, ОСГК на ВКС по тълкувателен път „извлича обща, автоматична и еднаква за всички, независимо от конкретните особености, забрана за промяна на пола на транссексуалните лица, каквато в действителност не съществува в обективното материално право“. Малцинството съдии, останали на особено мнение, явно не приемат такава несъществуваща забрана в позитивното законодателство да се обосновава с установени „морални и/или религиозни норми и принципи“. Те възразяват и срещу твърдението в тълкувателното решение, че „без наличие на детайлна законодателна уредба юридическата промяна на пола на транссексуалните лица би поставила в състояние на несигурност не само правното положение на настоящия брачен партньор на транссексуалния, както и на децата, които произхождат от него, но и всеки последващ брак, в който той би встъпил“.

Особеното мнение разобличава несъстоятелността на тезата на мнозинството върховни съдии, които неясно защо в аргументите си твърдят, че ЕКПЧ „не се налага над биологичното обяснение на понятието „пол“, дадено от Конституцията“, „не е част от правото на Европейския съюз и не притежава присъщия му директен ефект и примат над вътрешното право“. Едва ли не правят опит да противопоставят българската Конституция и ЕКПЧ, а също и да ограничат приложното поле на чл. 8 ЕКПЧ, като се изключи прилагането му по отношение на транссексуалните лица в България поради биологичното обяснение на понятието „пол“, наложено от Конституционния съд. Забележително е Особеното мнение, в което се развива следната логическа линия и силна аргументация:

„Според общоупотребимия български език „биологи-

чен“ означава „който е свързан с живота, с живите организми“. Нито българският съд, в продължение на повече от тридесет години, е допускарал правна промяна на пола на починали лица, нито ЕСПЧ е приемал, че съществува такава правна възможност. Транссексуалните лица, интерсексуалните лица и другите лица, при които е необходима промяна на пола по медицински причини, са живи хора и техният пол е биологичен според Конституцията на Република България. Юридическата промяна на техния пол не е в противоречие и с „бинарното съществуване на човешкия вид“, защото не се стига до „трети пол“, а се преминава поради биологична съвкупност от характерни особености от единия към другия пол. Правната уредба за транссексуалните лица, за интерсексуалните лица и за другите лица, при които е необходима промяна на пола по медицински причини, е еднаква. Биологичното обяснение на понятието „пол“ не изключва по никакъв начин правната промяна на пола на живи човешки същества. Изключена е единствено възможността за такава промяна на тези лица след смъртта им по искане на наследниците им. ... Никъде в Конституцията и законите няма забрана за промяна на вписания в актовете за гражданско състояние пол на транссексуалните, интерсексуалните и другите лица по медицински причини. Такава забрана не може да се изведе и по тълкувателен път от ОСГК, като се ограничи приложното поле например на чл. 76, ал. 5 ЗГР, който предвижда, че полът се променя по съдебен ред, и на § 1, т. 17 от ДР на Закона за защита от дискриминация, който предвижда забрана за дискриминация по белег „пол“, включително при промяна на пола, относно транссексуалните лица, като се приеме че са относими само за интерсексуалните лица и другите лица, при които е необходима промяна на пола по медицински причини... Разпоредбата на чл. 57, ал. 1 от Конституцията на Република България предвижда, че „основните права на гражданите са неотменими“, а правото на лицата да променят пола си в актовете за гражданско

състояние вече е признато в редица окончателни съдебни актове, постановени въз основа на законови разпоредби.“

Основният недостатък на ТР № 2/2023 г. на ОСГК на ВКС е в това, че в него не се разглежда ключовият въпрос как ще се гарантира правото на равно третиране на транссексуалните лица и защитата им от дискриминация. Напълно се игнорира фактът, че редица транссексуални лица вече са променили пола си по съдебен ред, а това логично повдига въпроса как техният правен статус съответства на действащото право. Нещо повече, едно тълкувателно съдебно решение всъщност произвежда неравенство в третирането на транссексуалните и интерсексуалните лица и в защитата на основните им права, без да е настъпила промяна в конституционните и законовите норми.

Мнозинството върховни съдии всъщност си „измива ръцете“ със законодателя, от когото неясно защо очаква детайлна законодателна уредба как да се третират транссексуалните и интерсексуалните лица. С тълкувателното решение явно се отказва достъп до правосъдие – смяна на пола по съдебен ред, което е в явно противоречие с принципа на правовата държава, с принципа на равенството на гражданите пред закона и със задължението на съда да осъществява защита на основните права на индивида, като съобразява спецификата на всеки казус и определя съответния баланс между обществения и личния интерес. Зад привидно неутралната стилистика на тълкувателното решение на ВКС прозират предразсъдъците на мнозинството върховни съдии към хората, които излизат извън рамките на „половата бинарност“ (или мъж, или жена), като най-лесният път е да се отрече тяхното съществуване за правния свят, преди да ги признае законодателят. И тъй като в случая става дума за човешки същества, този подход може да се определи като отявлено дехуманизиращ транссексуалните и интерсексуалните хора, като отричащ специфичната им човешка, включително биологична същност, щом тя се различава от стандартната „полова бинарност“ (или мъж, или жена).

Практиката на ЕСПЧ по чл. 8 ЕКПЧ, свързана с юридическо-

то признаване на промяната на пола на транссексуалните лица, е последователна във формулирането на позитивни задължения на държавите членки за въвеждане на законова и административна рамка, която следва да осигури пълно осъществяване на правото на зачитане на личен и семеен живот, включително зачитането на човешкото достойнството и свобода на транссексуалните хора. В това отношение държавите разполагат с дискреция да определят правната рамка, в която защитеното право да се реализира, но с подходящи средства, при това ефективни и достъпни, включващи процедурни гаранции, че ще бъдат надлежно обсъдени и взети предвид всички конкретни относими въпроси за всеки отделен случай при участието на транссексуалното лице.

В Особеното мнение съдиите подчертават, че в двете осъдителни решения срещу България по дела, засягащи правата на транссексуални лица¹¹⁹, държавата не е осъдена за това, че в българския закон липсват материалноправни предпоставки за правото на транссексуалното лице да поиска от националния съд промяна на пола в съставените актове за гражданско състояние (каквато всъщност е тезата на ТР № 2/2023 г. на ОСГК на ВКС). България е осъдена за това, че при съществуващата правна уредба българският съд не е отчел баланса между общия интерес и интересите на индивида, т.е. българският съд е отказал да приложи действащото българското законодателство в светлината на чл. 8 ЕКПЧ и да допусне юридическа промяна на пола на транссексуалния жалбоподател (отказ, видим и в ТР № 2/2023 г. на ОСГК на ВКС, обоснован с несъществуващо противоречие между чл. 8 ЕКПЧ и Конституцията). И отново, и отново следва да се припомня, че ЕСПЧ многократно подчертава, че принципният отказ, основан на традиционни ценности и християнски традиции, а също и на липсата на детайлно национално законодателство, без да се изследва доколко е спазен балансът между интересите на обществото и на отделния човек, съставлява нарушение на чл. 8 ЕКПЧ.

¹¹⁹ Решение от 9.07.2020 г. на ЕСПЧ по делото Я. Т. срещу България, жалба № 41701/2016 г., Пето отделение; Решение от 27.09.2022 г. на ЕСПЧ по делото П. Х. срещу България, жалба № 46509/2020.

Тълкувателно решение № 2/2023 г. на ОСГК на ВКС е притеснително и от още една гледна точка¹²⁰ – с идеята, че ЕКПЧ „не се налага над биологичното обяснение на понятието „пол“, дадено от Конституцията“, „не е част от правото на Европейския съюз и не притежава присъщия му директен ефект и примат над вътрешното право“. Предвид на това върховните съдии приемат, че инкорпориранието на ЕКПЧ в националния правен ред на основание чл. 5, ал. 4 от Конституцията „не означава, че всички норми на Конвенцията имат пряко приложение и са „самоизпълняеми“, т.е. не се нуждаят от национално законодателство, за да породят права за гражданите и задължения за Република България“.

Тези мотиви онагледяват един насложил се от няколко години проблем в българската съдебна практика на подценяване и игнориране на нормите на ЕКПЧ. От години първоинстанционните съдилища търсят „вратички“ към правото на ЕС с преюдициални запитвания по въпроси, отнасящи се до защитата на основни права, вместо да прилагат ЕКПЧ, която е част от вътрешното право по силата на чл. 5, ал. 4 от Конституцията, след като е ратифицирана, обнародвана и влязла в сила, респ. като част от вътрешното право има непосредствено действие. Твърдението в тълкувателното решение на ВКС, че нормите за правата на човека на ЕКПЧ не са самоизпълняеми и се нуждаят от национално законодателство, за да породят права за гражданите и задължения за държавата, демонстрира неразбиране на чл. 5, ал. 4 от Конституцията.

Няма спор в теорията, а и в голяма част от съдебната практика, че единственото, за което е необходимо позитивно национално законодателство, са ефективните правни средства за защита на основните права по ЕКПЧ. Това е задължение, което българ-

¹²⁰ На това ми обърна внимание съдия Галя Вълкова от Софийския градски съд, която беше класирана на първо място в конкурса за съдия в ЕСПЧ, проведен от Министерството на правосъдието през 2023 г., но в крайна сметка не получи политическата подкрепа на Парламентарната асамблея на Съвета на Европа, която окончателно избира българския съдия в ЕСПЧ от представения от българското правителство списък.

ската държава е длъжна да реализира чрез всички свои органи, включително съдилищата, а не само чрез парламента, от който се очаква да създава съответните закони. След като в продължение на десетилетия съдебната процедура е осигурявала такива правни средства на транссексуалните лица, приемането на тълкувателното решение от 2023 г. не е нищо друго освен акт на българската държава, с който се нарушават нейните задължения да гарантира правото на личен и семеен живот по ЕКПЧ.

Първоинстанционните съдии споделят, че търсят „вратички“ към правото на ЕС, т.е. възможност да отправят преюдициални запитвания до СЕС, дори по въпроси за защита на основните права, защото считат това за по-сигурен път, отколкото да прилагат ЕКПЧ¹²¹. Неформално се е наложило разбирането, че позоваването на ЕКПЧ е „почти обречено на неуспех“ и няма да издържи на обжалване пред върховните съдилища. Такава една мисловна рамка несъмнено изкривява начина, по който се упражнява правозащитната функция от правосъдните органи. Правата на човека са защитени и на конституционно равнище, и на равнището на ЕКПЧ (ратифицирана, обнародвана и влязла в сила, т.е. част от вътрешното право на страната), и на равнището на правото на ЕС. Различни са механизмите за защита на различните нива, но не и основните права и свободи. Дори и да няма пълно припокриване между различните източници на правото на личен и семеен живот например, това не означава, че има разлика в сърцевината на фундаменталното право и целите на защитата. Съгласно чл. 52, § 3 от ХОПЕС, доколкото Хартата „съдържа права, съответстващи на права, гарантирани от Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи, техният смисъл и обхват са същите като дадените им в посочената Конвенция“ и това „не пречи правото на Съюза да предоставя по-широка защита“. А чл. 53 от ХОПЕС изрично подчертава, че

¹²¹ Този факт беше споменат и на конференцията, организирана от Центъра за обучение на адвокати „Кръстю Цончев“ с подкрепата на посолството на Кралство Нидерландия, проведена на 23.02.2024 г., на тема „Задължителната сила на решенията на Европейския съд по правата на човека и на Съда на Европейския съюз за националните съдилища“.

никоя разпоредба на Хартата „не трябва да се тълкува като ограничаваща или накърняваща права на човека и основни свободи, които в съответните им приложни полета са признати от правото на Съюза, от международното право и от международните конвенции, по които Съюзът или всички държави членки са страни, и по-специално от Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи, както и от конституциите на държавите членки“. Следователно конституционните норми, нормите на ЕКПЧ и нормите на ХОПЕС следва да се разглеждат и тълкуват в единство и синхрон, а не изкуствено да се противопоставят с цели, неясно точно какви, но очевидно различни от защитата на правата на личността, на нейното достойнство и сигурност.

3.3 Дехуманизиране на еднополовите двойки в българската съдебна практика

3.3.1. Непризнаването на правен статут на еднополовите семейства в България като нарушение на позитивните задължения на държавата по чл. 8 ЕКПЧ

Как третира българският съд еднополовите двойки в контекста на административните дела, свързани с гражданската регистрация?

С Р. № 180/08.01.2018 г. по адм. д. № 7538/ 2017 г. на АССГ, II о., 58 с., е отхвърлена като неоснователна жалбата на Дарина Коилова срещу отказа на кмета на Столична община, район Люлин, да актуализира нейното семейно положение в регистрите за гражданско състояние, като се впише сключеният от нея брак с Лилия Бабулкова в Обединеното кралство. Българският съд отхвърля жалбата срещу непризнаването на брака, сключен в чужбина, с аргумента, че признаването на еднополовия брак, сключен в чужбина, противоречи на обществения ред в България, респ. актуализирането на семейното положение на жалбоподателката противоречи на българския обществен ред:

„... Дори да е вярно твърдението на жалбоподателката,

че сключеният брак между български граждани от един и същи пол не противоречи на закона на държавата, в която е сключен, не е вярно твърдението, че признаването на този брак не противоречи на българския „обществен ред“. Съдът споделя разбирането за „обществен ред“, свеждащо се до основополагащи за правопорядъка в държавата повелителни норми и принципи в правораздаването, които имат универсално значение, като не се има предвид противоречие с конкретна правна норма, *а противоречие, което би довело до нарушаване и на обществения, и на личния интерес на гражданите и до недопустимо засягане на основни ценности в обществото* (курсив мой – Д. М.). За да се прецени дали е нарушен „общественият ред“ при сключване на брак между лица от един и същи пол, следва да се изхожда от основните начала на правото, въз основа на които е изградена българската правна система. Тези правила следва да се разглеждат както като основни принципи, така и като конкретни правила за поведение. В конкретния случай тези правила са закрепени в КРБ, в СК, в ЗГР, Наредбата и др. ... Предвид изложеното съдът приема, че *актуализиране на семейното положение* в личния картон на Д. Н. К. по заявление вх. № РЛН17-УГО1-8406/15.05.2017г. в район „Люлин“, Столична община, *ще противоречи на българския обществен ред* (курсив мой – Д. М.). ... Евентуалното настъпване на различни правни последици, нарушаващи обществения ред в РБ, като многобрачие, данъчни измами, декларации с невярно съдържание и разсъжденията за различното третиране не са предмет на разглеждане в настоящото производство, поради което съдът няма да се произнася по тези аргументи за защитата.“

Българският съд изтъква също така, че ЕСПЧ „изцяло зачита вътрешната уредба на всяка държава“ за брака, по отношение на който „преценка съобразно „обществения интерес“ или интересите на лицата не се изисква“. Неясно защо българският

съдия, който следва да реши въпроса дали следва да се признае в България брак, сключен в чужбина при условията на КМЧП, обстойно обяснява, че „съгласно българското законодателство не е налице граждански брак, сключен във формата и изискванията на Семейния кодекс“, като се има предвид, че поначало е невъзможно сключването на брак в Обединеното кралство по българския Семейен кодекс. Съдията привежда подробна аргументация как еднаквият пол е пречка за сключване на брак в България, как българската конституция дефинира брака като доброволен съюз на мъж и жена и т.н., които са напълно неотнормирани към предмета на правния спор, а именно – дали сключеният в чужбина брак следва да бъде признат в България. В мотивите явно изкрystalизират предубеждението и предразсъдъците на съдията, която държи да подчертае, че смята еднополовия брак за недопустим в българската правна система не защото е забранен (такава забрана няма), а защото в България не би могло да се сключи такъв брак. Съдията бланкетно свързва противоречието с обществения ред с „основополагащи за правопорядъка и правораздаването повелителни норми“ с универсално значение, но в конкретния случай не назовава нито една такава императивна норма, принцип или ценност. С лекота обаче стига до необоснования извод, че нарушаването на такива норми води до накърняване на „обществения и на личния интерес на гражданите“ и до „недопустимо засягане на основни ценности“, които отново остават неназовани. Съдебното решение не съдържа нито един пример за обществен или личен интерес, които да са нарушени с еднополовия брак, сключен в чужбина. Същевременно съдията отказва да обсъжда въпросите, повдигнати от жалбоподателката – че отказът за промяна в семейното ѝ положение може да доведе до възникване на забранени от правото състояния като многобрачие, а също и до несъответствие с изпълнението на други предвидени от българския закон задължения (например за попълване на декларации с вярно съдържание и т.н.).

Аналогична аргументация разгръща и ВАС в Р. № 17003/12.12.2019 г. по адм. д. № 4245/2018, III о., с което се ос-

тавя в сила първоинстанционното съдебно решение. Привидно неутрално ВАС изброява относимата регламентация на правото на встъпване на брак в чл. 12 ЕКПЧ, чл. 9 ХОПЕС, чл. 46, ал. 1 от Конституцията и чл. 5 СК. Подчертава се, че български граждани могат да сключат брак пред компетентен орган на чуждата държава, ако това е допустимо по нейното право, и този брак се признава в България (чл. 6, ал. 3 във вр. с чл. 75, ал. 3 КМЧП). Същевременно ВАС свързва признаването на сключените в чужбина бракове между български граждани със съставяне на акт за граждански брак. Според ВАС за да се признае в България брак, сключен в чужбина, респ. да се актуализира семейното положение на български гражданин, този брак „следва да е породил правни последици на територията на Република България“. А това според върховните съдии е възможно само при положение че към момента на сключване на брака са били налице условията за сключване на брак, предвидени в българската Конституция и Семейния кодекс. В решението си ВАС посочва: „Бракът следва да е бил сключен в съответствие с българското законодателство, а не да му противоречи“. По този начин ВАС всъщност подменя целта и логиката на международното частно право, в което взаимното признаване е предвидено, макар в различните държави да са различни материалноправните предпоставки за реализиране на субективните права с частен характер, и се изключва само при наличие на „противоречие с обществения ред“, което сочи към фундаментални повели на правната система.

Нещо повече, върховните съдии тотално объркват и логическата поредност между признаването на брак, сключен в чужбина, и пораждането на правни последици в България. Очевидно е, че институтът на „признаването“ има за цел именно пораждане на последици в България. Според ВАС обаче „брак, който не е породил правни последици в България, няма как да бъде признат и съответно регистриран“, и така всъщност, казано метафорично, съдиите „слагат каруцата пред коня“. Неясно защо те смятат, че първо бракът, сключен в чужбина, трябва да породи последици в България, и тогава да бъде признат, което е абсурдно и без-

смислено – защо ми е признаване на нещо, което вече е породило последици на територията на Република България? Цялата тази поредица от дефектни аргументативни линии – тезата, че чуждестранният брак следва да съответства на българската правна уредба, и тезата, че той първо трябва да породи правни последици в България и едва след това да бъде признат, няма нищо общо с правната логика. Зад нея прозира изначално неприемане на браковете на еднополови двойки в чужбина, което е свързано с лични предразсъдъци и предубеждения за тях, водещи до изначално отричане на основното човешко право на българските граждани да сключат брак в чужбина в съответствие с местния закон.

Според ВАС няма нарушение на чл. 8 ЕКПЧ, защото „отношенията, свързани с условията за сключване на брак, се регламентират изцяло от националните закони“. Очевидно ВАС смята, че на „условията за сключване на брак“, уредени в българския закон, следва да се придаде транснационално действие – т.е. те следват българските граждани, където и да се намират по света, респ. трябва да се приложат и от компетентните органи на Обединеното кралство, когато български граждани сключват там брак, за да може впоследствие да се реализира институтът на взаимно признаване по международното частно право. Това е очевидно абсурдно и взривява принципа на взаимно признаване в международното частно право като че ли с единствената цел да се отрече правото на еднополовите двойки в България да търсят реализация на своите основни права на човека, включително за сключване на брак в чужбина. И тук върховните съдии си „измиват ръцете“ с липсата на позитивноправна уредба, която е извинението им да не осъществят ефективна защита на основни права на човека:

„Липсва нормативна уредба, която да предвижда правотношение с други участници. Не се предвижда неговото съдържание, промени и прекратяване, упражняване на съпружески и родителските права и т.н. ... Тази липса не може да бъде преодоляна чрез провеждане на успешен изход на съдебно административно дело. Същата може да се

обективира едва след *обществен консенсус* и създаване на нормативна уредба по реда на чл. 26 и сл. ЗНА, която да регламентира всички аспекти на времето и ситуационно развитие на едно *семеино правоотношение, което не е с класическите традиционни субекти* (курсив мой – Д. М.).

Генералният адвокат Melchior Wathelet в заключение по делото *Coman* и др. С-673/16 приема „от условията и степента на развитие, до която е стигнал Европейският съюз и неговите държави членки понастоящем, следва, че юридическото признаване на еднополовия брак отразява общото развитие на обществото по този въпрос“. Доколко е налице развитие в обществото в България в този аспект не е правоприложен въпрос в административен процес *ad hoc*, а законодателен въпрос от национално значение.

Регламентацията на правоотношенията в семейството като структурна единица на обществото, свързани с възпроизводството и формиране на личности, са въпроси от национално значение, които изискват *обществен консенсус*, обективиран в позитивната нормативна уредба¹²².

С други думи, защитата на основните права, включително признатите по ЕКПЧ – право на личен и семеен живот (чл. 8) и право на встъпване в брак (чл. 12), могат да получат съдебна защита в България само при условие че законодателят си е свършил работата да приведе законодателството в съответствие със задължението на държавата ни да осигури ефективна защита на правата на човека. Ако законодателят не си е свършил работата, очевидно се предполага, че няма „обществен консенсус, обективиран в позитивната нормативна уредба“, а това за българския съд е достатъчно основание да ограничи обхвата на съдебната защита на правата по чл. 8 и 12 ЕКПЧ, вместо да ги приложи като норми от по-висш порядък от българските закони.

След изчерпване на вътрешноправните средства за защита по казуса на Коилова и Бабулкова е заведено дело в ЕСПЧ, който противно на българските административни съдилища катего-

¹²² Решение № 17003/12.12.2019 г. по адм. д. № 4245/2018 г. на ВАС, III о.

рично установява нарушение на чл. 8 ЕКПЧ. В *решението от 5.09.2023 г. на ЕСПЧ по делото Коилова и Бабулкова срещу България*, жалба № 40209/2020, се подчертава, че макар чл. 8, 12 и 14 ЕКПЧ да не налагат задължения на държавите да уредят сключването на еднополови бракове¹²³, за държавите „съществува позитивно задължение за правно признаване и защита на еднополовите двойки“¹²⁴. Във връзка с това ЕСПЧ подробно се позовава на предходното си решение от същата година по делото *Федотова и др. срещу Русия*¹²⁵, в което е потвърдено, че позитивните задължения по чл. 8 ЕКПЧ изискват държавите „да осигурят правна рамка, която да позволи на лицата от един и същи пол да имат адекватно признание и защита на техните отношения“¹²⁶. Това тълкуване на чл. 8 ЕКПЧ е продиктувано от загрижеността за ефективната защита на личния и семейния живот на хомосексуалните лица, която е в хармония с ценностите на демократичното общество, включително плурализъм, толерантност и широта на възгледите¹²⁷. Правното признаване на еднополовите двойки несъмнено служи на тези демократични идеали и ценности, като придава легитимност на такива двойки и насърчава включването им в обществото независимо от тяхната сексуална ориентация¹²⁸. ЕСПЧ многократно е акцентирал върху това, че едно демократично общество по смисъла на ЕКПЧ отхвърля всякакво заклеймяване, основано на сексуална ориентация¹²⁹, основава се на равното достойнство на индивидите и се поддържа от многообразието, което се възприема не като заплаха, а като източник на богатство¹³⁰. Нещо повече, в повечето държави –

¹²³ Решение от 5.09.2023 г. на ЕСПЧ по делото *Коилова и Бабулкова срещу България*, жалба № 40209/2020, § 38.

¹²⁴ Пак там, § 39.

¹²⁵ Решение от 17.01.2023 г. на ЕСПЧ по делото *Федотова и др. срещу Русия*, Голяма камера, жалби № 40792/10, № 30538/14 и № 43439/14, §156-181.

¹²⁶ Пак там, § 178.

¹²⁷ Пак там, § 179.

¹²⁸ Пак там, § 180.

¹²⁹ Вж. в този смисъл Решение от 20.06.2017 г. на ЕСПЧ по делото *Баев и др. срещу Русия*, жалба № 67667/09, § 83.

¹³⁰ Вж. в този смисъл Решението от 06.07.2005 на ЕСПЧ по делото *Начова и*

страни по Конвенцията, се смята, че признаването и защитата на еднополовите двойки е средство за борба с предразсъдъците и дискриминацията срещу хомосексуалните лица¹³¹. Според ЕСПЧ юридическото признаване на еднополовите двойки и правната защита на тяхната връзка засяга особено важни аспекти на тяхната лична и социална идентичност по смисъла на чл. 8 ЕКПЧ.

За разлика от българските съдилища, според които всяка държава има пълна свобода на преценка дали в своето законодателство и правната система да осигури юридическо признаване на семейния живот на еднополовите двойки, ЕСПЧ изрично подчертава в своята юриспруденция следното. От една страна, свободата на преценка (*margin of appreciation*) на държавите – страни по Конвенцията, е значително намалена, когато става въпрос за това дали да се предостави на еднополовите двойки възможност за юридическо признаване и защита¹³². От друга страна, държавите се ползват с по-широка свобода на преценка, когато решават в съответствие с принципа на субсидиарност, заложен в Конвенцията, точно какъв правен режим за признаване на еднополови двойки да въведат, т.е. имат различен „избор на средства“ както относно формата на признаване на връзката на еднополовите двойки (не е задължително да уреждат еднополови бракове), така и относно съдържанието на защитата, която предоставят на еднополовите двойки¹³³. Нещо повече, тъй като целта на ЕКПЧ е да защитава права, които са „конкретни, а не теоретични или илюзорни“, важно е правната защита на еднополовите двойки да бъде „адекватна“¹³⁴, като във връзка с това ЕСПЧ се е произнасял по въпроси, свързани с издръжка, данъци или наследство, или морални въпроси (взаимни задължения за взаимопомощ), специфични за семейния живот, които „би било полезно да бъдат регулирани в рамките на правна система, отворена за еднопо-

др. срещу България, Голяма камара, жалби № 43577/98 и № 43579/98, § 145.

¹³¹ Решение от 17.01.2023 г. на ЕСПЧ по делото *Федотова и др. срещу Русия*, Голяма камара, жалби № 40792/10, № 30538/14 и № 43439/14, § 181.

¹³² Пак там, § 187.

¹³³ Пак там, § 188 и 189.

¹³⁴ Пак там, § 190.

ловите двойки¹³⁵. Неслучайно в решението по делото *Коилова и Бабулкова срещу България* ЕСПЧ подробно цитира цели параграфи от решението *Федотова и др. срещу Русия*, за да изясни защо е необходимо българската държава да осигури юридическо признаване на еднopolовите двойки и адекватна правна защита на техния личен и семеен живот по смисъла на Конвенцията.

И макар българските административни съдилища да смятат, че „по отношение на брака преценка съобразно „обществения интерес“ или интересите на лицата не се изисква“, защото основните права се тълкуват в хармония с конституционните традиции¹³⁶, ЕСПЧ изяснява, че „ще съсредоточи разглеждането си върху това дали държавата ответник е изпълнила по отношение на съответните лица своето позитивно задължение за признаване и защита, което е поела“, като „за тази цел следва да се провери дали, като се вземе предвид свободата на преценка, държавата ответник е постигнала справедлив баланс между по-висшите интереси, на които се позовава, и интересите, претендирани от жалбоподателите“¹³⁷. Това е урок на ЕСПЧ по отношение на българските съдилища за това, че не може да се дехуманизират лицата, които се ползват с правна защита по ЕКПЧ, и да се ограничава нейното приложно поле, включително с оправдания в конституционните традиции и свободата на преценка на държавите членки. Съдът подчертава, че официалното признаване на връзката на еднopolовата двойка има стойност само по себе си за жалбоподателите и допринася за утвърждаването на тяхната лична и социална идентичност, гарантирана от чл. 8 ЕКПЧ¹³⁸, предоставя на двойката съществуване и легитимност спрямо външния свят отделно от правните последици, били те по-ши-

¹³⁵ Пак там. ЕСПЧ се позовава на решенията си по делата *Vallianatos and Others*, § 81, и *Oliari and Others*, § 169.

¹³⁶ Решение № 180/08.01.2018 г. по адм. д. № 7538/2017 г. на АССГ, II о., 58 състав.

¹³⁷ Решение от 5.09.2023 г. на ЕСПЧ по делото *Коилова и Бабулкова срещу България*, жалба № 40209/2020, § 41.

¹³⁸ Пак там, § 50.

роки или по-ограничени, които признаването поражда¹³⁹. Освен нуждата от официално признаване еднополовата двойка, подобно на хетеросексуалната двойка, има и „обикновени нужди“ от защита, като „признаването на двойка не може да бъде отделено от нейната защита“¹⁴⁰.

ЕСПЧ обяснява, че липсата на юридическо признаване на еднополовите двойки и свеждането им до фактически съюзи, които могат да уреждат своите отношения само по договорен път, въобще не е адекватна защита, защото те не могат да твърдят съществуването на тяхната двойка пред административни и съдебни органи или трети лица¹⁴¹. В този контекст съдът коментира твърденията на българските власти, че лицата в еднополови двойки имали всички останали права, с които разполагат българските граждани, включително да се обърнат към националните съдилища за защита на техните права и „обичайни нужди“. ЕСПЧ посочва, че „необходимостта от предприемане на такива стъпки сама по себе си представлява пречка за зачитане на техния личен и семеен живот (курсив мой – Д. М.)“¹⁴². В светлината на всичко това ЕСПЧ не приема, че защитата на еднополовите двойки в стабилни връзки в България, както произтича от анализа на националното право и описанието на правителството, отговаря на основните нужди на засегнатите лица¹⁴³.

Прави впечатление, че по делото *Коилова и Бабулкова* българските власти твърдят, че „непризнаването на брак, сключен в чужбина между лица от един и същи пол, е съвместимо с чл. 8 от Конвенцията“, като включително изтъкват, че тази разпоредба не създава позитивно задължение за държавите да признават еднополовите бракове или да въвеждат друга форма за признаване на връзката на еднополовите двойки¹⁴⁴. Не се и забелязват никакви намерения или стъпки в българската държава за промяна на

¹³⁹ Пак там, § 51.

¹⁴⁰ Пак там, § 52.

¹⁴¹ Пак там, § 53.

¹⁴² Пак там.

¹⁴³ Пак там, § 54.

¹⁴⁴ Пак там, § 44.

правната рамка за признаване на правна връзка на еднополовите двойки. В това отношение положението в българската държава „значително се различава от това на много държави – страни по Конвенцията, които са се ангажирали да изменят своето вътрешно право, за да гарантират, че лицата в еднополови двойки се ползват от ефективна защита на личния и семейния живот“¹⁴⁵.

Същевременно в своята защита по делото *Коилова и Бабулкова срещу България* правителството се позовава на „нарастващо приемане от страна на българското общество на идеята за признаване на правата на ЛГБТИК+ лица“ и твърди, че се провеждат публични дебати с цел защита на правата на еднополовите двойки, които желаят да създадат семейна връзка¹⁴⁶. Правителството заявява също, че „в България е налице процес на естествено приемане на принципа на равенство между мъжете и жените“, и „процес на естествено възприемане на тези въпроси, което води до общо съгласие за истинска фундаментална промяна в обществото“, така че „всяка намеса на международен съд в този процес би била преждевременна“¹⁴⁷. Не е ясно точно на какви конкретни факти се позовава българската държава пред ЕСПЧ, за да илюстрира подобна оптимистична картина. Настоящото изследване доказва точно противоположни тенденции – засилване на ретроградната съдебна практика след решенията на Конституционния съд от 2018 г. и 2021 г. и на негативното отношение в обществото към ЛГБТИК+ хората, включително в медиите. Макар законодателството и съдебната практика да не допускат юридическото признаване на еднополовите двойки, българското правителство споделя „наблюденията си, че националните власти са твърдо ангажирани с борбата с дискриминационното третиране на основата на сексуална ориентация“¹⁴⁸. Очевидно е, че става дума за стратегическа защита на българската държава, която пред международната юрисдикция не се позовава на „традиционните семейни ценности“ и на „необходимостта от защита

¹⁴⁵ Пак там, § 46.

¹⁴⁶ Пак там, § 55.

¹⁴⁷ Пак там, § 56.

¹⁴⁸ Пак там, § 62.

на децата“, т.е. не демонстрира предразсъдъците и стереотипите, които стоят в основата на актовете на държавните органи, предхождащи делото в Страсбург. Това съответно е оценено положително от ЕСПЧ¹⁴⁹.

Само че никакви защитни стратегии с представяне на несъществуващи реалности за процеси на приемане на ЛГБТИК+ хората в България не могат да подменят фактите, които стоят в основата на стратегическите съдебни дела, водени от ЛГБТИК+ общността. Българската правна рамка изключва какъвто и да е статут на еднополовите двойки и този факт не може да бъде разколебан чрез общи и бланкетни твърдения за това какви процеси се развиват в България и не може да бъде оправдан със свободата на преценка на държавата кой е подходящият момент за изготвяне на специална правна рамка за признаване и защита на еднополовите семейни връзки¹⁵⁰. В крайна сметка ЕСПЧ отбелязва, че „българските власти не са предприели никакви стъпки да осигурят приемането на адекватна правна уредба на признаването на еднополовите двойки“¹⁵¹ и българската държава „е превишила свободата си на преценка и не е изпълнила позитивното си задължение да осигури на жалбоподателите специфична правна рамка, предвиждаща признаване и защита на техния съюз като лица от един и същи пол“¹⁵². В този контекст ЕСПЧ припомня статистиката към септември 2023 г.: 30 държави членки на Съвета на Европа признават юридически еднополовите семейства, като 18 държави предвиждат възможност за еднополов брак (8 от тях признават и други форми на еднополово партньорство) и 12 държави признават алтернативи на еднополовия брак¹⁵³.

Решението на ЕСПЧ по делото *Кошлова и Бабулкова срещу*

¹⁴⁹ Решение от 5.09.2023 г. на ЕСПЧ по делото *Кошлова и Бабулкова срещу България*, жалба № 40209/2020, § 55.

¹⁵⁰ Пак там, § 58.

¹⁵¹ Пак там, § 63.

¹⁵² Пак там, § 65.

¹⁵³ Пак там, § 61. Следва да се има предвид, че статистиката вече е променена след септември 2023 г., защото, както беше посочено, през 2024 г. и Гърция признава еднополовите бракове.

България разобличава несъответствието на практиката на административните съдилища с международните стандарти за защита на правата на човека и несъстоятелността на българския юридически дискурс, който без всякакво основание, а с формално позоваване на Конституцията на Република България ограничава приложното поле на чл. 8 ЕКПЧ.

3.2.2. Делото „бебе Сара“ и стратегиите на българските държавни органи в нарушение на правата на еднополовите семейства

Юридическото непризнаване на семейната връзка на еднополова двойка засяга не само правата на лицата в нея, а също и правата на децата, които са родени и се отглеждат в този семеен контекст. Показателен в това отношение е казусът на дете – С. Д. К. А., родено през декември 2019 г. в Испания, където от години живеят двете ѝ майки – българската гражданка В. М. А. и гражданката на Обединеното кралство К. Д. К., сключили през 2018 г. брак в Гибралтар. В акта за раждане на С. Д. К. А., издаден в Испания, са посочени и двете майки. През януари 2020 г. българката В. М. А. подава заявление в Столичната община, район „Панчарево“, за съставяне на акт за раждане на дъщеря ѝ С. Д. К. А. във връзка с издаване на български документ за самоличност – паспорт, който е необходим за идентифициране на детето при придвижването ѝ между държавите на ЕС. Столичната община указва на В. М. А. да представи доказателства за това, че тя е биологична майка на детето, като същевременно уточнява, че в утвърдените в България образци на акт за раждане има само една графа за „майка“ и една – за „баща“, като във всяка може да фигурира само по едно име. След като В. М. А. не предоставя доказателства, че е биологична майка, защото няма такова законово задължение, Столичната община отказва да състави акт за раждане на дъщеря ѝ С. Д. К. А., като мотивира отказа с липсата на данни за самоличността на биологичната майка на детето и с аргумента, че вписването в акта за раждане на двама родител-

ли от женски пол противоречи на обществения ред в Република България.

При съдебното обжалване на отказа на Столичната община пред Административния съд – София-град съдията отправя преюдициално запитване до СЕС. В него е посочено, че по силата на чл. 25 от Конституцията на Република България С. Д. К. А. като дъщеря на българската гражданка В. М. А. автоматично е придобила гражданство по произход. Столичната община обаче отказва да състави акт за раждане, което затруднява издаването на български документ за самоличност и възпрепятства упражняването на правото на свободно движение и пълноценното осъществяване на правата на гражданин на България и ЕС. Административният съд – София-град търси от СЕС отговор на въпроса:

„... дали евентуалното задължаване на българските власти при съставяне на акт за раждане да впишат като родители на засегнатото дете две майки може да накърни обществения ред и националната идентичност на Република България, тъй като тази държава членка не е предвидила възможност за вписване в акта за раждане на това дете двама родители от един и същ пол. В това отношение посочената юрисдикция отбелязва, че разпоредбите, определящи произхода на това дете, имат основополагащо значение в българската конституционна традиция и в българската семейноправна и наследственоправна доктрина както в чисто юридически план, така и в ценностно отношение, имайки предвид настоящия стадий в развитието на обществените отношения в България.“¹⁵⁴

Оттук АССГ приема, че е необходимо да се търси баланс между конституционната и националната идентичност на Република България, от една страна, и интересите на детето в частност, включително нейното право на личен живот и на свободно движение, от друга страна. Българският съд пита дали такъв баланс на легитимни интереси може да се постигне с прилагане на

¹⁵⁴ Решение на Съда (голям състав) от 14 декември 2021 г., В. М. А./Столична община, район „Панчарево“, Дело С490/20, т. 28.

принципа на пропорционалност, който в случая би могъл да се реализира с вписването в графата „майка“ на името на една от двете майки, посочени в акта за раждане, съставен от испанските власти, без да се попълва графата „баща“¹⁵⁵. В този контекст СЕС решава по преюдициалното запитване следното:

„По отношение на ненавършило пълнолетие дете, гражданин на Съюза, чийто акт за раждане, съставен от компетентните власти на приемащата държава членка, посочва като негови родители две лица от един и същ пол, държавата членка, на която това дете е гражданин, е задължена, от една страна, да му издаде карта за самоличност или паспорт, без да изисква предварително съставяне на акт за раждане от своите национални власти, както и, от друга страна, да признае, също както всяка друга държава членка, издадения от приемащата държава членка документ, който позволява на това дете заедно с всяко от посочените две лица да упражнява правото си свободно да се движи и да пребивава в рамките на територията на държавите членки.“

В своите мотиви СЕС подчертава, че европейските граждани имат правото „да водят нормален семеен живот заедно с членовете на своето семейство както в приемащата държава членка, така и в държавата членка, на която са граждани, при завръщането им в нея“¹⁵⁶. След като испанските власти законно са установили „съществуването на биологична или юридическа връзка на произход“ между детето и двамата ѝ родители – В. М. А. и К. Д. К., и са удостоверили това в съставения акт за раждане на детето, всички държави членки на ЕС, включително и България, са длъжни да им признаят правото като родители да придружават непълнолетното дете – гражданин на ЕС, при упражняване на правото свободно да се движи и пребивава на територията на държавите членки¹⁵⁷. Всички държави членки са длъжни да при-

¹⁵⁵ Пак там, т. 30.

¹⁵⁶ Пак там, т. 47.

¹⁵⁷ Пак там, т. 48.

знаят удостоверението за раждане, съставено в Испания, която е „приемащата държава“ и е в „най-добра позиция“ да изготви такъв документ.

По отношение на прилагането на чл. 4, § 2 ДЕС, според който ЕС зачита националната идентичност на държавите членки, при- съща на техните основни политически и конституционни струк- тури, СЕС припомня, че „понятието „обществен ред“ като осно- вание за допускане на изключение от основните свободи трябва да се тълкува стриктно, така че обхватът му не може да бъде оп- ределян едностранно от държавите членки без контрол от страна на институциите на Съюза“, а „позоваване на *обществения ред* може да се прави само в случай на реална и достатъчно сериозна заплаха, засягаща основен обществен интерес“¹⁵⁸. Задълже- нието на държава членка да издаде паспорт на дете, което е роде- но в друга държава, но е неин гражданин, чийто акт за раждане сочи родители от един и същи пол, и също да признае връзката на произход между детето и всяко от тези две лица, не нарушава националната идентичност и не застрашава обществения ред на съответната държава членка¹⁵⁹.

Съдът на ЕС подчертава, че според практиката на ЕСПЧ *на- личието на „семеен живот“ е фактически въпрос*, който зависи от реалното, практическо наличие на тесни лични връзки, а въз- можността родителят и детето му да бъдат заедно представля- ва основен елемент на семейния живот¹⁶⁰. Връзката на детето с всяко от двете лица, с които то действително води семеен живот в Испания и които са вписани като негови родители в акта за раждане, съставен от испанските власти, е защитена в чл. 7 от ХОПЕС, който трябва да се тълкува във връзка с отчитане на висшия интерес на детето. СЕС подчертава, че би било в разрез с основните права, закрепени в чл. 7 и 24 от ХОПЕС¹⁶¹, гаран-

¹⁵⁸ Пак там, т. 55. По този въпрос вж. подробно: Решение от 5 юни 2018 г. по делото *Coman* и др., С673/16, т. 44.

¹⁵⁹ Пак там, т. 56.

¹⁶⁰ Пак там, т. 61.

¹⁶¹ Харта на основните права и свободи на Европейския съюз. Член 7. Зачи- тане на личния и семейния живот. Всеки има право на зачитане на неговия

тирани на детето, то „да бъде лишено от връзката с единия от родителите си при упражняване на правото си свободно да се движи и да пребивава в рамките на територията на държавите членки или да се направи упражняването на това негово право фактически невъзможно или прекалено трудно, поради това че неговите родители са от един и същ пол“¹⁶². Съдът стига и по-далеч, като извежда и съображения относно наследствените права на детето:

„Всъщност ненавършилото пълнолетие дете, чието качество на гражданин на Съюза не е установено и чийто акт за раждане, съставен от компетентните власти на държава членка, посочва като негови родители две лица от един и същ пол, от които едно-то е гражданка на Съюза, трябва да се счита от всички държави членки за пряк наследник на тази гражданка на Съюза по смисъла на Директива 2004/38¹⁶³ за нуждите на упражняване на правата, предоставени с член 21, параграф 1 ДФЕС и свързаните с него актове на вторичното право.“¹⁶⁴

личен и семеен живот, на неговото жилище и тайната на неговите съобщения.
Член 24. Права на детето.

1. Децата имат право на закрила и на грижите, необходими за тяхното благо-денствие. Те могат да изразяват свободно своето мнение. То се взема под внимание по въпросите, които ги засягат, в зависимост от възрастта и зрелостта им.
2. При всички действия, които се предприемат от публичните власти или частни институции по отношение на децата, висшият интерес на детето трябва да бъде от първостепенно значение.
3. Всяко дете има право да поддържа редовно лични отношения и преки контакти с двамата си родители, освен когато това е против неговия интерес.

¹⁶² Решение на Съда (голям състав) от 14 декември 2021 г., В. М. А./Столична община, район „Панчарево“, Дело С490/20, т. 65.

¹⁶³ Директива 2004/38/ЕО на Европейския парламент и на Съвета от 29 април 2004 година относно правото на граждани на Съюза и на членове на техните семейства да се движат и да пребивават свободно на територията на държавите-членки, за изменение на Регламент (ЕИО) № 1612/68 и отменяща Директиви 64/221/ЕИО, 68/360/ЕИО, 72/194/ЕИО, 73/148/ЕИО, 75/34/ЕИО, 75/35/ЕИО, 90/364/ЕИО, 90/365/ЕИО и 93/96/ЕИО.

¹⁶⁴ Решение на Съда (голям състав) от 14 декември 2021 г., В. М. А./Столична

Въпреки че въпросът е решен пределно ясно с тълкуването на правото на ЕС във връзка с основните права и първоинстанционният административен съд се съобразява с това, ВАС преобръща фактологията, за да може да игнорира установеното вече право. В Решение № 2185/01.03.2023 г. на ВАС по адм. д. № 6746/2022 г., III о., е отречено българското гражданство на детето, след като българската гражданка, посочена като майка в акта за раждане, издаден в Испания, не е доказала, че е негова „биологична майка“. На тази основа ВАС отказва да признае права на детето като гражданин на ЕС и заявява, че то „не може да се позовава нито на правата, произтичащи от 4, § 3 от Директива 2004/38/ЕО, нито на тези, произтичащи от чл. 20 и 21 ДФЕС¹⁶⁵“. В противоречие

община, район „Панчарево“, Дело С490/20, т. 68.

¹⁶⁵ Договор за функциониране на Европейския съюз, Член 20.1. Създава се гражданство на Съюза. Всяко лице, което притежава гражданство на държава-членка, е гражданин на Съюза. Гражданството на Съюза се добавя към, а не замества националното гражданство.

2. Гражданите на Съюза се ползват с правата и имат задълженията, предвидени от Договорите. Те имат, *inter alia*: а) правото да се движат и пребивават свободно на територията на държавите-членки; б) правото да избират и да бъдат избирани в изборите за Европейски парламент, както и в общинските избори в държавата-членка, в която пребивават, при същите условия, както и гражданите на тази държава; в) правото да се ползват, на територията на трета страна, в която държавата-членка, на която те са граждани, няма представителство, от закрилата на дипломатическите и консулските власти на всяка държава-членка при същите условия, както и гражданите на тази държава; г) правото да отправят петиции до Европейския парламент, да подават жалби до Европейския омбудсман, както и правото да се обръщат към институциите и към консултативните органи на Съюза на някой от езиците на Договорите и да получават отговор на същия език.

Тези права се упражняват при условията и в границите, определени от Договорите и от мерките, приети по тяхното прилагане.

Член 21.1. Всеки гражданин на Съюза има право свободно да се движи и да пребивава в рамките на територията на държавите-членки при спазване на ограниченията и условията, предвидени в Договорите, и на мерките, приети за тяхното осъществяване.

2. Ако се окаже необходимо Съюзът да предприеме действия за постигането на тази цел и Договорите не са предвидили необходимите правомощия, Евро-

със собствените си първоначални изводи за липсващо европейско гражданство на детето ВАС в края на своето решение прави извод, че след като детето не е придобило гражданство от нито една от двете си майки, то е станало гражданин на приемащата държава, в която пребивава – Испания. Така върховните съдии опровергават собствения си първоначален извод, че детето не е гражданин на ЕС и към него не са приложими правата по ДФЕС и Директива 2004/38/ЕО.

Най-фрапантно в случая е това, че ВАС стеснява понятието за „майка“ до „биологична майка“, и редуцира юридическото понятие „произход“ до такова „само в биологичен смисъл“, явно следвайки жалоните, зададени от Конституционния съд в Решение № 15/26.10.2021 г. по к. д. № 6/2021 г. Така само и само за да не загърби предразсъдъците си към еднополовите семейства, българският съд игнорира правните основи на произхода като юридически институт. И студентите по право знаят, че:

- произходът не е само в биологичен смисъл и не се изчерпва само и единствено с това дали съществува кръвна връзка, т.е. дали родителят е „биологична майка“ или „биологичен баща“;
- в процедурата по припознаване на дете от баща административният орган не търси доказателство, че същият е „биологичен баща“;
- правна връзка на произход се създава и с осиновяването, при което майката не е родила детето и няма биологична връзка с него, и т.н.

Върховните административни съдии решават да стеснят юри-

пейският парламент и Съветът, като действат в съответствие с обикновената законодателна процедура, могат да приемат разпоредби с оглед улесняване на упражняването на правата, посочени в параграф 1.

3. За същите цели като посочените в параграф 1, и доколкото Договорите не предвиждат правомощия за тази цел, Съветът, като действа в съответствие със специална законодателна процедура, може да приема мерки в областта на социалната сигурност или социалната закрила. Съветът действа с единодушие след консултация с Европейския парламент.

дическото понятие за произход до само едно от неговите проявления – в „биологичен смисъл“, само и само за да не признаят наличието на българското гражданство на детето, а оттам и правата, произтичащи от европейското гражданство. Тази операция на „обезправяване“ на детето е осъществена, защото в неговия акт за раждане, издаден в чуждестранна държава, са посочени като родители две майки, т.е. две жени, сключили еднополов брак.

Българският съд нарушава и нормите на Кодекса на международното частно право относно приложимото право за произхода¹⁶⁶. Върховните административни съдии по нелеп начин прилагат чл. 83, ал. 1 КМЧП, като, от една страна, отричат, че детето е придобило българско гражданство към момента на раждането, а от друга страна, уреждат произхода на това дете според българския Семейен кодекс (чл. 60, ал. 1 и 2)¹⁶⁷. Стига се дори до абсурда да се придава екстериториално действие на българската правна норма за произход от майката на територията на Испания, където детето е родено и където е установен произход от две майки, само и само за да се отрече правната връзка на произход на детето от българската гражданка, а оттам – и българското гражданство на самото дете. Нещо повече, чл. 83, ал. 2, т. 1 КМЧП задължава българския съд, „ако това е по-благоприятно за детето“, да приложи правото на държавата, в която детето има обичайно местопребиваване към момента на установяване

¹⁶⁶ Кодекс на международното частно право. Чл. 83. (1) Произходът се урежда от правото на държавата, чието гражданство детето е придобило към момента на раждането.

(2) Въпреки разпоредбата на ал. 1 може да се приложи, ако това е по-благоприятно за детето:

1. правото на държавата, на която детето е гражданин или в която има обичайно местопребиваване към момента на установяване на произхода, или
2. правото, което е приложимо към личните отношения между родителите към момента на раждането.

¹⁶⁷ Семейен кодекс, чл. 60 (1) Произходът от майката се определя от раждането.

(2) Майка на детето е жената, която го е родила, включително при асистирана репродукция.

на произхода (чл. 83, ал. 2, т. 1 КМЧП), т.е. испанското право. С други думи, във всички случаи българските държавни органи – и административни, и съдебни, са длъжни да признаят произхода, така както е установен от испанските власти в акта за раждане. Върховният административен съд обаче игнорира решението на СЕС по преюдициалното запитване чрез поредица от маневри, имитиращи тълкуване и прилагане на законите, с предрешен резултат – отричане на българското и европейското гражданство на детето и отказ да бъде вписано в българските регистри за гражданско състояние – само защото е дете, чиято българска майка е установила своята връзка на произход в чужбина в рамките на еднополов брак.

Казусът разкрива и флагрантна интерсекционална дискриминация на жени с хомосексуална ориентация във връзка с незачитане на техния личен и семеен живот. Дискриминация по полов признак е налице, защото от българската гражданка се изисква да докаже, че е биологична майка (т.е. да представи ДНК тест) в рамките на административна процедура за признаване на вече установен в чужбина произход. Подобни тежки изисквания не се налагат на мъжа, който чрез едно заявление в рамките на административна процедура, без да прилага каквито и да е обяснения или доказателства, че е биологичен баща, може да установи връзка на произход с детето. Действията на Столична община – район „Панчарево“, и на ВАС са дискриминационни и по признак „сексуална ориентация“, защото поначало когато чуждестранните актове за раждане сочат като родители на детето лица от различен пол, нито един от българските държавни органи не поставя под съмнение фактите, които чуждестранният акт установява или удостоверява, нито пък започва да търси пътища, за да откаже признаването на действието на чуждестранния акт.

3.4. Напрежението в съдебната практика по делата за защита от дискриминация на ЛГБТИК+ хората в България

През последните години пред Комисията за защита от дискриминация са заведени две знакови дела, с които от нея се иска

да установи „тормоз“, „подбуждане“ към дискриминация и „преследване“ по смисъла на Закона за защита от дискриминация в случаи на публикации във Фейсбук на рок певицата Милена Славова и на политическа партия „ВМРО – Българско национално движение“, съдържащи обидни определения и квалификации, насочени към ЛГБТИ общността.

В единия случай през юни 2021 г. Милена Славова се изказва в своя фейсбук профил, който има голям брой последователи (5000 фейсбук приятели), по повод „София прайд 2021 г.“, като нарича участниците в гей парадите „извратеняци“ и ги противопоставя на „нормалните хора“¹⁶⁸. Впоследствие в предаване, излъчено в национална телевизия на 22.06.2021 г., известната певица разяснява своето „мнение“, като използва и следните изрази: „Ние ви гледаме, въпреки че не искаме“, „Виждат ви много хора, които не искат да ви виждат. И деца.“, „Натрапвате се.“, „Вие сте арогантни.“, „Защо трябва да се парадира с това?“.

Решение № 335/10.06.2022 г. на КЗД по преписка № 391/2021 г. обхваща 14 страници, от които първите 10 страници представят страните и преразказват съдържанието на оплакванията и становището по тях на ответната страна. Анализът на първоинстанционната юрисдикция по спора се простира върху точно две страници и половина (стр. 11-13), на първата от които са преповторени безспорно установените факти на казаното от Милена Славова. Три параграфа (последният параграф на стр. 11 и първите два параграфа на стр. 12) представят общо що е то дискриминация и възпроизвеждат нормативните дефиниции на понятията „пряка дискриминация“ по чл. 4, ал. 2 ЗЗДискр., „тормоз“ по § 1, т. 1 ЗЗДискр., „преследване“ по § 1, т. 3 ЗЗДискр. и „подбуждане към дискриминация“ по § 1, т. 5 ЗЗДискр., без какъвто и да било анализ на относимостта им към казуса. Направен е само един общ коментар на целта на разпоредбата на § 1, т. 3 ЗЗДискр. („преследване“) – „да се даде закрила на лице, считащо себе си за

¹⁶⁸ Публикацията на Милена Славова в профила ѝ във Фейсбук е със следното съдържание: „Сигурна съм, че не подкрепям гей парадите! Горко на нормалните хора, задушаваме се вече от наглостта и парадирането на разни извратеняци. И не се извинявам за думите си“.

жертва на дискриминация, и е упражнило правото си да потърси защита от съда или съответните специализирани органи“, без да е ясно защо това се подчертава в конкретния случай. Въпросните три параграфа биха могли да се „пришият“ за пълнеж към всяко едно решение независимо от казуса и не представляват правен анализ, относим към конкретния спор. Същото важи и за кухите фрази на стр. 12 – „след цялостен анализ на съдържанието на публикацията...“, „преценени в съвкупност, оплакванията в инициативния документ налагат извод“ и т.н., които имат за цел да убедят читателя, че изводите са резултат от сериозно обмисляне, но не могат да прикрият липсата на същинска юридическа аргументация.

В § 3 на стр. 12 от своето решение КЗД подчертава, че е често срещана практика извършителите на дискриминационния акт да продължат неправомерното си поведение спрямо „обекта на дискриминация“ още по-ожесточено, след като узнаят, че е потърсена защита. А след това коментира следното: „В областта на медийната информация това неравно третиране би се изразило в публикации, изказвания, материали, които субективно, невярно и тенденциозно изопачат, внушават или насаждат унижение“. За изследователя на мотивите на решението остава напълно неясно защо КЗД смята за важно да изведе тази „често срещана практика“ и дали търси подобна фактология при оценката на казуса, който конкретно разглежда.

Всъщност не става ясно по какъв път Пети специализиран заседателен състав на КЗД стига до ключовите си изводи в § 4 на стр. 12 от решението:

„Настоящият състав счита, че изказванията на Славова не накърняват достойнството, не създават враждебна или застрашителна среда спрямо ЛГБТИ общността в България. Изказването и публикацията на ответната страна представляват личното мнение на Славова относно паради като „София Прайд 2021“ и изказва нейната загриженост как би могло да се възприеме неправилно от малолетните или непълнолетните граждани, към което мнение Милена Сла-

вова не предлага аудиторията да се присъедини. Съставът намира, че изказването изразява неодобрението на ответната страна към посочената форма на изява и по никакъв начин не обективира омраза и агресия спрямо ЛГБТИ.“

Единственият що-годе приличащ на правен аргумент е позоваването на правото на изразяване на мнение или убеждение, което обаче отново е представено с ненужни цитати от ЕКПЧ, Международния пакт за граждански и политически права и Конституцията на Република България, вместо да бъде анализирано в контекста на конкретния казус с отговор на въпроса как точно в случая е постигнат баланс между свободното изразяване на мнение и зачитането на личното достойнство, а и на правото на ЛГБТИ хората да изразяват себе си. От мотивите на решението не става ясно защо КЗД не счита израза „извратеняци“ за оскърбителен, нито пък приема за оскърбително изваждането на участниците в Прайда от групата на „нормалните“. Напълно неясно остава също защо квалификацията „извратеняци“, последвана от разясненията по телевизията: „Виждат ви много хора, които не искат да ви виждат. И деца.“, „Натрапвате се.“, „Вие сте арогантни.“ и т.н. не съставлява словесен тормоз, който цели „създаване на враждебна, принизяваща, унизителна, обидна или застрашителна среда“. Няма съмнение, че определението „извратеняци“ е обидно, както няма съмнение и че цялата поредица от изявления на популярната певица изразява не просто „неодобрение“, а открита враждебност, която има за цел да разпространява и насажда разбирането, че на „Прайда“ се извършва нещо лошо, аморално, ненормално. Агресията е видима в това, че Милена Славова не спира с фейсбук публикацията си, а продължава със словесния тормоз и пред по-широката аудитория на национална телевизия.

Незащитима е тезата на КЗД, че Милена Славова просто изразява своето лично мнение („неодобрение“), плод на рационална оценка, която изисква тя да обмисли какво е мястото на ЛГБТИ хората в българското общество, имат ли нужда от признаване и изразяване на себе си, респ. каква е ролята и функцията на

„прайда“ във връзка с това. Нищо подобно не протича в словесните излияния на певицата, която емоционално изразява своето отвращение („извратенци“) и враждебност към хора, за които директно казва, че не иска да ги вижда, смята ги за „натрапници“ и „арогантни“, когато си позволяят да излязат на светло, и т.н.

Особено притеснително в Решение № 335/10.06.2022 г. на КЗД по пр. № 391/2021 г. е това, че дори не е направен опит да бъде изложен поне от външна и формална гледна точка някакъв относим конкретен анализ, който да покаже по какъв начин съставът е стигнал до своите крайни изводи. Вместо това в кратката част на мотивите обширно се цитират норми, разпоредби или добре известни постановки (например последния параграф преди диспозитива на решението), които с лекота могат да бъдат възпроизведени във всяко едно решение по спор дали определени изявления представляват дискриминационен тормоз.

Още по-притеснително е, че това изглежда е утвърдена практика на КЗД, след като първоинстанционният съд – АССГ, който отменя въпросното решение, изобщо не коментира, че пред него са бланкетни и недостатъчни мотиви, от които не може да се изведе правно-логическият път към съответните крайни изводи. В Решение № 5768/12.10.2022 г. по адм. д. № 6188/2022 г. на АССГ, П о., 29 с., се подчертава, че е без значение дали мнението е лично или е възприето чуждо мнение, дали е на публична или на непопулярна в обществото личност“, защото абсолютният характер на законовата забрана за тормоз не допуска изключения, било то и за лични мнения на публични личности. Първоинстанционният съд развива своя анализ, изхождайки от контекста, в който са направени изявленията на Милена Славова, и поредицата, в която се развиват, и стига до извода, че в случая тя „съзнателно е стигматизирала гейовете“. Мотивите на АССГ по това дело са впечатляващи, най-вече защото са адекватни към концептуалната рамка, която задават международните стандарти за защита на основните права в казуси за дискриминация на ЛГБТИК+ хората – ясно формулират проблема със стигматизирането на тази група хора в обществото и вредното стереотипизиране, а също и какъв

е балансът между правото на свободно изразяване и правото на зачитане на личното достойнство:

„По този начин М. С. е дала ценностна оценка на хората с хомосексуална ориентация като такива, които са арогантни, нахални, натрапчиви, нежелани от обществото и по този начин – вредни за останалите. Така формулирано, изявлението на М. С. *цели да създаде и създава стереотип на обществено поведение, което стигматизира група лица на основата на сексуалната им ориентация* (курсив мой – Д. М.), насажда по отношение на тях враждебност, нетърпимост, непоносимост. То ги етикетира и ги определя като носители на вредни за обществото пороци като арогантност, натрапчивост в среда, където същите са нежелани, като вредни за възпитанието на децата, които живеят с тях, и тези, които ги виждат. Това неминуемо унизява и накърнява човешкото достойнство на хората, които определят себе си като такива с хомосексуална ориентация, защото ги представя на обществото, създава образ за тях в обществото, който мотивира омраза и пренебрежение.

Резултатът, до който нейните изказвания са довели, е точно такъв – унизяване на достойнството и създаване на враждебна среда за лицата с хомосексуална ориентация. За фактическия състав на тормоза е достатъчно наличието алтернативно на цел или резултат, като законът не изисква дискриминационната цел да е единствена за нежеланото поведение. В случая дискриминационната цел е една от целите, които М. С. преследва с изявенията си.

За посочените цел и резултат допринася и мястото на извършване на деянията. Изявенията във фейсбук, както и в предаване, което се разпространява по телевизия, която излъчва по национален канал, осигурява достатъчно голяма аудитория, за да може този факт сам по себе си да допринесе за унизяването и обругаването.

Незаконосъобразен е мотивът на КЗД за липса на тормоз

поради характера на изявленията като лично мнение. Дали мнението е лично или е възприето чуждо мнение, дали е на публична или на непопулярна в обществото личност е без значение. Абсолютният характер на законовата забрана за тормоз не допуска изключения, било то и за лични мнения на публични личности.

Съдът не споделя твърдението на КЗД, че с поведението си М. С. не е осъществила и подбуждане към дискриминация. Подбуждането към дискриминация е форма, при която е налице пряко и умишлено насърчаване, когато подбуждащият е в състояние да повлияе на подбуждания. В конкретния случай М. С. съзнателно е стигматизирала гейовете. Целта на нейните изказвания е да се активизира негативното отношение на обществото към хората с хомосексуална ориентация. Те са проява на нетолерантност, която пряко внушава омраза и насърчава общественото неодобрение. Използвайки и без това съществуващото негативно отношение към гейовете в обществото, М. С. пряко и умишлено насърчава тези обществени нагласи...

Комисията за защита от дискриминация е изложила обстойно мотиви за свободата на словото. ... Свободата на словото свършва там, където започва унижаването на другите. А стигматизирането на хора на основата на сексуалната им ориентация е именно унижение, враждебност, дискриминация... Дамгосването на хора на основата на тяхната сексуална ориентация не е проява нито на плурализма, нито на толерантността, нито на търпимостта. Изказвания, които проповядват вражда и обществено отхвърляне, не съставляват „принос за създаване на демократични мнения или демократична воля“.

Защо обаче едно такова решение, изцяло в понятийната и логическата рамка на съдилищата, защитаващи правата на човека, не успява да издържи при касационно обжалване във ВАС? Решение № 9474/10.10.2023 г. по адм. д. № 425/2023 г. на ВАС, V о., приема следното (представено

тук не в резюме, а в цялост, паралелно с аргументацията в мотивите на АССГ, така че читателят да получи пълна представа за текста, който се коментира и критикува по-долу):

„Използваните от М. С. изразни средства в публикацията и по време на телевизионното интервю са насочени към отделни участници в проведения малко преди това „София прайд 2021“ и по принцип срещу гей-парадите като публична проява, която е сравнявана с други публични форми на изява (фестивали), а не срещу ЛГБТ общността като цяло или към отделни нейни членове поради това, че определят себе си като такива с хомосексуална ориентация. Гей парадите имат своето историческо значение за утвърждаване на зачитането на човешкото достойнство, правото на личен и семеен живот, а в течение на времето участието в тях придобива все по-голяма масовост и привлича хора с всякаква сексуална ориентация, които подкрепят идеята за този тип демонстрации в защита на основни права, а не само лица с хомосексуална ориентация. От тази гледна точка изразите: „Защо трябва да се парадира с това? Аз парадирам ли с това, че харесвам мъже? Защо трябва да се парадира? Това е много лично нещо.“ трябва да се възприемат като обосновка на лично мнение, че подобна публичност не е съвместима с интимния характер на отношенията, а не като отричане на самото право на самоопределение и равнопоставеност на представителите на ЛГБТ общността. По този начин и грубите думи „разни извратенци“ и „арогантни“ са адресирани към отделни лица, чийто външен вид и постъпки са ги предизвикали, а не поради сексуалната им ориентация, която не е част от описанието, използвано от М. С.

В обжалваното съдебно решение очевидно са използвани критериите, наложени в практиката на ЕСПЧ за определяне доколко едно публично изказване представлява дискриминация (*Budinova and Chaprazov v. Bulgaria*, § 63, *Behar*

and Gudman v. Bulgaria, § 67 и цитираната в § 58-66 практика), но неправилно са отнесени към настоящия случай, при който публичните изявления на М. Славова не са насочени към една отделна група като съставена от лица, носители на защитен признак, а към отделни лица (описани чрез външните им белези и постъпки, а не със сексуалната им ориентация) и техните отделни прояви (гей парад), представящи се като такива в защита на групата. Цялостното поведение на касационната жалбоподателка демонстрира разграничението, което тя прави между „участници в гей паради“ и „лица с хомосексуална ориентация“. В неодобрението на гей парадите, изразено с ярък езиков изказ, не се забелязва вложен смисъл за отричане на правото на самоопределение на част от участниците в гей парадите и очевидно не е с цел накърняване достойнството на конкретно лице поради неговата сексуална ориентация, а още повече това неодобрение е в състояние да създаде по принцип враждебна, принизяваща, унизителна, обидна или застрашителна среда спрямо лица с хомосексуална ориентация като обособена група.

Но дори и при съответното съобразяване на тези критерии като насока за тълкуване на правото, се налага извод, че в обсъждания казус не е осъществена дискриминация. Общественото положение на М. Славова не предполага притежаване или стремеж към придобиване на официална публична власт, чрез тя която да е в състояние да налага мнението си при регулиране на обществени отношения, включително и относно провеждането на гей паради, за разлика например от лицата (съответно кмета на Москва и кмета на Варшава), станали повод за образуване пред ЕСПЧ на делата *Alekseyev v. Russia* и *Bączkowski and Others v. Poland*. Публичният ѝ образ на човек с алтернативно на общественото мнение също *a priori* изключва възможността тя да създава стереотип на обществено поведение, което стигматизира група лица на основаната

на сексуалната им ориентация, насажда по отношение на тях враждебност, непоносимост и нетърпимост. Ясно изразеното разбиране на автора на изявленията за липсата на хомогенност на ЛГБТ общността и поддържане на устойчиви позитивни лични отношения с отделни нейни представители, също са решаващи за извод, че инцидентното използване на отделни фрази с негативно съдържание не достига „определено ниво“ и „праг на суровост“ за определянето им като проява на дискриминация. Формата и контекстът, в който са направени изказванията, а именно тяхната персонализация към отделни прояви (гей-парад) и отделни участници в тях (точно описание с външен вид и конкретна постъпка) са показателни за това, че те не са насочени към основен аспект на идентичността на ЛГБТ общността и не са били в състояние да засегнат човешкото достойнство на нейните представители. Следователно в случая кръгът на лицата, които са възприели публикацията и изказването, е ирелевантен за тяхното квалифициране като „тормоз“ по смисъла на § 1, т. 1 от допълнителните разпоредби на ЗЗДискр.

Като е достигнал до противоположен правен извод, АССГ е постановил незаконосъобразно и необосновано съдебно решение, с което е отменил акт на КЗД, съобразен с приложимите материалноправни норми и международните стандарти за защита на основните права...“

В сърцевината на мотивите на ВАС да не приеме правните изводи на АССГ стои заключението, че изявленията на Милена Славова са насочени към „отделни участници“ в проведения „София прайд 2021“ и „по принцип срещу гей парадите като публична проява“. Това разграничение няма никаква опора в анализиранията изявления на певицата и е направено от съда, за да може да причисли обидната квалификация „разни извращения“ и оценката „арогантни“ (изравнени с евфемизма „груби думи“, явно за да бъде омаловажен техният заряд да създават унижителна и враждебна среда) само към „отделни лица, чийто външен

вид и постъпки са ги предизвикали, а не поради сексуалната им ориентация, която не е част от описанието, използвано от М. С.“.

Върховният административен съд е очевидно наясно защо се провеждат такива демонстрации, след като споменава тяхното „историческо значение за утвърждаване на зачитането на човешкото достойнство, правото на личен и семеен живот“. В този смисъл неодобрението на гей парадите като публична проява, което ВАС установява в изказването на Милена Славова, е неодобрение не само към отделни участници, а към това, че хората с хомосексуална ориентация не се крият, а публично изразяват себе си. И това е видно в думите ѝ, коментирани от първоинстанционния съд, но не и от ВАС: „Виждат ви много хора, които не искат да ви виждат. И деца.“, „Натрапвате се.“, „Вие сте арогантни.“. Тези думи изразяват и целта на изявленията на популярната певица – да даде негативна оценка не просто за отделни участници, чието поведение смята за неприлично (интимното, изнесено на показ), а на хората с хомосексуална ориентация, които според нея не трябва да бъдат „виждани“ и които се „натрапват“, когато припомнят за своето съществуване веднъж в годината в една такава демонстрация.

Неслучайно ВАС напълно игнорира и изобщо не коментира тази част от процесните изказвания, които очевидно нямат за адресат „отделни участници“ с неприемливо поведение, а всички участници в гей парада, които са отишли там, за да заявят, че в българското общество има хора с хомосексуална ориентация. Те по никакъв начин не се вписват в измисленото от ВАС разграничение между неодобрението на отделни участници в гей парада и на цялата публична проява, което представя напълно изкривена версия на спорните изявления на Милена Славова. Върховният административен съд прави една софистична подмяна, само и само за да си „затвори очите“ и да отрече целите на Милена Славова, видни от контекста и вече формулирани и обосновани от първоинстанционния съд – „обругаване“, „дамгосване“, „стигматизиране“, „принизяване“, „активизиране на негативно отношение на обществото към хората с хомосексуална ориентация“.

Върховните съдии смятат, че „общественото положение на М. Славова не предполага притежаване или стремеж към придобиване на официална публична власт, чрез която тя да е в състояние да налага мнението си при регулиране на обществени отношения, включително относно провеждането на гей паради“. Този аргумент е изведен в контекста на практика на ЕСПЧ, която се отнася до кметовете на Москва и Варшава, но в случая ВАС отново подменя логиката на аргументацията по прилагане на международните стандарти за защита на правата на човека. Според мотивите на ВАС релевантни са само изказвания на лица, заемащи властнически позиции или борещи се за такива позиции, а не въобще на публични личности, които могат да влияят върху оценките и стереотипите, утвърждавани в обществото. Нито българският закон, нито юриспруденцията на ЕСПЧ ограничава дискриминационния „тормоз“ само до действията на публични личности на властови позиции. Видно е, че българският съд само привидно се позовава на практиката на ЕСПЧ, а в действителност излиза от нейната концептуална и логическа рамка, пренебрегвайки обстоятелството, че всяко отделно дело има собствена фактология и не е нужно припокриване, а контекстуален анализ на целите и ефекта на процесните изявления.

Несъстоятелен и без всякаква фактическа или логическа опора е и следният абсурден аргумент на ВАС: „Публичният ѝ образ на човек с алтернативно на общественото мнение също *a priori* изключва възможността тя да създава стереотип на обществено поведение...“. На първо място, ничий публичен образ не може да изключва каквото и да е, свързано с оценката на факти от поведението на съответната личност по принцип, изначално или *a priori*, ако се придържахме към претенциозната употреба на латинския израз от съда. Изразът *a priori*, преведен от латински, означава „от предходното“ или „от това, което е преди“, но не представлява юридически технически термин (каквито са например *per argumentum a contrario* и др.). Същият е утвърден като идиоматичен термин във философията на Новото време с понятието „*a priori* познание“, което обхваща знанията незави-

симо от опита, валидни преди какъвто и да е конкретен опит, или истини, които могат да бъдат установени от „чистия разум“ (по Кант), без да е нужна емпирична проверка¹⁶⁹. Оттук *a priori* означава „въз основа на предходни знания“ или „независимо от опита“ и обозначава тип аргументация, която не изисква емпирично наблюдение и опит, и е валидна независимо от опита. Съотнесено към контекста, в който ВАС употребява израза *a priori*, излиза, че нечий публичен образ, веднъж създаден, може да доведе до неопровержими изводи, които няма нужда да се подлагат на фактологична проверка от съда.

На второ място, дори и да се касае за неуместна употреба на израза *a priori* от страна на върховните съдии и те да не са имали предвид такава интерпретация, не може да се остави без внимание и нещо друго. В случая ВАС проектира изводи за творческото амплуа на певицата Милена Славова – оценката „алтернативно на общественото мнение“, върху гражданската и обществената ѝ позиция относно публичните прояви на лицата с хомосексуална ориентация. Това е направено, за да се стигне до некоректно внушение, че тя и в случая е носител на оценка, която се отличава от съществуващите в България негативни настроения и предразсъдъци към ЛГБТИ хората. Съдът не привежда нито един конкретен факт или доказателство в подкрепа на своя извод, че Милена Славова е изразител на „алтернативно“ мнение, отклоняващо се от обществените стереотипи за ЛГБТИК+ хората. Има само едно бланкетно твърдение за „ясно изразено разбиране на автора на изявленията за липсата на хомогенност на ЛГБТ общността и поддържане на устойчиви позитивни лични отношения с отделни нейни представители“, което освен всичко е посочено като решаващо за извода на ВАС, че става дума за „инцидентно използване на отделни фрази с негативно съдържание“, които не стигат „прага на суровост“, за да бъдат определени като проява на дискриминация. Жонглирането с терминологията на ЕСПЧ в аргументация, която няма нищо общо с концептуалната и логическа рамка, в която международният съд изгражда своята юрис-

169. За разлика от „*a posteriori* познанието“, придобито чрез опит и наблюдение на света.

пруденция, се очертава като трайна стратегия на българските съдии да имитират изпълнение на правозащитната си функция.

Софистичната подмяна, бланкетните твърдения, игнорирането на ясно заявената позиция, че хората с хомосексуална ориентация не трябва да се показват и да бъдат виждани (което не противоречи на възможността да имаш приятели, криещи хомосексуалната си ориентация), свеждането на обидата „разни извратеняци“ до „груб израз“, който няма за цел да принизи ЛГБТИ хората по принцип и да им създаде враждебна среда, а само да изрази „неодобрение“ към някакви „отделни участници“ и прояви като гей парада, са все операции, които демонстрират изключително ниско качество на юридическата аргументация. Нещо повече, те засилват вредните стереотипи, защото по юридически път ги нормализират, утвърждават като нещо приемливо и недискриминиращо в правото, а оттам – и обществена среда, в която подобен тип изказвания като това на Милена Славова да се считат за нещо в реда на нещата в България, за нещо, което дори няма да бъде установено като дискриминационно, а камо ли да бъде санкционирано.

Част III. Стратегии за реализиране на основните права на ЛГБТИК+ хората в България

1. Стратегията на Европейския съюз за равнопоставеност на ЛГБТИК+

В своята реч „Състоянието на Съюза“ през 2020 г. председателят на Европейската комисия Урсула фон дер Лайен заявява, че неуморно ще преследва изграждане на Съюз на равенство, „Съюз, в който може да бъдеш който искаш и да обичаш когото искаш – без страх от осъждане или дискриминация“, „защото да бъдеш себе си не е идеология – това е твоята идентичност“, и „никой не може да ти я отнеме“. Тези цитати стоят като мото на първата по рода си „Стратегия за равностопоставеност на ЛГБТИК за 2020–2025 г.“¹⁷⁰ на Европейската комисия, която продължава политиката на ЕС за борба срещу дискриминацията на ЛГБТИК хората, чиято първа рамка е оформена пет години по-рано¹⁷¹. Новата стратегия си поставя амбициозни цели да се справя с неравенствата и презвикателствата, засягащи ЛГБТИК лицата, включително да гарантира тяхната безопасност, да адресира интерсекционалната дискриминация¹⁷², да изгражда обще-

¹⁷⁰ Брюксел, 12.11.2020 (COM (2020) 698 final), Съобщение на Комисията до Европейския парламент, Съвета, Европейския Икономически и социален комитет и Комитета на регионите. Съюз на равенство: Стратегия за равнопоставеност на ЛГБТИК за 2020-2025 г.

¹⁷¹ През 2015 г. Комисията представя *Списък с действия за постигане на напредък по отношение на равнопоставеността на ЛГБТИК*, по отношение на който на 15 май 2020 г. Комисията излиза с *Окончателен доклад за периода 2015-2019 г. относно Списъка с действия за постигане на напредък по отношение на равнопоставеността на ЛГБТИК+*.

¹⁷² Още в тази стратегия от 2020 г. Европейската комисия формулира проблема с опасността новите технологии, и по-специално изкуственият интелект, да изострят дискриминацията, включително тази срещу ЛГБТИК хората. Ясно е, че трябва да се избегнат предубежденията и да се търсят начини за тяхното коригиране и въобще да се изработи регулаторна рамка, която да

ства, приобщаващи ЛГБТИК хората, и дори ЕС да поеме водеща световна роля за утвърждаване на тяхната равнопоставеност.

Към 2020 г. равностойността на национално равнище в държавите членки на ЕС е следната. Правен статут на еднополовите двойки е признат в 21 държави членки на ЕС – Австрия, Белгия, Германия, Гърция, Дания, Естония, Ирландия, Испания, Италия, Кипър, Люксембург, Малта, Нидерландия, Португалия, Словения, Унгария, Финландия, Франция, Хърватия, Чехия, Швеция. В част от тези държави, като Словения и Гърция, които към 2020 г. признават само регистрираните еднополови партньорства, днес вече са легализирани и еднополовите бракове¹⁷³.

Няма обаче напредък в останалите държави членки на ЕС, които към 2020 г. не признават никакъв статут на еднополовите двойки. Единственото изключение е Латвия, в която през 2022 г. е приет закон, който разрешава официалната регистрация на съжителството на еднополови двойки. Понастоящем България, Литва, Полша, Румъния и Словакия все още под никаква форма не признават семейни връзки или статут на еднополовите двойки.

Стратегията за равнопоставеност на ЛГБТИК за 2020 – 2025 г. откроява важни фактори, които следва да се вземат предвид при обсъждането на стратегии за преодоляване на дискриминацията на ЛГБТИК лицата:

Първо, „дори когато е налице по-висока степен на приемане и подкрепа за равнопоставеност, това невинаги води до ясни подобрения в живота на ЛГБТИК“¹⁷⁴. Напротив, наблюдава се ръст в

адресира нововъзникващите проблеми в контекста на новите системи с изкуствен интелект.

¹⁷³ В Словения – през 2023 г., а в Гърция – през февруари 2024 г.

¹⁷⁴ На с. 2 от Стратегията пише следното: „За някои ЛГБТИК в ЕС все още не е безопасно да показват привързаност помежду си на обществено място, да говорят открито за своята сексуална ориентация, полова идентичност, проявление на пола и полови белези (независимо дали у дома или на работното място) и просто да бъдат себе си, без да се чувстват застрашени. Освен това значим брой ЛГБТИК са изложени на риск от бедност и социално изключване. Някои се притесняват да съобщават в полицията за случаи на словесни обиди и физическо насилие“.

случаите на дискриминация въз основа на сексуална ориентация и полова идентичност в целия ЕС според проучванията на Агенцията на ЕС за основните права от 2019 година.¹⁷⁵

Второ, в части на ЕС се наблюдава тревожна тенденция на зачестяване на хомофобски прояви срещу ЛГБТИК хора, включително атаки срещу гей паради, декларации за „зона, свободна от ЛГБТИК идеологии“ и т.н., което съвпада с възхода на движението срещу т.нар. джендър идеология. По време на пандемията COVID-19 се появяват и разпространяват фалшиви новини с обвинения към ЛГБТИК хората за разпространението на вируса¹⁷⁶. Европейската комисия подчертава през 2020 г., че е необходимо държавите членки бързо да реагират на тези нови тенденции и да предприемат действия за тяхното обръщане, и във връзка с това ЕС поема водеща роля за насърчаване на усилията за подобряване на положението на ЛГБТИК хората и на защитата на основните им права.

В повечето европейски държава е видимо, че правата на ЛГБТИК хората се разширяват и либерализират. Наблюдава се и последователното провеждане на политики, които първоначално прокарват признаване и регистриране на еднополови граждански партньорства, а впоследствие и легализират еднополови бракове. Такъв е например случаят в Гърция, където през декември 2015 г. влиза в сила закон, с който започват да се регистрират еднополови граждански партньорства, така че юридически да бъдат признати техните семейни отношения и да получат някои права (но не всички¹⁷⁷) и средства за защита, с които разполагат брачните партньори в областта на семейните отношения,

¹⁷⁵ 43% от ЛГБТИ хората са заявили, че са се почувствали дискриминирани през 2019 г., в сравнение с 37% през 2012 г. Вж. Второ проучване на FRA от 14 май 2020 г. Вж. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2020-lgbti-equality-1_en.pdf (достъп на 07.05.2024 г.)

¹⁷⁶ Служба на Върховния комисар по правата на човека на ООН, COVID-19 и правата на човека при ЛГБТИ. Вж. <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/LGBT/LGBTpeople.pdf> (достъп на 07.05.2024 г.)

¹⁷⁷ Например нямат право да осиновяват, както и не са им признати данъчни и социални облекчения, от които се ползват брачните двойки.

наследяването и родството. През май 2018 г. е приет закон, който допълнително дава възможност на еднополовите двойки да отглеждат деца в приемни семейства. А през февруари 2024 г. гръцкият закон признава еднополовите бракове и възможността за осиновяване на деца.

Междувременно в Гърция през 2017 г. транссексуалните хора получават право на признаване на половата идентичност и на юридическа промяна на пола, без да се налага да се подлагат на хирургическа промяна на гениталиите си, за да бъдат променени ключовите им документи за самоличност¹⁷⁸. През февруари 2018 г. гръцки съд признава правото на небинарно лице на полово неутрално име¹⁷⁹. По отношение на института на самоопределянето на лицата също трайната тенденция в повечето държави членки на ЕС е към либерализиране на режима. През април 2024 г. в Германия е приет Закон за самоопределянето, с влизането в сила на който транссексуалните, интерсексуалните и небинарните хора ще могат само с подаване на декларация да променят името и пола си в официалните документи. Така Германия се нарежда до други европейски държави като Дания, Белгия, Люксембург, Ирландия, Испания, Португалия, Малта, Швейцария, Норвегия, Финландия, Исландия¹⁸⁰, в които също юридическата смяна на пола не е обусловена от диагноза и медицинско експертно становище, разглеждани в съдебна процедура.

Стремежът на ЕС да създаде политическа и правна рамка, която гарантира равни права на човека на ЛГБТИК хората, е все по-видим в редица съюзни актове от последните години. На 20 април 2023 г. Европейският парламент с резолюция „категорично осъжда всички закони, практики и официални позиции, които криминализират хомосексуалността и трансполовата идентич-

¹⁷⁸ Вж. <https://new.ilga-europe.org/resources/news/latest-news/greece-gender-recognition-law-oct2017> (достъп на 11.05.2024 г.)

¹⁷⁹ Вж. <https://www.iefimerida.gr/news/396066/mia-niki-kai-mia-itta-gia-ton-jason-antigoni-ti-apofasise-dikastirio-gia-onoma-kai-fylo> (достъп на 11.05.2024 г.).

¹⁸⁰ Вж. <https://database.ilga.org/legal-gender-recognition> (достъп на 11.05.2024 г.)

ност¹⁸¹. Подчертава, че това „противоречи изцяло на международното право в областта на правата на човека и нарушава правата на човека на ЛГБТИК лицата, включително правото на живот, неприкосновеност на личния живот, свобода, сигурност, здравеопазване и изразяване, както и свободата на мирни събрания и сдружаване“, „създава положение на апартейд“¹⁸². Със своя политически акт Европейският парламент „отхвърля твърденията на някои политически и религиозни лидери, че хомосексуалността и трансполовата идентичност са концепции на Запада“; „изразява съжаление относно разпространението на пропаганда срещу ЛГБТИК“; „осъжда и разпространението на вредна дезинформация“¹⁸³. Институцията на ЕС „изразява загриженост относно настоящата реторика и движения срещу правата, срещу равенството между половете и срещу ЛГБТИК лицата в световен мащаб, които се подхранват от политически и религиозни лидери по света, включително в рамките на ЕС“¹⁸⁴.

Безспорно ЕС е заявил курс на стратегическо развитие по отношение на равнопоставеността на ЛГБТИК хората и държавите членки либерализират правния режим на техните права. В този контекст обаче в България протичат ретроградни процеси, които заличават дори вече извоювани позиции в тяхната борба за равенство и защита срещу дискриминация. Например съществувалата години наред българска съдебна практика, според която беше възможно по съдебен ред да се извърши юридическа промяна на пола на транссексуален човек, като се съобрази спецификата на конкретния случай и се прецени балансът между обществени и лични интереси, беше преустановена с ТР № 2/20.02.2023 г. по тълк. д. № 2/2020 г. на ОСГК на ВКС. Вече е установено от ЕСПЧ по делото *Коилова и Бабулкова срещу България*, че държавата ни има позитивно задължение да осигури

¹⁸¹ Резолюция на Европейския парламент от 20 април 2023 г. относно всеобщата декриминализация на хомосексуалността в светлината на последните събития в Уганда (2023/2643(RSP)), т. 10.

¹⁸² Пак там, т. 11.

¹⁸³ Пак там, т. 17.

¹⁸⁴ Пак там, т. 19.

правна рамка, предвиждаща признаване и защита на съюзите на лица от един и същи пол като семейни връзки. Следователно за да запази мястото си сред демократичните държави, защитаващи европейските ценности и правата на човека, България следва да признае правен статут на еднополовите партньорства, така че да не се нарушава правото на семеен живот на лицата с хомосексуална ориентация. Решението на СЕС по делото „бебе Сара“ също подчертава, че наличието на „семеен живот“ е фактически въпрос, който зависи от реалното наличие на тесни лични връзки, а не от това дали родителят е „биологична майка“. Така СЕС дава ясен знак, че няма да толерира нарушаване на основни права с позоваване на измислено „противоречие с обществения ред“ или на „национална и конституционна идентичност.“

През последните години става ясно също, че върховните съдии в България нямат намерение да осъществяват основната си правозащитна функция в съответствие с международните стандарти за защита на правата на човека и прехвърлят топката на законодателя, т.е. на политиците, да решат дали ЛГБТИК+ хората ще могат да реализират основните си права. А, от своя страна, политиците се опират на последните умотворения на конституционните съдии от 2018 г. и 2021 г., за да пресичат всякакви опити за промяна на политиките по отношение на ЛГБТИК+ хората с тезата, че ще бъдат противоконституционни.

Независимо кога ще се формира политическа воля, за да се изпълни решението на ЕСПЧ по делото *Коилова и Бабулкова срещу България*, като се приеме закон, признаващ правен статут на еднополовите партньорства, или за да се спазва правото на ЕС по отношение на официалните документи на децата в еднополови бракове или на транссексуалните хора, всъщност ние, юристите, и особено тези от академичната общност, сме длъжници в дебатите за правата на ЛГБТИК+ хората в България. След като правоприлагането в областта на правата на ЛГБТИК+ хората у нас се развива в противоположна посока на тази, избрана от ЕС, и в нарушение на основните им права според ЕСПЧ, явно има дефицити в понятийната рамка и структурите на българското правно

мислене¹⁸⁵, които не можем да отлагаме да проблематизираме и дискутираме.

2. Разобличаване на „стигмата ЛГБТИК+“ в България.

2.1. Как понятието „джендър“ мобилизира всевъзможни страхове

Изразилите правно мнение пред Конституционния съд относно противоконституционност на Истанбулската конвенция професори по право¹⁸⁶ предприемат курс на противопоставяне на понятието „социален пол“ (*gender*), като смятат, че това понятие нарушава хармонията в правната система (проф. д-р П. Пенев); че става дума за опит да се елиминират „стереотипните роли за пола“ в образованието (проф. д-р П. Киров), включително на стереотипната роля на жената като майка, която е „не просто преобладаващата част от българските граждани“, но и жената майка се ползва с особената закрила на държавата според чл. 47, ал. 2 от Конституцията (проф. д-р Д. Вълчев). Решение № 13/27.07.2018 г. по к. д. № 3/2018 г. изгражда тезата, че понятието *gender* в Истанбулската конвенция „изразява аспекти на „джендър идеологията“ – сбор от идеи, убеждения и вярвания, че биологично детерминираните характеристики на пола са ирелевантни, а има значение само половата самоидентификация“. Не става ясно на какво основание конституционните съдии дефинират по този начин т.нар. „джендър идеология“¹⁸⁷.

¹⁸⁵ **Марчева, Д.** (2021) „Биологичен“ срещу „социален пол“ в практиката на Конституционния съд (Как липсата на феминистки правни изследвания в България доведе до изкривяване на основната категория „пол“ в юридическия дискурс?).

¹⁸⁶ Вж. правните мнения по к. д. № 3/2018 г. на Конституционния съд на проф. д-р Пламен Киров (<https://www.constcourt.bg/bg/dl-65D7667A-5F46-4076-A9EE-93D90B4A143C>), проф. д-р Пенчо Пенев (<https://www.constcourt.bg/bg/dl-29C40D7B-922D-4DAE-870E-E2EAA8B5756F>) и на проф. д-р Даниел Вълчев (<https://www.constcourt.bg/bg/dl-40700336-5C4E-4627-9F8C-F6D6E427B65B>).

¹⁸⁷ Единственият опит за дефиниране на „джендър идеологията“ до този момент в правната литература е в статия от 2018 г. на докторант по това време

Три години по-късно фразата „джендър идеология“ за първи път е включена в Речника на Българската академия на науките за новите думи в българския език през 2021 г. със следното обяснение (също с неясен източник и методология на дефиниране): „идеология, пропагандираща свободата на избор на пол и сексуална ориентация, различни от биологичните женски и мъжки пол, и насочена към разрушаване на традиционните сексуални стереотипи, брака, семейството, ролята на бащата и майката, възпитанието и др.“.¹⁸⁸ Видно е, че без да посочва авторите на тази „идеология“, речникът натоварва фразата с негативни конотации в контекста на антиджендър популистките кампании, които се развиват в Европа¹⁸⁹.

В разгърнати антиджендър политически движения понятието *gender* се конструира или като ненужно, или като опасно, но във всички случаи се предефинира, за да означава нещо съвсем различно от идеята, че нашите социални и културни убеждения за женственост и мъжественост са исторически и социално конструирани, а не естествени¹⁹⁰. Същевременно етикетът „джендър

във ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий“ Росица Динева-Карабаджаква: „Зад осмислянето на понятието стои една цяла нова философска система – джендър идеологията, която според някои изследователи се стреми да установи нов световен ред чрез разрушаването на старите цивилизационни културологични модели и налагането на нови представи за „флуидна“, безполова или разполова идентичност на съвременния човешки индивид – индивид с „неутрален пол“.“ Не са посочени обаче източниците, на които се базира тази дефиниция, а въпросните „изследователи“ остават неназовани и в бележките под линия. Вж. Динева-Карабаджаква, Р. (2018) Юридическият терминологичен неологизъм „джендър“ в Истанбулската конвенция – *De jure*, 2018, № 1, 56-68, с. 58.

¹⁸⁸ Благоева, Д., С. Колковска, В. Сумарова, А. Атанасова, Ц. Георгиева, Н. Костова, С. Манова. (2021) Речник на новите думи в българския език. С.: Наука и изкуство.

¹⁸⁹ Graff, A., Korolczuk, E. (2022) *Anti-Gender Politics in the Populist Moment*. Routledge Series in Gender, Sexuality and Politics. Routledge.

¹⁹⁰ Undurraga, V. (2016) *Gender Stereotyping in the Case Law of the Inter-American Court of Human Rights*. – In: Bremms, E., Timmer, A. (eds.) *Stereotypes and Human Rights Law*, 67-94, p. 82.

идеология“ игнорира огромно количество натрупани изследвания на пола (*gender studies*) в различни научни дисциплини, както и различията между изследванията на пола и сексуалността, а също и дебатите и сложното взаимодействие между академия и активизъм¹⁹¹. По същество това е термин, който е създаден, за да се противопостави на активизма в областта на правата на жените и ЛГБТИК+, и поради това обединява, редуцира и смесва много разнообразни искания, предложения и лозунги на движенията за защита на тези права¹⁹².

Това се доказва, като се проследи кога и къде се появява терминът „джендър идеология“ за първи път, а именно – след конференциите на ООН в Кайро през 1994 г. и в Пекин през 1995 г., които отбелязват международното признаване на сексуалните и репродуктивните права и определят дневния ред на международните организации за правата на човека, правителствата и правозащитните организации по отношение на правата на жените¹⁹³. След тях е организиран отпор на консервативни политически и религиозни движения срещу т.нар. „джендър идеология“

На български език по темата по-подробно вж.: **Тодорова, В.** (2023) Решенията на Конституционния съд и ВКС за пола и върховенството на правото в България.

¹⁹¹ **Paternotte, D.** (2014) Christian Trouble: The Catholic Church and the Subversion of Gender. – CritCom: A Forum for Research & Commentary on Europe, 8 May 2014. Вж. https://is.muni.cz/el/1423/jaro2017/GEN184/um/Paternotte_2014.pdf (достъп на 11.05.2024 г.).

¹⁹² **Undurraga, V.** (2016) Gender Stereotyping in the Case Law of the Inter-American Court of Human Rights, p. 91.

¹⁹³ **Buss, D., Herman, D.** (2003) Globalizing Family Values: The Christian Right in International Politics. University of Minnesota Press.

Велина Тодорова през 2023 г. споменава за това, че „глобалният спор за правата на „сексуалните малцинства“ се свързва с дебата за равноправието на жените от средата на 90-те години на миналия век по две линии“, и анализира интересни аспекти от конференцията в Пекин. Вж. по-подробно **Тодорова, В.** (2023) Решенията на Конституционния съд и ВКС за пола и върховенството на правото в България, с. 136, 137-140.

и „про-хомосексуална“ политика на ООН¹⁹⁴. Особено активен е главата на католическата църква папа Йоан Павел II, който осъжда западната „култура на смъртта“, насърчаваща според него „разводите, контрола на раждаемостта, хомосексуализма, абортите и евтаназията“¹⁹⁵ и определя поддръжниците на тази аморфна „култура на смърт“ като „малцинствени“ групи, които пропагандират опасна антисемейна политика и прокарват опасна „идеология“ в международната общност¹⁹⁶. Епископ Тарчицио Бертоне, секретар на Конгрегацията за доктрината на вярата, коментира, че Ватиканът разглежда „радикалния“ феминизъм и „хомосексуализма“ като две страни на една и съща „джендър“ монета¹⁹⁷. Така „джендър идеологията“ се превръща в свързващо звено между феминистките и защитниците на правата на лицата с хомосексуална ориентация, които Ватикана разглежда като обединени в общ проект, насочен към подкопаване на брака и семейството¹⁹⁸. Според дългогодишния наблюдател Гордън Брукхарт в края на 90-те години вече се говори и за опити на „гей мъже и лесбийки да отменят двата пола (two sexes) – мъжки и женски, като ги заменят с един-единствен среден социален пол (neuter gender)“¹⁹⁹.

¹⁹⁴ **Buss, D., Herman, D.** (2003) *Globalizing Family Values: The Christian Right in International Politics*, p. 118.

¹⁹⁵ **Urquhart, G.** (1995) *The Pope's Armada*. London: Bantam Press, p. 172.

¹⁹⁶ **John Paul II.** (2000) "Holy Father's Address to the Secretary General and the Administrative Committee on Coordination of the United Nations". 7 April 2000: „4. В това отношение трябва да изразя своята дълбока загриженост, когато виждам, че определени групи се опитват да наложат на международната общност идеологически възгледи или модели на живот, защитавани от *малки и специфични сегменти на обществото* (курсив мой – Д. М.). Това може би е най-очевидно в области като защитата на живота и опазването на семейството“. Вж. https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/speeches/2000/apr-jun/documents/hf_jp-ii_spe_20000407_secretary-general-un.html (достъп на 11.05.2024 г.).

¹⁹⁷ **Buss, D., Herman, D.** (2003) *Globalizing Family Values: The Christian Right in International Politics*, p. 121.

¹⁹⁸ Пак там, p. 120.

¹⁹⁹ **Urquhart, G.** (2000) *Homophobia: Winning and Losing*, *The Guardian*, 16 February 2000, p. 7.

В България фразата „джендър идеология“ се появява по различни леви и десни политически траектории и в крайна сметка се утвърждава с негативна конотация в юриспруденцията на Конституционния съд, за да се налагат стереотипи за традиционното семейство и традиционните ценности в нарушение на правата на човека. Изведнъж понятието „джендър“, използвано рядко в академичния дискурс, придобива „гротескни размери“ и събира значения, които нямат нищо общо оригиналните му разнородни значения „и дори ги обръщат с главата надолу“²⁰⁰. В новото изопачено значение „джендър“ започва „да реферира към „гей“, „транссексуален“, „обратен“, „трети пол“, както и „либерален“, „феминист(ка)“, „толерантен“, „соросоид“ и пр. – т.е. всички, които подкрепят правата на ЛГБТ+ общността“²⁰¹.

През 2024 г. Джудит Бътлър – една от най-известните теоретички на понятието *gender* във феминистките изследвания²⁰², публикува своето изследване „Кой се страхува от джендър?“²⁰³. Тя обръща внимание върху това, че и до днес продължават академичните дебати в изследванията за пола за това кои дефиниции и разграничения (*sex/gender*) са правилни, и те ясно показват, че няма един-единствен подход към понятието *gender*. Същевременно обаче антиджендър движенията го разглеждат като „монолитно и плашещо със своята сила и обхват“²⁰⁴ – в Русия „джендър“ е наречен заплаха за националната сигурност, а Ватиканът го е обявил официално за „заплаха както за цивилизацията, така и за самия „човек““²⁰⁵:

„В консервативните евангелски и католически общности по света „джендър“ се възприема като код за политически

²⁰⁰ Славова, Е. (2022) Непреводимият *gender*. – В: Георгиев, Д., Д. Ненчева (сб.) Полът: между хуманитарните, социалните и правните науки, Scribens, 2022, 1-27, с. 13.

²⁰¹ Пак там.

²⁰² Butler, J. (1999) *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York and London: Routledge.

²⁰³ Butler, J. (2024) *Who's afraid of gender?* New York: Farrar, Straus and Giroux.

²⁰⁴ Пак там, р. 6.

²⁰⁵ Пак там, 6-7.

дневен ред, който се стреми не само да унищожи традиционното семейство, но и да забрани всякакво споменаване на „майка“ и „баща“, за да си осигури бъдеще без полове. От друга страна, в неотдавнашните кампании в САЩ да се държи далеч от класната стая „джендър“ понятието се третира като код за педофилия или форма на индоктринация, която учи малките деца как да мастурбират или да станат гейове. Същият аргумент беше изтъкнат в кампанията на Жаир Болсонаро в Бразилия²⁰⁶ с твърдението, че „джендър“ поставя под въпрос естествения и нормативен характер на хетеросексуалността и че след като хетеросексуалността вече не се счита за задължителна, ще се отприщи на земята поток от сексуални извращения, включително зоофилия и педофилия. Противоречията изобилстват. Тази линия на мислене – че обучението на децата по въпросите на „джендър“ се равнява на злоупотреба с деца или насилие над деца (*child abuse*) – удобно забравя дългогодишната и отвратителна история на сексуално насилие над млади хора от страна на свещеници, които впоследствие са оправдани и защитени от Църквата. Обвинението в злоупотреба с деца срещу тези, които преподават сексуално образование, прехвърля вредата, нанесена от Църквата, върху тези, които се опитват да обучават как функционира сексът, защо съгласието е важно и какви пътища съществуват за пола (*gender*) и сексуалността. Тази екстернализация на вредата е само един пример за това как действа фантазмът за „джендър“.

В различни части на света джендър се разглежда не само като заплаха за децата, националната сигурност или хетеросексуалния брак и нормативното семейство, но също и като заговор на елитите да наложат своите културни ценности на „истинските хора“, схема за колонизиране на Глобалния Юг от градските центрове на Глобалния Север. Представя се като набор от идеи, които са в противовес на

²⁰⁶ Става дума за президента на Бразилия Жаир Болсонаро (2019-2023).

науката или на религията, или и на двете, или като опасност за цивилизацията, отричане на природата, атака срещу мъжествеността или заличаване на различията между половете. Понякога джендър се разглежда и като тоталитарна заплаха или като дело на дявола и така се превръща в най-разрушителната сила в света, в съвременния и опасен съперник на Бога, на който трябва да се противодейства, или да бъде унищожен на всяка цена.²⁰⁷

Джудит Бътлър обяснява и обосновава как „джендър“ се превръща във „фантазъм с разрушителна сила, в един от начините за събиране и ескалиране на множество съвременни паники“²⁰⁸. Няма съмнение, че в днешния свят има редица напълно легитимни причини за страхове, включително климатичните бедствия, принудителната миграция, войните, „системния расизъм, отнемаш живота на мнозина както чрез бавни, така и чрез бързи форми на насилие“²⁰⁹ и т.н. Дълъг е списъкът на възможните страхове и в този контекст трябва да си отговорим на въпроса защо именно „джендър“ е „идентифициран едновременно като заплаха за живота, цивилизацията, обществото, мисълта и подобни“; и как „събира широк спектър от страхове и безпокойства – независимо от това колко си противоречат помежду си, в един пакет и ги назовава с едно име“²¹⁰.

Според Бътлър демонизирането на пола (*gender*) е начин общественото внимание да бъде отклонено от обосноваването на тревоги за унищожаването на климата, засилването на икономическите несигурности, войната, токсините в околната среда и полицейското насилие и същевременно прикрива условията, които ги пораждат. Когато думата „джендър“ поглъща съществуващите страхове на хората в един събирателен фантазъм, повечето такива страхове започват да губят имената си. „Джендър“ едновременно събира и подбужда човешките безпокойства, като

²⁰⁷ Butler, J. (2024) Who's afraid of gender, p. 7.

²⁰⁸ Пак там, p. 8.

²⁰⁹ Пак там.

²¹⁰ Пак там.

същевременно пречи да се мисли повече за това от какво точно трябва да се страхуваме²¹¹. През 2015 г. папа Франциск напомня, че „иродите“ съществуват във всяка историческа епоха, идентифицира ги в съвременната „джендър“ теория, чиято унищожителна сила сравнява дори с ядрена бомба, която трябва да бъде обезвредена²¹². И това не е единственият заклеяващ паралел в реториката на Ватикана: в „джендър“ се провижда дяволът, „джендър“ обучението в училищата е сравнено с идеологическото промиване на мозъците на децата в хитлеристка Германия и т.н.

Независимо от това дали „джендър“ е представен като оръжие за унищожение, като сатаната или като нова версия на тоталитаризма, безспорно е, че това понятие приема безброй фантазмени форми, които засенчват и дори подменят както академичната, така и обикновената му употреба. Джудит Бътлър обобщава, че „циркулирането на фантазма за „джендър“ е един от начините за съществуване на властта – държави, църкви, политически движения – да плаши хората, за да се завърнат в техните редици, да приемат цензурата и да екстернализират своя страх и омраза върху уязвимите общности“²¹³. Следователно идеята за разрушителната сила на пола (gender) има за цел да внуши екзистенциален страх, който, от своя страна, да бъде инструментализиран от онези, които искат да запазят и засилят традиционните структури на властта с надеждата да се върнат към „сигурния“ традиционен, т.е. патриархален, свят. Страхове на хората се разпалват, за да бъдат те мобилизирани в подкрепа на унищожаването на различни социални движения (феминистки, ЛГБТИ и т.н.) и публични политики, които те са успели да изведат в дневния ред на обществото.

²¹¹ Пак там.

²¹² Пак там, р. 9. Бътлър цитира следното изказване на папа Франциск от 2015 г.: „Нека помислим за ядрените оръжия, за възможността да бъдат унищожени за няколко мига много голям брой човешки същества, да помислим и за генетичните манипулации, за манипулирането на живота или за джендър теорията, която не признава реда на Сътворението“.

²¹³ Пак там, р. 9.

Според Бътлър превръщането на страховития фантазъм за „джендър“ в оръжие е авторитарно по своята същност²¹⁴. Проектите за възстановяване на „традиционния свят“, на света от времето преди „джендър“, обещават връщане към идеализирания патриархален ред, който никога не е съществувал така, както го описват, но който се асоциира с „историята“ или „природата“. Става дума за ред, който само една силна държава може да възстанови. Затова и „укрепването на държавните власти, включително властта на съдилищата, включва антиджендър движението в един по-широк авторитарен проект“²¹⁵. Джудит Бътлър смята, че третирането на сексуалните и половете малцинства като заплаха за обществото, като „най-разрушителната сила в света“ и лишаването им от основни права и свободи причислява антиджендър движенията към фашизма. С нарастването на паническите страхове публичната власт си отваря поле за отричане на живота на всички онези, които са нарочени за заплаха на нацията. Като се прицелват в пола, антиджендър движенията претендират, че „защитават не само семейните ценности, но и ценностите сами по себе си, не само начина на живот, но и самия живот“²¹⁶. Може да се каже, че, от една страна, „джендър“ се превръща в „празен сигнификатор, защото вече не се отнася до нищо, което бихме могли да разберем като пол (gender), след като привлича и мобилизира страхове от няколко порядъка в обществото, включително икономически и екологични“²¹⁷. От друга страна обаче се оказва „свръхдетерминиран, поглъщащ по безумен начин различни идеи за това, което заплашва света от социалната история и политическия дискурс“²¹⁸. Джудит Бътлър извежда и още един важен аспект, в който оперира понятието „джендър“ в ежедневното въображение – като „някакъв начин на живот на тялото“. Телесният живот е обвързан със страстите

²¹⁴ Пак там, р. 10.

²¹⁵ Пак там.

²¹⁶ Пак там.

²¹⁷ Пак там.

²¹⁸ Пак там.

и страховете, с глада и болестите, с уязвимостта, с относителността, със сексуалността и насилието²¹⁹, поради което носи в себе си особено силен заряд да задейства и комбинира налични и потенциални опасности.

Нашата задача е да намерим начин да се противопоставим на фанатизмите за „джендър“, преди неговите мощни заряди да доразрушат устоите на либералното общество. Правата на ЛГБТИК+ хората са първата и най-лесна мишена на антиджендър тенденциите в политическите и юридическите практики, но както видяхме в злополучния опит за ратифициране на Истанбулската конвенция в България, винаги в този контекст са засегнати и правата на жените, а също и социалната справедливост изобщо. Джудит Бътлър обръща внимание върху това, че всички научни и рационални опити да се представи история, анализ и обяснение как се е появило понятието, колкото и да са добри и полезни, едва ли биха успели да противодействат на засилващата се фантазмена сила на „джендър“²²⁰. Изправени сме пред „психосоциален феномен“, превърнал се в място, където интимните страхове и тревоги стават социално организирани, за да разпалват политически страсти и дори съдебен активизъм²²¹. Затова и е необходимо да развием контрапредстави, които да бъдат достатъчно силни не само за да разобличат несъстоятелността на тезите на всички проявления на антиджендъризма в политиката и правото, но и да създадат убедителна контравизия, която ще утвърди основните права и свободи.

²¹⁹ Пак там, 10-11.

²²⁰ Пак там, р. 12.

²²¹ На Международната конференция „Безправие на ЛГБТИК+ хората“, организирана от „ЛГБТИ организация Действие“ и Нов български университет на 11 и 12 юни 2024 г., д-р Веселин Паскалев, преподавател в Университета на Брюнел, оцени като „съдебен активизъм“ усилията на българските съдии във Върховния административен съд да търсят „биологическа майка“ там, където нито един закон не изисква такава (окончателното решение по делото „бебе Сара“); или да разграничават предмета на изявленията на Милена Славова, която нарича участниците в София Прайд „извратеняци“, които според ВАС не били насочени към ЛГБТИ общността, а към „отделни участници“ в Прайда, и едва ли не имали за цел да защитят ЛГБТИ хората.

2.2. Необходима ли е цялостна и системна антистереотипна концепция в българското правораздаване

Проблемът за стереотипизирането, което е едновременно причина и проява на структурна дискриминация на определени групи от хора, все още остава извън академичните дебати в България, макар отдавна да е поставен във фокуса на конвенциите на ООН и международните юрисдикции в областта на правата на човека²²². В преамбюла на Директива (ЕС) 2024/1385 на Европейския парламент и на Съвета от 14 май 2024 година относно борбата с насилието над жени и домашното насилие също се подчертава, че държавите членки следва да предприемат „мерки за предотвратяване на появата на вредни основани на пола стереотипи, за да се изкорени идеята за малоценност на жените или за стереотипните роли на жените и мъжете“²²³.

Една от основните академични стратегии за утвърждаване на правата на ЛГБТИК+ хората е свързана с разобличаването, назоваването, оспорването и елиминирането на стереотипите за тях. Неслучайно правозащитниците настояват за прилагането на цялостна и системна антистереотипна концепция в правораздаването²²⁴. Най-общо стереотипите приписват определени

²²² Член 5, б. „а“ от Конвенцията за премахване на всички форми на дискриминация по отношение на жените (CEDAW); чл. 8, б. „б“ от Конвенцията за правата на хората с увреждания (КПХУ); чл. 12 и 14 от Истанбулската конвенция. Все по-често загриженост относно стереотипите изразяват ЕСПЧ и Междумериканският съд по правата на човека, Комитетът по CEDAW и Комитетът за премахване на расовата дискриминация (CERD). Те настояват, че държавите не трябва да налагат вредни стереотипи.

²²³ Директива (ЕС) 2024/1385 на Европейския парламент и на Съвета от 14 май 2024 година относно борбата с насилието над жени и домашното насилие, (75).

²²⁴ Един от най-задълбочените изследователи на темата за стереотипите като въпрос, свързан с правата на човека, е Александра Тимър, която е един от съставителите на сборника „Стереотипи и право в областта на правата на човека“ от 2016 година. В своите статии тя демонстрира половото стереотипизиране в практиката на СЕС и обосновава какъв подход по отношение на

характеристики или роли на определена група хора, които имат отрицателни последици за реализирането на основните права и равенството на тези хора. Стереотипите изпълняват важни когнитивни и психологически функции, защото помагат за осмислянето на житейската реалност, като намаляват нейната сложност и подпомагат предвиждането на поведението на другите хора²²⁵. Универсалният характер на правните норми неизбежно изисква обобщения, класификации, които нерядко се основават на стереотипи. В нормотворчеството груповото категоризиране на индивидите изглежда рационално и справедливо, и дори като гаранция срещу съдебен произвол и фаворизиране, макар да е ясно, че това ще означава да се третират някои членове на групата по начин, който не зачита техни индивидуални характеристики²²⁶. Следователно нормотворчеството и правоприлагането не биха могли да изчистят стереотипите и не всички стереотипи могат или трябва да бъдат премахнати, особено когато осигуря-

стереотипизирането следва да развива ЕСПЧ. Разработва академични стратегии за премахване на стереотипи в юридическите практики като ключов въпрос в борбата срещу дискриминацията. Вж. **Timmer, A.** (2011) *Toward an Anti-Stereotyping Approach for the European Court of Human Rights*, 2011, Vol. 11, Issue 4, 707-738; **Timmer, A.** (2015) *Judging Stereotypes: What the European Court of Human Rights Can Borrow from American and Canadian Equal Protection Law*, *The American Journal of Comparative Law*, 2015, Vol. 63, Issue 1, 239-284; **Timmer, A.** (2016) *Gender Stereotyping in the Case Law of the EU Court of Justice*, *European Equality Law Review*, 2016, issue 1, 37-46.

²²⁵ Стереотипите могат, от една страна, да допълват една среда, бедна на информация, или, от друга страна, да опростят разбирането на сложния социален свят, като предоставят предварително форматиран шаблон за възприемане на определени хора. Освен това стереотипите често служат за укрепване на чувството за собствена идентичност и принадлежност на група, а също и за самооценката. Смята се, че стереотипите могат да намалят несигурността и непредсказуемостта в междугруповите отношения и взаимодействия, като предоставят предварително изработен сценарий за това как да се интерпретира и реагира на поведението на хората от други групи. Вж. още **Undurraga, V.** (2016) *Gender Stereotyping in the Case Law of the Inter-American Court of Human Rights*. – In: Bremms, E., Timmer, A. (eds.) *Stereotypes and Human Rights Law*, 67-94, 83-84.

²²⁶ Пак там, р. 84.

ват предвидимост и социална стабилност. Поради това че не е възможно или не е необходимо всички стереотипи да бъдат премахнати, учените юристи и съдиите са изправени пред предизвикателството как да разграничават вредни от приемливи стереотипи²²⁷. Ясно е, че идентифицирането на т.нар. вредни стереотипи изисква някаква форма на контекстуален анализ, но оттук възникват редица въпроси, свързани с това какви точно аспекти на контекста следва да се проверят и анализират, и най-вече да се вземат предвид от съдилищата, които осъществяват национална или международна защита на правата на човека²²⁸.

Най-общо може да се каже, че стереотипите са вредни, когато започнат да действат така, че да отричат човешката същност на лицата да се ползват от същите основни права като останалите лица, които не принадлежат на стереотипизираната група, и в този смисъл са стереотипи, които водят до лишаването на хора от основни права²²⁹. В контекста на защитата на правата на човека идентифицирането на вредни стереотипи изисква да се установи дали прилагането на определен стереотип представлява нарушение на правата на човека само по себе си и/или е само фактор, който допринася за съответното нарушение²³⁰. В конкретните правни спорове, които засягат лице, принадлежащо към стереотипизирана група, съдиите следва да идентифи-

²²⁷ **Bremms, E., Timmer, A.** (2016) (eds.). *Stereotypes and Human Rights Law*, p. 3.

²²⁸ Следва да се има предвид и фактът, че юрисдикциите нямат еднакво отношение към ролята на стереотипите в правната система и съответно към оценката дали са вредни или не. Например Върховният съд на САЩ редовно обявява за недействителни мерки, които се основават на защитни стереотипи (с други думи: стереотипи, които имат за цел да подобрят положението на група в неравностойно положение), докато Върховният съд на Канада е много по-вероятно да одобри такива стереотипи. **Timmer, A.** *Judging Stereotypes: What the European Court of Human Rights Can Borrow from American and Canadian Equal Protection Law*, 275-278.

²²⁹ **Cook, R., Cusack, S.** (2010) *Gender Stereotyping: Transnational Legal Perspectives*. University of Pennsylvania Press, p. 20.

²³⁰ **Bremms, E., Timmer, A.** (2016) (eds.). *Stereotypes and Human Rights Law*, p. 4.

цират известните вредни стереотипи и да градят своята правна аргументация с ясното самосъзнание, че самите те не са застраховани от предубеждения и предразсъдъци. Ролята на съдиите да утвърждават интегритета на правосъдието, моралните устои и кохерентността на правната система²³¹ се реализира не като налагат своите лични морални убеждения върху различните от тях, а като защитават основните права на онези, които те могат и да не приемат, могат дори да се отвращават от тях, но които са длъжни да третират като човешки същества, равни на самите тях, с всички онези права, на които самите те се радват.

За някои вредни стереотипи, като например този за традиционното семейство, вече има пределна яснота в практиката на ЕСПЧ. Дали прилагането на съответния стереотип води до нарушаване на права на човека обаче е винаги преценка в зависимост от контекста и според спецификата на конкретния казус. Един от най-опитните и задълбочени изследователи по темата Вероника Ундурага обяснява:

„... [В]сички съществуващи критерии за разграничаване между добри и лоши стереотипи изискват аргументирано прилагане, което зависи в голяма степен от контекста. Това, че прилагането на един стереотип е неправилно, не зависи непременно от това дали той се основава на фактори без статистическо значение за постигане на обобщения, защото дори оперирането със статистически точни стереотипи може да се окаже неправилно и да доведе до нарушаване на човешки права при определени обстоятелства... Също така не е съвсем безопасно да се разчита на разликата между враждебните и доброжелателните стереотипи. Въпреки че враждебните стереотипи са ясно

²³¹ Не става дума за очаквания ала „съдията Херкулес“ по Роналд Дуоркин – разполагащ със свършен юридически ум, неограничени познания и способност непогрешимо да интерпретира закона, като отчита по-широките принципи на правосъдието и морала (вж. **Dworkin, R.** (1986) *Law's Empire*. Belknap Press, p. 239), а за очаквания за съдийски интегритет с ясни гаранции за безпристрастност в случаите на утвърждавани столетия или десетилетия стереотипи по отношение на определени групи хора.

проблематични и отразяват предразсъдъци или предубеждения, които могат да доведат до обезценяване, маргинализиране и подчинение на хората, доброжелателните стереотипи също могат да бъдат вредни, като увековечават закостенели роли и убеждения, които могат да навлизат в индивидуалната автономия... Освен това има тясна връзка между стереотипите и идентичността. Развивам собственото си самочувствие и, надявам се, чувството за личната си стойност и автентичност, като се идентифицирам като член на една или повече общности и като бъда признат за такъв от другите членове на тези групи. Признаваме, че в нашия опит и преживявания има нещо общо; виждаме себе си като споделящи общи характеристики, практики и най-вече общ наратив за това кои сме ние. Ала обобщенията или стереотипите за определени групи в крайна сметка могат да изпълняват дисциплинираща функция по отношение на някои членове на групата, отклоняващи се от общите разбирания, и така да се превърнат в потиснически, доколкото диктуват какво самопознание следва да имат всички членове на групата. Освен това членовете на подчинените групи несъзнателно интернализират потиснически стереотипи, наложени от хора, които, бидейки групата и опитвайки се да се отграничат от нея, имат социалната и културната власт да пишат „сценария“ за идентичността на „другия“. В този случай съдът по правата на човека трябва да може да разграничи стереотипи, които помагат за изграждането на автентични, неесенциалистски, достойни субекти, от стереотипите, които им пречат. Това е изключително сложно упражнение за съдиите, призвани да действат в ограничените рамки на съдебната процедура, с ограничена информация за културните и социологическите реалности, които стоят в основата на делата, и да се основават на това, което им свеждат като факти и доказателства страните по делото.

Второ, съдът трябва да определи обхвата и дълбочината

на своята проверка на относимите стереотипи в конкретното дело. При това съдът трябва да определи какво точно следва да направи, когато установи прилагане на неправомерен стереотип. Тези определения изискват ясна представа за индивидуалното и колективното въздействие на решението и за това какви изразни, превантивни и възстановителни цели съдът се стреми да постигне с решението си.²³²

Нагласите и възприятията в българското общество по отношение на ЛГБТИК+ хората все още не са били предмет на задълбочено социологическо или научно изследване. В Словения е правен цялостен анализ на медийното представяне на хомосексуалността, в рамките на което са изведени пет доминиращи аспекта в медийните образи на гей мъжете и лесбийките²³³:

- строги полови схеми, представящи гей мъжете като „изнежени“, а лесбийките като „мъжествени“ (стереотипизиране);
- отнасяне на хомосексуалността към медицинската и психиатричната сфера и търсене на съответни причини (медиализиране);
- свеждане на хомосексуалността до въпрос на секс (сексуализиране);
- представяне на хомосексуалността като скрита и свързана

²³² **Undurraga, V.** (2016) Gender Stereotyping in the Case Law of the Inter-American Court of Human Rights, 84-85.

²³³ **Kuhar R.** (2003) Media Representations of Homosexuality: An Analysis of the Print Media in Slovenia, 1970-2000, Mediawatch: Ljubljana, p. 7. Това изследване е цитирано в анализи на Агенцията на основните права на ЕС и на Съвета на Европа: European Union Agency for Fundamental Human Rights. Homophobia and Discrimination on Grounds of Sexual Orientation and Gender Identity in the European Union Member States: Part II – The Social Situation, 2009, p. 92. Вж. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/397-FRA_hdgso_report_part2_en.pdf (достъп на 11.05.2024 г.); Council of Europe. Discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity in Europe (2nd edition). September 2011. Вж. https://www.coe.int/t/commissioner/Source/LGBT/LGBTStudy2011_en.pdf (достъп на 11.05.2024 г.).

със срам и съжаление (пазене на тайна)

- представяне на хомосексуалните като хетеросексуални, за да изглеждат по-малко заплашителни (нормализиране).

Изследванията на неточното и негативно изобразяване на транссексуалните лица в Обединеното кралство стигат до извода за „ендемичен проблем“, който води до значително страдание на засегнатите и стимулира вербални и физически посегателства срещу тях²³⁴. А белгийско проучване стига до извода, че в медиите по отношение на транссексуалните хора не се развива никаква друга перспектива освен сензационната или медицинската и това е един от акцентите в изследването на Съвета на Европа за дискриминацията на основание сексуална ориентация и полова идентичност²³⁵.

През юни 2023 г. и в България е публикуван медийният анализ на Иво Инджов, озаглавен „ЛГБТИ – новата медийна мишена вместо ромите? (Образът на малцинствените и уязвимите групи в българските медии)“²³⁶. Изследван е образът в българските медии на „традиционните малцинствени групи, на специфични уязвими групи (ЛГБТИ), както и на мигрантите от Близкия Изток и Северна Африка, респ. от Украйна“, като се обръща специално внимание на употребата на език на омразата спрямо тях. Проучването на Иво Инджов обхваща периода януари – февруари 2023

²³⁴ Trans Media Watch. How Transgender People Experience the Media. Conclusions from Research November 2009-February 2010, 2010, p. 11. Вж. <https://transmediawatch.org/wp-content/uploads/2020/09/How-Transgender-People-Experience-the-Media.pdf> (достъп на 11.05.2024 г.).

²³⁵ Council of Europe. Discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity in Europe (2nd edition). September 2011, p. 33.

²³⁶ **Инджов, И.** (2023) ЛГБТИ – новата медийна мишена вместо ромите? (Образът на малцинствените и уязвимите групи в българските медии. Сдружение „Организация Дром“, вж. https://drom-vidin.org/drom/sites/default/files/FINAL-REPORT-JUNE-2023_0.pdf (достъп на 5.06.2024 г.)

Върху този анализ ми обърна внимание докторантът по конституционно право в Нов български университет Филип Самуилов, чието изследване е с фокус върху проблемите в защитата на основните права на ЛГБТИ хората в конституционната рамка в България.

г., като чрез систематизирано търсене в „Гугъл“ по набор от ключови думи се осъществява мониторинг на общо 13 медии²³⁷. За краткия период на мониторинг от два месеца изследването регистрира общо 89 публикации за ЛГБТИ хора, като половината от публикациите „се отличават с неутрален тон на информиране“. Всяка девета публикация е положителна, но 40% от медийните материали „се разполагат в регистъра на отрицателното отношение, като в 17 публикации има и език на омразата“²³⁸. Иво Инджов обобщава, че най-вече в медии като „Труд“, „Епицентър“, „Гласове“ и донякъде в „24 часа“ се забелязва „засилен интерес, страст и насоченост на публикациите в ярко негативна посока“. Представителите на ЛГБТИ общността се представят най-често като „джендър“-и и се използват емоционални и цветисти остри и обидни изрази като: „брутална джендър-измама“, „содомски скакалци“, „джендърско объркване“, „брюкселска obsesia по джендър-идеологията“, „ревизия на биологията и нормалното“ и т.н.²³⁹ ЛГБТИ хората се представят като заплаха за обществото, за нормалността и бъдещето на България, като носители на „извращение и патологии, които все по-открито посягат и към децата ни“, „индоктринират мозъците на младите“²⁴⁰. Медийният анализатор обобщава, че става дума за „стил и похвати на отразяване на групата – стигматизация, дехуманизация, сатанизиране, представяне като проблем и заплаха за устоите на страната“²⁴¹.

2.3. Как проявленията на „ЛГБТИК+ стигмата“ изкривя-

²³⁷ Иво Инджов сочи, че мониторингът обхваща новинарските сайтове на националните телевизии (БНТ, Би Ти Ви, Нова телевизия) и БНР, онлайн изданията на всекидневниците „Телеграф“, „24 часа“, „Труд“, които са тиражни лидери, а също и новинарско-аналитичните сайтове „Дневник“, „Сега“, „Дарик нюз“, „Епицентър“, „Гласове“, и на хартия – седмичника „Уикенд“.

²³⁸ **Инджов, И.** (2023) ЛГБТИ – новата медийна мишена вместо ромите? (Образът на малцинствените и уязвимите групи в българските медии, с. 20.)

²³⁹ Пак там.

²⁴⁰ Пак там.

²⁴¹ Пак там, с. 21.

ват публичния дискурс за основните права

Една от първите стъпки за разрушаване на вредните стереотипи по отношение на ЛГБТИК+ хората е свързана с признаване в българското общество на това, че те са стигматизирани, и след това – осмислянето на проявленията на стигмата.

Исходната точка на социалнопсихологическото изследване „Стигмата ЛГБТИК+“²⁴² са няколко ключови теории за стигмата. През 1963 г. Ървинг Гофман дефинира стигмата като социално обезценяване и дискредитиране²⁴³. През 1981 г. Вирджиния Брукс въвежда теорията за стреса на малцинствата в контекста на жените лесбийки²⁴⁴, която по-късно е доразвита и надградена от Илан Майер, който характеризира стигмата на ЛГБТИК+ като значим и хроничен стресов фактор²⁴⁵. Теорията за стреса на малцинствата, разработена в САЩ, продължава да е най-широко използваната в световен мащаб за справяне с ЛГБТИК+ стигмата²⁴⁶ в различни социално-културни контексти. Теоретиците на стигмата успяват да я изследват през социологически обектив и да я опишат като социален процес, който се развива, когато „етикетирането, стереотипизирането, отделянето, загубата на статут и дискриминация се случват в контекста на властови отношения“²⁴⁷. Тези процеси се изразяват или преживяват като прояви или манифестации на стигма ЛГБТИК+, които се разглеждат в

²⁴² Earnshaw, V., Logie, C., Jeffrey, A., Wickersham, J., Kamarulzaman, A. (2024). LGBTQ Stigma. – In: Hwahng, S., Kaufman, M. (eds.) Global LGBTQ Health Research, Policy, Practice, and Pathways, Springer, 15-45.

²⁴³ Goffman, E. (1963) Stigma: Notes on the management of spoiled identity. Simon & Schuster.

²⁴⁴ Brooks, V. R. (1981) Minority stress and lesbian women. Lexington Books.

²⁴⁵ Meyer, I. H. (1995) Minority stress and mental health in gay men. – Journal of health and social behavior, 1995, Vol. 36, № 1, 38-56; Meyer, I. H. (2010) Identity, stress, and resilience in lesbians, gay men, and bisexuals of color. – The Counseling Psychologist, 2010, Vol. 38, Issue 3, 442-45.

²⁴⁶ Nakamura, N., Logie, C. (2019) (eds.) LGBTQ mental health: International perspectives and experiences. American Psychiatric Association Publishing.

²⁴⁷ Earnshaw, V., Logie, C., Jeffrey, A., Wickersham, J., Kamarulzaman, A. (2024). LGBTQ Stigma, p. 16. Авторите препращат към: Link, B. G., Phelan, J. C. (2001) Conceptualizing stigma. – Annual Review of Sociology, 2001, Vol. 27, 363-385

максимално широк диапазон²⁴⁸:

- Отявлена стигма, при която е налице осъзнаване и приемане на факта, че хората с малцинствена сексуална ориентация и полово изразяване/идентичност са социално обезценени и дискредитирани;
- Предразсъдъци, обхващащи негативни емоции, които хората изпитват към ЛГБТИК+ индивидите – например дискомфорт и отвращение;
- Стереотипи – мисли и убеждения, които хората имат за ЛГБТИК+ индивидите, например, че гей мъжете са „изнежени“;
- „Дискриминационно отношение“²⁴⁹ като нечестно или несправедливо отношение към ЛГБТИК+ лицата, което може да варира от фино отношение – например социално отхвърляне, до екстремно отношение – например физическо насилие.

Изследователите подчертават, че предразсъдъците, стереотипите и дискриминационното отношение могат да са експлицитни, когато тези, които ги проявяват, са наясно със своето предубеждение към ЛГБТИК+ хората, или имплицитни – когато не са наясно. Следователно нарушаването на основни права може да е свързано не само с прилагането на вредни стереотипи, но и с предразсъдъци – дискомфорт и отвращение, които са част от емоциите, които хората в България изпитват към ЛГБТИК+ лицата.

Според американската философка на правото Марта Нюсбаум отвращението е основният мотив на онези, които оспорват правата на гей мъжете и на лесбийките. В своята книга „От отвращение към човечност: сексуална ориентация и конституционно право“ тя обосновава, че в резултат на столетни натрупвания на социални нагласи много хора, когато се сблъскват с еднополови актове и връзки, изпитват „дълбоко отвращение, подобно на

²⁴⁸ Пак там, р. 24.

²⁴⁹ В цитираното изследване понятието „дискриминация“ не е юридическо, а е по-широко, и се разглежда в контекста на теорията за стигматизирането.

това, което предизвикват телесните отпадъци, слюзестите насекоми и развалената храна – и след това се позовават на тази реакция, за да оправдаят редица юридически ограничения, от закони за содомия до забрани за еднополови бракове²⁵⁰. Нюсбаум стига и по-далеч с тезата, че това отвращение, така описано, всъщност е фундаментален отказ да се признае изцяло човешка същност на съответната личност²⁵¹. Тя припомня, че във Великобритания през 50-те години на XX век лорд Патрик Девлин твърди, че отвращението на средния член на обществото е достатъчна причина да се обяви дадена практика за незаконна, дори ако тя не причинява вреда на несъгласни с нея трети лица. Той прилага това свое заключение, за да се противопостави на законодателно предложение за декриминализиране на сексуалните действия между лица от един и същи пол по взаимно съгласие. Той твърди, че обществото ще се разпадне отвътре, ако не приеме закон в отговор на чувството на отвращение, с което средните хора (според него) гледат на еднополовите практики. Марта Нюсбаум аргументира как тази „политика на отвращението“ си пробива път в САЩ по време на администрацията на президента Джордж Буш и през XXI век и как изкривява публичното говорене – нещо, което тя целенасочено разобличава и оспорва²⁵². Нещо повече, неприязънта към ЛГБТИК+ невинаги приема форма на отвращение, но може да се прояви през различни гами от негативни емоции²⁵³. Следователно липсата на отвращение не означава липса на силна враждебност и предразсъдъци и Нюсбаум попълва картината, като обяснява как практиките на засрамване бързо се превръщат в стигматизиране и как срещата с ЛГБТИК+ хора може да предизвика и „морална паника“²⁵⁴.

Според Стенли Коен „символите и етикетите в крайна сметка придобиват свой собствен описателен и обяснителен потенци-

²⁵⁰ Nussbaum, M. (2010) *From disgust to humanity: sexual orientation and constitutional law*. Oxford University Press, p. 14.

²⁵¹ Пак там.

²⁵² Вж. още Nussbaum, M. (2004) *Hiding from humanity: disgust, shame and the law*. Princeton University Press.

²⁵³ Пак там, p. 255.

²⁵⁴ Пак там.

ал“²⁵⁵. Той обяснява процесите, които се задвижват, когато една група бъде обявена за девиантна и опасна – от повсеместно обсъждане на избрани характеристики на лица, които принадлежат към нея, през фантазиране на такива и умишлено създаване на новини, които засилват усещането на „нормалните“ за опасност, до идеята за криза на ценностите („всичко, което ни е скъпо, е застрашено“). Оттук групата на различните представлява интерес не сама по себе си, а като символ на това, което не е наред със съвременното общество. Стига се до „ключовата идея, че цивилизацията е застрашена от нещо аморално и атавистично“ и „следващият етап от процеса е опит за социален контрол“²⁵⁶. Ясно е, че става дума за „обществена истерия“, която не съответства нито на естеството на стигматизираната група, нито на последиците от поведението на нейните членове върху останалата част от обществото²⁵⁷. Коен изследва и ролята, която британски съдии играят за засрамване на „девиантите“, така че да се предизвика отвращение към тях, и обобщава, че явно тяхното етикетирание не е достатъчно, но те трябва и да бъдат видени с етикетите, т.е. „трябва да бъдат включени в някаква церемония на публична деградация“²⁵⁸.

Марта Нюсбаум стъпва върху анализа на Стенли Коен, който „графично“ показва как са нарушавани основни права на индивиди в контекста на произведена „морална паника“, и го свързва с идеите на Ървинг Гофман за стигмата, за да демонстрира как аналогични практики се развиват по отношение на лицата с хомосексуална ориентация. Тя анализира „примитивния срам и нарцисизма“ и показва, че е „много вероятно нарцистичната тревожност и агресия да произведат стаден манталитет, в който

²⁵⁵ **Cohen, S.** (2011) *Folk Devils and Moral Panics: The Creation of the Mods and Rockers*. [1972] Taylor and Francis, p. 38.

²⁵⁶ **Nussbaum, M.** (2004) *Hiding from humanity: disgust, shame and the law*, p. 252.

²⁵⁷ Пак там.

²⁵⁸ **Cohen, S.** (2011) *Folk Devils and Moral Panics: The Creation of the Mods and Rockers*, p. 102. Той цитира публични изказвания на местен магистрат, в които младежи хулигани са сравнени с паразити, с вирус, със замърсяването на въздуха и т.н. образност, която се открива в публичните речи на германския антисемитизъм.

„нормалните“ намират заместител на сигурността, свързвайки се заедно срещу стигматизираната група, като при това тяхното „свързване често придобива морализирана форма“²⁵⁹. Осъждането на „девиантната“ група е особено ефективно, когато приема формата на заветни морални ценности, за които се твърди, че тази група застрашава. Всъщност представянето на групата на „нормалните“ като обсадени и застрашени се оказва един от най-силните начини за организиране на враждебност и активизиране на борба за самосъхранение. Нюсбаум директно заявява, че малко въпроси са толкова напрегнати в американското общество, колкото примиряването с наличието на хора с хомосексуална ориентация и признаването, че те имат право да живеят открито. По аналогичен начин стоят нещата и в съвременното българско общество, което изпада в „истерия“, „морална паника“ и не може да проведе спокоен разговор за ЛГБТИК+ хората и за това, че те са човешки същества, които имат право на личен и семеен живот, право да изразяват себе си и т.н., а не са „разни извращения“²⁶⁰.

Особено ценен е анализът, който Марта Нюсбаум прави на публичния дебат за еднополовите бракове в САЩ. Въпросите, върху които тя заостря вниманието, са въпроси, на които и ние в България трябва да потърсим отговор в контекста на бъдещото нормотворчество за статута на еднополовите семейства:

„Защо всъщност някой трябва да смята, че наличието на гейове и лесбийки, които живеят открито и без дискриминация в нашето общество, е заплаха за семействата или за децата? Както казва съдия Бейлес в становището си по делото относно втората поправка на конституцията на щата Колорадо²⁶¹, изглежда логично да се приеме, че „про-се-

²⁵⁹ Nussbaum, M. (2004) Hiding from humanity: disgust, shame and the law, p. 255.

²⁶⁰ Става дума за думите на Милена Славова по отношение на „София прайд 2021 г.“, публикувани на личния ѝ профил във Фейсбук, анализирани по-горе.

²⁶¹ Става дума за поправка на конституцията на щата Колорадо от 1992 г., която забранява на местните власти в щата Колорадо да приемат и въвеждат в действие закони или политики за защита на правата ЛГБ лица, включително антидискриминационни мерки. По отношение на тази поправка съдия Джеф

мейната“ дейност се стреми да защити „убедителен интерес“, ориентиран към запазване на семейството: „На пръв поглед ако някой иска да насърчи семейните ценности, би предприел действия, насочени по-скоро към семейството, а не срещу някаква друга група“. И по-специално защо трябва да се смята, че признаването на еднополов брак би разрушило хетеросексуалните бракове? Трудно е да се разкрие логиката зад този мисъл. Да не би хетеросексуалните да са толкова недоволни от институцията на брака, че всички те ще се втурнат и ще избират еднополов брак, ако е достъпен? Със сигурност това е съвсем невероятно. Или пък някой смята, че по някакъв мъгляв начин институцията ще бъде деградирана или принижена, опозорена от контакта с това, което е срамно? Това изглежда по-вероятният прочит на идеята за „защита на брака“, и все пак механизмът, по който нещо „добро“ се превръща в срамно поради близостта с нещо, за което се твърди, че е срамно, напомня фантазиите за заразяване, които стоят в основата на някои реакции на отвращение. Подобен начин на мислене се задейства и при стигматизирането и моралните паники.

Ако общественият дебат за гей браковете понякога изглежда като случай на морална паника, трябва да се запитаме за какво наистина е тази паника. Според изследванията на Коен във времена на социална промяна хората се страхуват за това дали животът им ще бъде стабилен; непосредственият повод се превръща в начин да се изрази една по-лична и обща тревога... Дебатът се фокусира в това: нещо не е наред с хетеросексуалните бракове и по някакъв начин за това са виновни гейовете и лесбийките...²⁶².

Има различни обяснения за подобни „приплъзвания“ от проб-

Бейлес от Окръжния съд на Денвър издава обезпечителна заповед – забрана за влизане в сила на поправката. По-късно тази конституционна поправка е обявена за противоконституционна от Върховния съд на САЩ в делото *Romer v. Evans* (1996).

²⁶². **Nussbaum, M.** (2004) *Hiding from humanity: disgust, shame and the law*, 258-259.

лемите на институцията на брака като доброволен съюз между мъж и жена, към враждебно отношение към еднополовите семейни връзки. Някои изследователи смятат, че дискриминацията на основание хомосексуална ориентация се основава на това, че в общественото въображение гей мъжете и жените лесбийки се свързват със секс без възпроизводство, и в този смисъл – с отдаляване на брака от ангажимента да се поддържа семейството по традиционния начин²⁶³. Една от възможните индиректни връзки между признаването на еднополовите съюзи и ерозията на традиционния брак може да се концепира в контекста на това, че жените ще имат по-малко стимули да сключват традиционен брак и да отглеждат деца, а дори и да не желаят да го правят, ако бракът функционира като патриархална и неравноправна институция²⁶⁴. В по-голямата част от Европа раждаемостта намалява с тревожни темпове и това често се обяснява с факта, че жените имат други възможности в живота и не желаят да влизат в съюзи, които са в техен ущърб²⁶⁵.

Всъщност, след като статистиките за разводите сочат, че институцията на брака е в беда, в съвременните демокрации може да се направят много неща, за да стане бракът по-привлекателен и за двамата партньори от различен пол, и особено за жените, които традиционно се оказват в неравноправна позиция по отношение на своето лично и професионално развитие заради ролята им на майки, отглеждащи децата. Вместо да се насочи

²⁶³. Вж. **Sunstein, C.** (2001). *Designing Democracy: What Constitutions Do*. New York and Oxford: Oxford University Press; **Koppelman, A.** (2002) *The Gay Rights Question in Contemporary American Law*. Chicago: University of Chicago Press.

²⁶⁴. **Nussbaum, M.** (2004) *Hiding from humanity: disgust, shame and the law*, p. 260.

²⁶⁵. Пак там. Марта Нюсбаум отива и по-далеч в своето предположение: „За много американци гей браковете са страшни, защото са символ на секс, а следователно и на жени, които се изплъзват от патриархалния контрол. Този вид безпокойство от промяна, която се изплъзва от контрол, и загубата на контрол над ценностите, които се пазят, лесно може да събуди нарцистичен страх и агресия. Можем условно да предположим, че *паниката около гей браковете е поне отчасти паника от жените, които се изплъзват от мъжкия контрол* (курсив мой – Д. М.).“

към решаване на реалните проблеми, обществото започва да се изпълва с негативизъм по отношение на непопулярни групи като ЛГБТИК+ хората и прехвърля върху тях отговорността за тревожни процеси от всякакъв порядък.

3. Към нормализиране на съдебната практика за правата на ЛГБТИК+ хората в България

Несъмнено ангажираните в нормотворчеството и правораздаването, свързани с правата на ЛГБТИК+ хората в България, на първо място следва да признаят „стигмата ЛГБТИК+“ в различните ѝ проявления. В този контекст следва да се постави въпросът дали отричането на едни или други субективни права на ЛГБТИК+ хората всъщност не произтича от отричане в някакъв аспект на човешката им същност.

На второ място, в зависимост от различните цели – нормотворчество или правораздаване, следва да се разобличат, назоват, преработят и осмислят съществуващите предразсъдъци и стереотипи по отношение на ЛГБТИК+ хората. Особено важно е да се преустанови тяхното прикриване или „замазване“ зад метаюридически конструкции като „национална и конституционна идентичност“, „обществен ред“, „традиционни ценности“ и т.н. Тези кухи клишета се инструментализират, когато липсват същински, автентични и убедителни аргументи в големите дебати за защита на човешките права. Както показва ВАС в България по делото „бебе Сара“, след като такива конструкции бъдат разобличени като ирелевантни от СЕС, правораздавателният орган у нас се насочва към подмяна на фактологията, за да създаде привидност, че става дума за друга правна реалност, в която правата, за които настоява наднационалният съд, са неприложими.

На трето място, необходими са критични научни изследвания на съдебните решения у нас, които да подпомогнат утвърждаването на добрите практики и отстраняването на порочните практики в юридическите аргументации. Идеята, че съдебните решения не се коментират, а само се изпълняват, сама по себе си дехуманизира съдийската професия, като третира съдиите като

безгрешни свръхчовеци. Няма съмнение, че по отношение на съдебната практика по правата на ЛГБТИК+ хората е необходимо да се отвори сериозен професионален дебат, в който теоретичните и практическите перспективи към проблематиката да бъдат задълбочено изследвани и обсъдени. Не може да се продължи с избягването на темата за ЛГБТИК+ стигмата от страна на юристите, защото всички онези, които са длъжни да защитават правата на човека, не биха могли да го правят без съзнание за необходимостта от премахване на вредни стереотипи и в обществото, и в правната система.

Има и нещо друго. В съдебната практика по правата на ЛГБТИК+ хората като през увеличително стъкло проличава много ясно кои са фундаменталните проблеми на върховенството на правото и защитата на правата на човека в България. Това са все проблеми на българското правно мислене, което е склонно да се крие зад кухи конструкции и клишетата, без да се интересува от генезиса, логиката и смисъла на нещата; да подбира удобна фактология и да игнорира неудобната, за да може да нагоди фактите, преследвайки предварително начертан (неясно защо и по какъв начин) резултат. Повече от тридесет години след приемането на Конституцията от 1991 г., която утвърждава демократична и правова държава, такива практики нямат място у нас.

Заклучение

Законите, съдебните решения, становищата и мненията пред Конституционния съд, както и политическите наративи, създават правната и обществената реалност, в която живеят ЛГБТИК+ хората, но в която живеем и всички ние.

Когато обезправяването на една човешка общност се приема за нещо нормално в държавата, засегнати са не само статусът, правата и животът на хората, които принадлежат към нея, но и кохезията и стабилността на цялото общество. Практиките на дехуманизиране на ЛГБТИК+ хората включват открити твърдения или прикрити внушения за това, че техните идентичности са „противоестествени“, „ненормални“, „морално неприемливи“, „патологични“ (изискващи лечение или корекция), „опасни за децата“, „заплаха за обществото“ и т.н. Всевъзможни дехуманизиращи наративи водят до стигматизиране, маргинализиране и изключване от активния обществен живот на ЛГБТИК+ хората, които не желаят да крият своята идентичност.

Когато подобни политически и юридически практики не се преустановяват, а вместо това се възпроизвеждат и дори засилват, оказва се, че институциите, които трябва да поддържат и гарантират функционирането на демократичната правова държава, се превръщат в източници за нейното подкопаване и разрушаване. Структурната дискриминация на ЛГБТИК+ хората в България не може да бъде преодоляна с откъслечни и спорадични мерки, с някоя друга стратегия, политика или законопроект, или с епизодични дискусии по отделни теми.

Опитът на другите европейски държави показва, че става дума за дълъг път, който демократичните общества извървяват в продължение на десетилетия, за да премахнат вредни стереотипи и предразсъдъци, да повишат видимостта на ЛГБТИК+

общността, да спечелят стратегически съдебни дела за защита на основни права и в крайна сметка да променят своите закони, институции и съдебна практика. Така бавно и постепенно се изгражда различно общество с водещи принципи защитата на човешкото достойнство и равноправието, интегрална част от което са ЛГБТИК+ хората.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Арент, Х. (2023) *Произходът на тоталитаризма*. С.: Колибри.
2. Белов, М. (2017) *Българската конституционна идентичност*. С.: Сиби.
3. Благоева, Д., С. Колковска, В. Сумарова, А. Атанасова, Ц. Георгиева, Н. Костова, С. Манова (2021) *Речник на новите думи в българския език*. С.: Наука и изкуство.
4. Близнашки, Г. (2019) *Общо учение за конституцията*. С.: УИ „Св. Климент Охридски“.
5. Бъргър, П., Т. Лукман (1996) *Социалното конструиране на реалността. Изследване по социология на знанието*. С.: Критика и хуманизъм.
6. Вацов, Д. (2021) *Силите на езика*. С.: Изток-Запад.
7. Груев, М. (2009) *Комунизъм и хомосексуализъм в България (1944–1989 г.)*. – Либерален преглед, 7.12.2009.
8. Динева-Карабаджакова, Р. (2018) *Юридическият терминологичен неологизъм „джендър“ в Истанбулската конвенция*. – De jure, 2018, № 1, 56-68.
9. Енчева, С. (2020) *Как „прочистването от гейове“ стана мейнстрийм*. – Тоест, 3.10.2020.
10. Енчева, С. (2024) *Кога ще ги стигнем гърците, или как Гърция узакони еднополовите бракове*. – Тоест, 24.02.2024.
11. Инджов, И. (2023) *ЛГБТИ – новата медийна мишена вместо ромите? (Образът на малцинствените и уязвимите групи в българските медии*. Сдружение „Организация Дром“, 2023.
12. Любенова, Д., Т. Стоянов (2019) *Анализ на съдебната практика, касаеща правата на ЛГБТИ лицата в Република България*. С.: Младежка ЛГБТ организация Действие.

13. Марчева, Д. (2018) *Към изобретяването на човешките права*. – Годишник 2017 на департамент „Право“ на НБУ. С: НБУ, 2018, 310-331
14. Марчева, Д. (2019) *Правото да имаш права*. – В: Правата на гражданите и тяхната защита. Сборник доклади и статии от международната научна конференция в чест на акад. Антонио Фернандес де Бухан и Фернандес, почетен доктор на Нов български университет, проведена на 6 ноември 2018 г. С.: НБУ, 2019, 457-472.
15. Марчева, Д. (2021) *Конституционният принцип на правовата държава*. София: НБУ.
16. Марчева, Д. (2021) „Биологичен“ срещу „социален пол“ в практиката на Конституционния съд (Как липсата на феминистки правни изследвания в България доведе до изкривяване на основната категория „пол“ в юридическия дискурс?). – Годишник 2020 на департамент „Право“ на НБУ. С.: НБУ, 2021, 264-283.
17. Марчева, Д. *Правна защита на уязвимите лица*. – Годишник 2021 на департамент „Право“ на НБУ. С.: НБУ, 2022, 132-151.
18. Семов, А. (2021) *Зачитане на националната конституционна идентичност в Европейския съюз*. – Общество и право, 2021, № 4, 7-23.
19. Семов, А. (2021) *Националната конституционна идентичност в Европейския съюз*. – Общество и право, 2021, № 5, 4-20.
20. Семов, А. (2021) *Националната конституционна идентичност в Европейския съюз*. – Общество и право, 2021, № 6, 4-20.
21. Семов, А. (2021) *Зачитане на националната конституционна идентичност в Европейския съюз*. – Общество и право, 2021, № 7, 23-42.
22. Семов, А. (2021) *Зачитане на националната конституционна идентичност в Европейския съюз*. – Общество и право, 2021, № 8, 4-16.
23. Семов, А. (2021) *Защита на националната конституционна идентичност в Европейския съюз*. С.: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“.

24. Славова, Е. (2022) Непреводимият gender. – В: Георгиев, Д., Д. Ненчева (сб.) Полът: между хуманитарните, социалните и правните науки. Scribens, 2022, 1-27.
25. Стайкова, Е. (2024) *От универсализация на правата на човека до дехуманизация на определени групи: примерът на мигрантите.* – В: Стайкова, Е., А. Кръстева (съст. и ред.) *Правата на човека в епоха на кризи.* София: Научно-технически съюз по машиностроене „Индустрия – 4.0“.
26. Станоева, Е. (2018) *Хипохондрични идентичности: джендър и национализъм в България* – Социологически проблеми, 2018, № 2, 715-735.
27. Стоянов, Р., С. Петкова, Г. Чеширова, В. Тодорова. (2023) *Юридическото признаване на пола в България. Настояще и перспективи.* С.: Bilitis.
28. Тодорова, В. (2016) *Съжителствата без брак в законодателството на държавите от Северна Европа.* – Правна мисъл, 2016, № 2, 124-130.
29. Тодорова, В., Д. Топузов. (2021) *Принципи на европейското семейно право относно имуществото, издръжката и наследствените права на двойките във фактически съюзи.* – Правна мисъл, 2021, № 3-4, 62-77.
30. Тодорова, В. (2022) *Следва ли да бъдат уредени фактическото съпружеско съжителство и регистрираните партньорства?* – Ставру, Ст., Д. Топузов. (сб.) *Брак и отношения между съпрузите: дискуссионник по семейно право.* Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2022, 304-317.
31. Тодорова, В. (2023) *Решенията на Конституционния съд и ВКС за пола и върховенството на правото в България.* – В: Стоянов, Р., С. Петкова, Г. Чеширова, В. Тодорова. *Юридическото признаване на пола в България. Настояще и перспективи.* С.: Bilitis, 2023, 133-222.
32. Христов, Хр., Д. Любенова, Л. Драгоева (2019) *Свободно движение на гражданите на Европейския съюз – права и предизвикателства пред еднополовите семейства в Република България.* С.: Младежка ЛГБТ организация „Действие“.

33. Хъдсън, Р. Д. (1995) *Социолингвистика*. С.: УИ „Св. Климент Охридски“, 1995.
34. Цанкова, Ц. (2000) *Фактическото съпружеско съжителство и българското семейно право*. С.: Феней.
35. Altman, A. (2011) *Discrimination*. – In: Zalta, E. N. (eds.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*.
36. Bremms, E., Timmer, A. (eds.) *Stereotypes and Human Rights Law*. Intersentia, 2016.
37. Brooks, V. R. (1981) *Minority stress and lesbian women*. Lexington Books.
38. Buss, D., Herman, D. (2003) *Globalizing Family Values: The Christian Right in International Politics*. University of Minnesota Press.
39. Butler, J. (1999) *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York and London: Routledge.
40. Butler, J. (2024) *Who's afraid of gender?* New York: Farrar, Straus and Giroux.
41. Cannoot, P., Ganty, S. (2022) *Protecting trans, non-binary and intersex persons against discrimination in EU law*. –European Equality Law Review, 2022 (1), 37-55.
42. Cohen, S. (2011) *Folk Devils and Moral Panics: The Creation of the Mods and Rockers*. [1972] Taylor and Francis.
43. Cook, R., Cusack, S. (2010) *Gender Stereotyping: Transnational Legal Perspectives*. University of Pennsylvania Press.
44. Corrias, L. (2021) *Dehumanization by law*. – Kronfeldner, M. (eds.) *The Routledge handbook of dehumanization*. Routledge, 201-213.
45. Cronfeldner, M. (2018) *What's Left of Human Nature: A post-essentialist, pluralist and interactive account of a contested concept*. MIT Press, 2018.
46. De Schutter, O. (2010) *International Human Rights Law. Cases, Materials, Commentary*. Cambridge University Press.
47. Dworkin, R. (1986) *Law's Empire*. Belknap Press.
48. Earnshaw, V., Logie, C., Jeffrey, A., Wickersham, J., Kamarulzaman, A. (2024) *LGBTQ Stigma*. – In: Hwahng, S., Kaufman, M. (eds.) *Global*

- LGBTQ Health Research, Policy, Practice, and Pathways. Springer.
49. Frick, M. (2021) *Dehumanization and human rights*. – Kronfeldner, M. (eds.) *The Routledge handbook of dehumanization*. Routledge, 2021, 187-200.
 50. Goffman, E. (1963) *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Simon & Schuster.
 51. Graff, A., Korolczuk, E. (2022) *Anti-Gender Politics in the Populist Moment*. Routledge Series in Gender, Sexuality and Politics. Routledge.
 52. Henn, E. V. (2019) *International Human Rights Law and Structural Discrimination. The Example of Violence against Women*. Springer.
 53. Holtmaat, R. (2016) *The Head of the Woman is the Man. The Failure to Address Gender Stereotypes in the Legal Procedures around the Dutch SGP*. – In: Bremms, E., Timmer, A. (eds.) *Stereotypes and Human Rights Law*. Intersentia, 2016, 143-174.
 54. Jagoda. J. (2022) *Odmowa dokonania transkrypcji zagranicznego dokumentu stanu cywilnego z powodu sprzeczności z podstawowymi zasadami polskiego porządku prawnego*. (Refusal to Transcribe a Foreign Civil Status Document Due to Contradiction to the Fundamental Principles of the Polish Legal Order). – *Białostockie Studia Prawnicze*, 2022, № 27, 141-157.
 55. Kaufmann, P., Kuch, H., Neuhäuser, C., Webster, E. (2011) (eds.) *Humiliation, Degradation, Dehumanization: Human Dignity Violated*. Springer Netherlands.
 56. Kiššová. S. (2022) *Thirty years of the concept of national identity in the primary law of the European union: clearly unclear?* – *Balkan Social Science Review*, 2022, № 20, 137-157.
 57. Koppelman, A. (2002) *The Gay Rights Question in Contemporary American Law*. Chicago: University of Chicago Press.
 58. Kronfeldner, M. (2021) (eds.) *The Routledge handbook of dehumanization*. Routledge.
 59. Kuhar R. (2003) *Media Representations of Homosexuality: An Analysis of the Print Media in Slovenia, 1970-2000*. Mediawatch: Ljubljana.
 60. Meyer, I. H. (1995) *Minority stress and mental health in gay men*. – *Journal of health and social behavior*, 1995, Vol. 36, № 1, 38-56;

61. Meyer, I. H. (2010) *Identity, stress, and resilience in lesbians, gay men, and bisexuals of color*. – The Counseling Psychologist, 2010, Vol. 38, Issue 3, 442-45.
62. Nakamura, N., Logie, C. (2019) (eds.) *LGBTQ mental health: International perspectives and experiences*. American Psychiatric Association Publishing.
63. Nussbaum, M. (2010) *From disgust to humanity: sexual orientation and constitutional law*. Oxford University Press.
64. Nussbaum, M. (2004) *Hiding from humanity: disgust, shame and the law*. Princeton University Press.
65. O'Malley, J., Holzinger, A. (2018) *Sexual and gender minorities and the Sustainable Development Goals*. United Nations Development Programme, 2018.
66. Paternotte, D. (2014) *Christian Trouble: The Catholic Church and the Subversion of Gender*. – CritCom: A Forum for Research & Commentary on Europe, 8 May 2014.
67. Podolak, M. (2019) *Rights of Sexual Minorities as the Subject of Referenda in the Republic of Slovenia*. – Białostockie Studia Prawnicze, 2019, № 24, 45-56.
68. Popescu, D. (2022) *Invitation to Read. Review on "A Family for Europe, A Europe of Families?"* – Jurnalul de Studii Juridice, 2022, No. 3-4, 124-136.
69. Skinta, M., Curtin, A., Pachankis, J. (2016) (eds.) *Mindfulness and Acceptance for Gender and Sexual Minorities: A Clinician's Guide to Fostering Compassion, Connection, and Equality Using Contextual Strategies*. Mindfulness and Acceptance Practica Series. Context Press.
70. Spîrchez, G-B. (2022) *Mutual Recognition of Family Relations in the EU. European Court of Justice Case-Law regarding the Children of Rainbow Families*. – Bulletin of the Transilvania University of Braşov, Series VII: Social Sciences and Law Suppl., 2022, 135-140.
71. Suhr, V. (2022) *Rainbow Jurisdiction at the International Criminal Court. Protection of Sexual and Gender Minorities Under the Rome Statute*. International Criminal Justice Series, 30. Asser Press & Springer.

72. Sunstein, C. (2001). *Designing Democracy: What Constitutions Do*. New York and Oxford: Oxford University Press.
73. Timmer, A. (2011) *Toward an Anti-Stereotyping Approach for the European Court of Human Rights*, 2011, Vol. 11, Issue 4, 707-738.
74. Timmer, A. (2015) *Judging Stereotypes: What the European Court of Human Rights Can Borrow from American and Canadian Equal Protection Law*, *The American Journal of Comparative Law*, 2015, Vol. 63, Issue 1, 239-284.
75. Timmer, A. (2016) *Gender Stereotyping in the Case Law of the EU Court of Justice*, *European Equality Law Review*, 2016, issue 1, 37-46.
76. Undurraga, V. (2016) *Gender Stereotyping in the Case Law of the Inter-American Court of Human Rights*. – In: Bremms, E., Timmer, A. (eds.) *Stereotypes and Human Rights Law*, Intersentia, 2016, 67-94.
77. Urquhart, G. (1995) *The Pope's Armada*. London: Bantam Press.
78. Urquhart, G. (2000) *Homophobia: Winning and Losing*, *The Guardian*, 16 February 2000.
79. Vujović, R. (2022) *Položaj i prava deteta u istopolnoj zajednici: evropsko pravo i praksa* (The Status and Rights of the Child in the Same-Sex Union: European Law and Practice). – *Pravni zapisi*, 2022, № 2, 675-696.
80. Wasielewicz, A. (2021) *Recent Polish Case Law on the Application of the Ordre Public Exception in Case of Transcription (Registration) of Foreign Birth Certificates into the Domestic Register of Civil Status*. – *Problemy Prawa Prywatnego Międzynarodowego*, 2021, № 28, 163-195.
81. Wodak, R. (2021) *The Politics of Fear: The Shameless Normalization of Far-Right. Discourse*. 2nd ed. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington: Sage.
82. Wojciechowski. B. (2022) *Refleksje na temat dynamiczności i deliberatywności wykładni trudnych przypadków na przykładzie spraw dotyczących osób LGBTQ+* (Reflections on the Dynamism and Deliberativeness in the Interpretation of Law on the Example of Cases Concerning LGBTQ+ Rights). – *Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej*, 2022, № 4, 21-38.

83. Wojewoda. M. (2022) *Rodzicielstwo osób tej samej płci w orzecznictwie Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej – glosa do wyroku TSUE z dnia 14 grudnia 2021 r. w sprawie C-490/20 (Parentage of Same-Sex Persons in the Jurisprudence of the Court of Justice of the European Union – Commentary to the Judgment of CJEU of 14.12.2021, C-490/20)*. – Białostockie Studia Prawnicze, 2022, № 27, 259-275.
84. Zachariasiewicz, M. (2022) *Spadek po Emilii: studium przypadku z zakresu międzynarodowego prawa spadkowego i przepływu dokumentów w Unii Europejskiej (Emilia's Succession Estate: A Case Study on International Succession and the Free Movement of Documents in the European Union)*. – Problemy Prawa Prywatnego Międzynarodowego, 2022, № 30, 173-202.
85. Council of Europe. *Discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity in Europe (2nd edition)*. September 2011.
86. European Union Agency for Fundamental Human Rights. *Homophobia and Discrimination on Grounds of Sexual Orientation and Gender Identity in the European Union Member States: Part II – The Social Situation*, 2009.
87. Trans Media Watch. *How Transgender People Experience the Media. Conclusions from Research November 2009-February 2010*, 2010.

Summary

This study was launched as an academic support by the interdisciplinary seminar “Human Rights” at New Bulgarian University to the efforts of the LGBT Organization Deystvie to bring the rights of LGBTIQ+ people in Bulgaria into the public focus. As it is often the case in interdisciplinary scholarship, once we delved deeper into the issues and started structuring them in an academic perspective, we went much further than our original intention to demonstrate how the lack of any legal recognition for same-sex family relationships in Bulgaria deprived LGBTIQ+ people of certain rights. Inevitably, we entered into an analysis and evaluation of both the legal and political discourse covering different aspects of the topic. We realized that the problem is not just about rightlessness and discrimination, but goes far deeper and reaches into practices of dehumanization of LGBTIQ+ people.

And if the concept of dehumanization is not new to political science studies in Bulgaria, which apply it to immigrants, our legal literature is not familiar with it and will find it very difficult to “swallow” for two reasons. Firstly, Bulgarian academic studies standardly register the analyses and conclusions of case law and rarely comment on the quality of the legal reasoning in the court decisions, let alone reach such a radical and generalizing assessment as practices of dehumanization. Secondly, the topic of prejudices and stereotyping in legislation and adjudication has not been raised and analyzed in Bulgarian legal scholarship. Any kind of discussion in this regard is closed in advance because it is considered sufficient to have formal guarantees for ensuring the compliance of laws with the human rights standards, as well as the objectivity and impartiality in adjudication. From such standpoint, there is no need to ask whether and to what extent judicial decisions are influenced by the negative emotions, prejudices and stereotypes that judges, like all other people, have.

International human rights conventions, however, recognize the need to overcome deep-rooted social and cultural patterns and stereotypes that create inequalities. Therefore, the Bulgarian legal discourse on human rights, and those of LGBTIQ+ people in particular, cannot ignore or bypass the question of the extent to which legislation and adjudication is tainted, consciously or unconsciously, by the “LGBTIQ+ stigma” existing in societies.

Each of us should ask ourselves what negative emotions, prejudices and stereotypes we are burdened with regarding LGBTIQ+ people when we think of them or evaluate them, and then admit whether we accept them as they are and as they define themselves, without demanding them to change, hide, etc. If any conditionality related to values, understandings, morality, religion, identities, social order, etc. appears in the series of answers, it is a litmus test that the individual in question is not fully accepted as human, and was not classified to belong to the human community as it is understood in Bulgaria, and in this sense is dehumanized.

Laws, court decisions, opinions and statements before the Constitutional Court, political narratives create the legal and social reality in which not only the LGBTIQ+ people, but all of us live. When the disempowerment of a human community is accepted as normal in the state, not only the status, rights and lives of the people who belong to that community are affected, but also the cohesion and stability of the whole society. Practices of dehumanizing LGBTIQ+ people include overt claims or covert suggestions that their identities are ‘unnatural’, ‘abnormal’, ‘morally unacceptable’, ‘pathological’ (requiring treatment or correction), ‘hazardous for children’, ‘a threat to society’, etc. All sorts of dehumanizing narratives lead to the stigmatization, marginalization, and exclusion from active public life of LGBTIQ+ people who wish not to hide their identities and to enjoy their fundamental rights and freedoms as all of us do. When we have political and legal discourses that do not stop such practices, but instead reproduce and even reinforce them, it turns out that the institutions which are supposed to support and guarantee the functioning of democracy

and rule of law have started to undermine and destruct them.

This research study aims to structure part of the issues of the rightlessness of LGBTIQ+ people and to render problematic the legal and political narratives on the topic through the conceptual prism of dehumanization and human rights. The authors are aware that they are touching neuralgic points in Bulgarian society and entering into an extremely controversial social and academic domain. However, such discussion is long overdue, and has to start from somewhere in a non-hysterical way with the cold tools of science, which enriches knowledge about others and ourselves. Even if you do not accept all of the conclusions and assessments of this analysis, we hope you will at least give some thought to the issues raised. And this will already be a step forward, because in doing so we shall all put an end to one of the most enduring practices that dehumanizes LGBTIQ+ people – their total disregard and belittling of the problems in protecting their fundamental rights and freedoms

